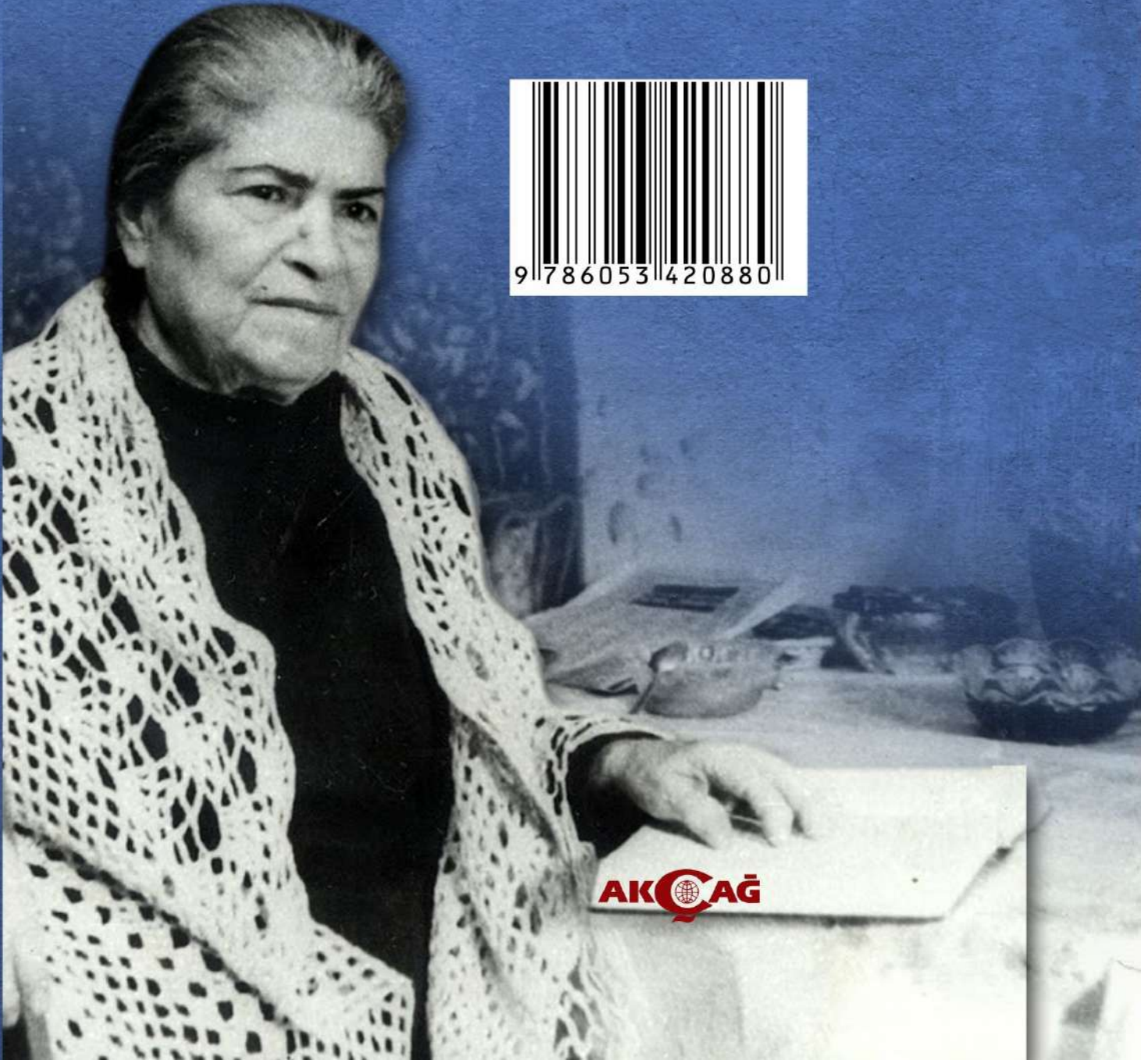

AZİZE CAFERZADE HAYATI EDEBİ ŞAHSİYETİ HİKAYELERİNİN İNCELENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Parvana Bayram

AKÇAĞ

**AZİZE CAFERZADE
HAYATI EDEBİ ŞAHSİYETİ
HİKAYELERİNİN İNCELENMESİ**

Azize Caferzade
Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Hikayelerinin İncelenmesi

Yrd. Doç. Dr. PARVANA BAYRAM

İçeriği ile ilgili tüm hukuki sorumluluk yazarına aittir.

Sayfa Düzeni: Emel YALÇIN
Kapak Tasarımı: M. Edip ERDOĞAN

ISBN
978-605-342-088-0

Akçağ Yayınları: 1179
Dünya Edebiyatı: 4

1. Baskı: Ankara 2013

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 11382

© Akçağ Yayınları 2013
Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak Akçağ Yayınları'na aittir. İzinsiz kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayımlanamaz.

Baskı ve Mücellit: Erek Matbaası
Büyük Sanayi 1. Cad. Çim Sk. No. 17/1 İskitler-Ankara
Tel: (312) 342 31 01

Kapak Baskı: Poyraz Ofset
İvedik OSB 2. Mtb. Sitesi 578 (1534) sk. No.: 9 Ankara
Tel: (312) 384 19 42

AKÇAĞ BASIM YAYIM PAZARLAMA A.Ş.
Cumhuriyet Mahallesi Selçuk İş Merkezi
Tuna Cad. No.: 8/1 Kızılay-Çankaya/Ankara

Tel. 0312 432 17 98-433 86 51
Fax. 0312 432 28 52

www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr

**AZİZE CAFERZADE
HAYATI EDEBİ ŞAHSİYETİ
HİKAYELERİNİN İNCELENMESİ**

**YRD. DOÇ. DR.
PARVANA BAYRAM**

*Azize Caferzade'nin ve
20. yüzyılda bağımsızlık uğruna can vermiş
bütün Azerbaycan aydınlarının
aziz ruhlarına ithaf olunur...*

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ	11
ÖN SÖZ	15
1. AZİZE CAFERZADE	19
1.1. HAYATI	19
1.2. SANATI.....	28
1.2.1. Sanatının Kronolojik Tasnifi.....	30
1.2.2.Hikâyelerinden Hareketle Azize Caferzade'nin Sanatı ..	31
1.2.3.Romancılığı	40
1.3. ESERLERİ	51
1.3.1.İLMÎ ESERLERİ.....	52
1.3.1.1.Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları	52
1.3.1.2. Azerbaycan'ın Şair ve Âşık Kadınları	54
1.3.1.3. Fatma Hanım Kemine	54
1.3.1.4. Könül Çırpıntıları.....	54
1.3.1.5. Şirvanın Üç Şairi.....	55
1.3.1.6. Mücrim Kerim Vardanî: Sünbülüstan.....	55
1.3.1.7. Âşık Abdulla Padarlı: Seçilmiş Şiirler	55
1.3.1.8. Her Budaktan Bir Yaprak	56
1.3.1.9. Azerbaycan Poeziyasında Halk Şiiri Üslubu	56
1.3.2.EDİTÖRLÜĞÜNÜ YAPTIĞI ESERLER.....	58
1.3.3.TERCÜME ESERLERİ	58
1.3.3.1. Rusça'dan Azerbaycan Türkçesine Tercümeleri.....	59
1.3.3.2. Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Aktarmaları.....	59

1.3.4. GEZİ YAZILARI.....	60
1.3.4.1. Kızıl Sahile Seyahat.....	60
1.3.4.2. Babaların İzi İle.....	61
1.3.5. SÜRELİ YAYINLARDAKİ YAZILARI.....	62
1.3.6. EDEBÎ ESERLERİ.....	64
1.3.6.1. HİKÂYELERİ.....	65
1.3.6.1.1. KISA HİKÂYELERİ.....	66
1.3.6.1.1.1. Ezrayıl.....	66
1.3.6.1.1.2. Hikâyeler.....	66
1.3.6.1.1.3. Natevan Hakkında Hikâyeler.....	67
1.3.6.1.1.4. Kızımın Hikâyeleri.....	68
1.3.6.1.1.5. Sahipsiz Ev.....	68
1.3.6.1.1.6. Anamın Nağılları.....	69
1.3.6.1.1.7. Çiçeklerim.....	69
1.3.6.1.1.8. Pişik Dili.....	70
1.3.6.1.2. UZUN HİKÂYELERİ.....	71
1.3.6.1.2.1. Ellerini Mene Ver.....	71
1.3.6.1.2.2. Hun Dağı.....	72
1.3.6.1.2.3. Celaliyye.....	73
1.3.6.1.2.4. Hoş Gördük Seyyah.....	73
1.3.6.1.2.5. Semender Kuşu.....	73
1.3.6.1.2.6. Sensen Ümidim.....	74
1.3.6.1.2.7. Bela.....	74
1.3.6.1.2.8. Heyalım Menim.....	75
1.3.6.2. ROMANLARI.....	75
1.3.6.2.1. Şirvan Trilojisi.....	76
1.3.6.2.1.1. Vataına Gayıt.....	76
1.3.6.2.1.2. Âlemde Sesim Var Menim.....	77
1.3.6.2.1.3. Yâd Et Meni.....	78
1.3.6.2.2. Şirvan Trilojisi Dışındaki Romanları.....	79
1.3.6.2.2.1. Bakı 1501.....	79
1.3.6.2.2.2. Sabir.....	82

1.3.6.1.2.2.3. Elden Ele	83
1.3.6.1.2.2.4. Gülüstan'dan Önce.....	84
1.3.6.1.2.2.5. Zerrintac-Tahire.....	85
1.3.6.1.2.2.6. İşığa Doğru.....	86
1.3.6.1.2.2.7. Bir Sesin Faciesi.....	88
1.3.6.1.2.2.8. Rübabe Sultanım.....	89
1.3.6.1.2.2.9. Aşk Sultanı	89
1.3.6.1.2.2.10. Hezer'in Göz Yaşları	96

2. AZİZE CAFERZADE'NİN HİKÂYELERİNİN

KONULARINA GÖRE İNCELENMESİ 100

2.1. KISA HİKÂYELERİNİN KONULARINA GÖRE

İNCELENMESİ.....	102
2.1.1. Tarihi Biyografik İçerikli Hikâyeleri	102
2.1.1.1. Gızbike Gız Galası	102
2.1.1.2. Natevan Hakkında Hikâyeler	103
2.1.1.3. Polyak Kızı	106
2.1.2. Aile Maişet Konusunda Yazılmış Hikâyeleri	107
2.1.2.1. Behtiyar Üçün	107
2.1.2.2. Gismet	107
2.1.2.3. Nahış	108
2.1.2.4. Bir Piyale Hezer	109
2.1.2.5. Hörek Yeyilmeyen Gablar	110
2.1.2.6. Nida.....	110
2.1.2.7. Şüphe	111
2.1.2.8. Konsert	112
2.1.2.9. Üç Lövhecik	113
2.1.2.10. Ata Hakkı	114
2.1.3. II. Dünya Savaşı İle İlgili Hikâyeleri	116
2.1.3.1. Oyan Balacığım	116
2.1.3.2. Ahar Sular	116
2.1.3.3. Galar Üzler Garası	117

2.1.3.4. Şefqet Bacısı	118
2.1.3.5. Sahibsiz Ev	119
2.1.3.6. Şekil	119
2.1.3.7. Daş Üzerinde	121
2.1.3.8. Gözlenilmeyen Geliş	121
2.1.3.9. Hatıra	124
2.1.3.10. Ana	124
2.1.3.11. Pencek	124
2.1.4. Güney Azerbaycan Konusunda Yazılan Hikâyeleri	126
2.1.4.1. Simaver	127
2.1.4.2. Harita	128
2.1.4.3. İğne Derdi	129
2.1.4.4. Fotoaparət	129
2.1.4.5. Müğenni	130
2.1.4.6. Sabah Hanım	132
2.1.5. Sosyalist Realizminin Etkisiyle Sovyet Yaşamını Anlatan Hikâyesi	133
2.1.5.1. Ezrayıl	133
2.1.6. Yabancı Ülkelerdeki Yaşamı Anlatan Hikâyeleri	137
2.1.6.1. Esmeralda	137
2.1.6.2. Gölge	138
2.1.6.3. Güleyen Akvili	138
2.1.6.4. Güzel Gana İçin	139
2.1.6.5. Mucize	139
2.1.6.6. Afrika Heç Kesi ve Heç Neyi Bağışlamır	139
2.1.7. Çocuk Hikâyeleri	139
2.1.7.1. Kızımın Hikâyeleri	140
2.1.7.2. Anamın Nağılları	140
2.1.7.3. Çiçeklerim	142
2.1.7.4. Pişik Dili	143
2.1.8. Estetik, Sanat ve Sanatkârlıkla İlgili Hikâyesi	143
2.1.8.1. Bülbüle Benzettim	144
2.1.9. Komik ve Mizahi Hikâyeleri	144

2.2. UZUN HİKÂYELERİNİN KONULARINA GÖRE İNCELENMESİ.....	147
2.2.1. Tarihi Biyografik İçerikli Uzun Hikâyeleri.....	147
2.2.1.1. Hun Dağı.....	147
2.2.1.2. Celaliyye.....	153
2.2.1.3. Hoş Gördük Seyyah.....	158
2.2.1.4. Bela.....	161
2.2.2. Aile Maişet Konusundaki Uzun Hikâyeleri	169
2.2.2.1. Ellerin Mene Ver	169
2.2.2.2. Semender Kuşu.....	170
2.2.2.3. Sensen Ümidim.....	175
2.2.3. Estetik, Sanat ve Sanatkârlıkla İlgili Uzun Hikâyesi	176
2.2.3.1. Heyalim Menim	176
3. AZİZE CAFERZADE BİBLİYOGRAFYASI.....	179
3.1. Roman ve Hikâyeleri.....	179
3.2. İlmî Eserleri	180
3.3. Tercüme, Aktarma ve Editörlüğünü Yaptığı Eserler	181
3.4. Süreli Yayınlarda Çıkan İlmî-Edebî Yazı ve Röportajları ..	182
3.5. Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar ve Popüler Yayınlar	193
KAYNAKLAR.....	199

TAKRİZ

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əzizə Cəfərzadə daha çox tarixi romanlar müəllifi kimi tanınsa da, qələmini müxtəlif janrlarda sınıamış, dəyərli sənət örnəkləri yaratmışdır. Bədii yaradıcılığa Əzrayıl (1937) adlı hekayə ilə başlayan yazıçı sovet siyasi rejiminin ən sərt dönləmlərində dövrün sosial həyatının canlı mənzerəsini əks etdirmişdir. Belə bir uğurlu başlanğıcdan sonra o, hekayələri, povestləri, elmi və publisistik yazıları ilə davamlı olaraq mətbuatda çıxış etmişdir.

Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılığında tarixi mövzulu əsərlər aparıcı yer tutur. O, bütün yaradıcılığı boyu bu mövzuya sadıq qalmış, nəticədə xalqımızın uzaq və yaxın tarixinin bir çox səhifələrini bədiiləşdirən əsərlər ortaya çıxarmışdır. Müəllifin “Aləmdə səsim var” (1972), “Vətənə qayıt” (1977), “Yad et məni” (1980), Bakı-1501 (1981), “Cəlaliyyə” (1983), “Sabir” (1989) kimi roman və povestləri bu baxımdan diqqəti cəkməkdədir.

Azərbaycanın istiqlaliyyət əldə etməsi Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılığının daha da çiçəklənməsinə, mahiyyətə dəyişməsinə səbəb olmuş, tarixi mövzuda yeni-yeni əsərlərin yaranmasına təkan vermişdir. “Eldən-elə” (1992), “Gülüstandan öncə” (1996), “Zərrintac – Tahirə” (1996), “Bir səsin faciəsi” (1997), “İşığa doğru” (1998), “Bəla” (1999), “Rübabə-Sultanım” (2000), “Xəzərin göz yaşları” (2002) romanları da tarixi mövzu-

da yazılmışdır. Ədibin tarixi romanlarında bir tərəfdən dövrün panoramı çəkilməmiş, xalqın etnoqrafik yaddaşının aparıcı cizgiləri qabardılmış, digər tərəfdən ədəbi və siyasi şəxsiyyətlərin canlı, real bədii obrazı yaradılmışdır. Yazıcının ölümündən bir qədər əvvəl bitirdiyi sonuncu əsəri – Məhəmməd Füzulinin həyatından bəhs edən “Eşq sultanı” (2003) romanı da tarixi mövzuda qələmə alınmışdır.

Əzizə Cəfərzadə əsərlərini müxtəlif janrlarda yazmasına baxmayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox tarixi romanlar müəllifi kimi tanınmaqda və sevilməkdədir. Ədibin əsərlərində ən qədim dövrlərdən tutmuş XX yüzilə qədər Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb, keşməkeşli hadisələri (həmçinin bu fonda ədəbi və siyasi şəxsiyyətlərin obrazları) bədii təcəssümünü tapmışdır. Yazıcının tarixi romanlarını səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri onun müraciət etdiyi tarixi dövrü bütün təfərrüatı ilə canlandırma bilmək məharətindədir. Daha doğrusu, yazıçı tarixi yalnız quru fakt və sənədlərin işığında təqdim etmir, ona can və ruh verir, özünün qeyri-adi fantaziyası ilə təsvir etdiyi dövrün təbii mənzərəsini, panoramını yarada bilir. Əzizə Cəfərzadənin romanları tarixə qeyri-adi sevgi və vurğunluqdan yaranmışdır; onların ruhunda, mayasında yüksək vətənpərvərlik və vətəndaşlıq amalı özünü göstərməkdədir. Bu romanlar yalnız bədii düşüncənin məhsulu olmaqla qalmayıb xalqımızın etnoqrafik yaddaşını əks etdirən qiymətli salnamələr kimi dəyər daşımaqdadır.

Bir məsələyə də diqqət yetirilməlidir ki, sovet siyasi rejiminin ən mürəkkəb dönəmində yazıb-yaratmasına baxmayaraq Əzizə Cəfərzadənin əsərlərində dövrün konyuktur elementləri, saxta ideologiyanın izləri, çaları öz əksini tapmamışdır. Əksinə, yazıçı tarixi mövzulara müraciət etməklə dolayısı ilə sovet imperiyasının təlqin etdiyi ideoloji stereotiplərə etirazını ifadə etmişdir. Bütün bu məqamlar Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılığının

Azərbaycanın hüduqlarından kənarda da öyrənilməsini və tanıdılmasını şərtləndirir. Bu mənada gənc araşdırıcı Parvana Bayramın Əzizə Cəfərzadəyə həsr olunmuş tədqiqatının Türkiyədə nəşr olunması təbiidir.

Uzunmüddətli, ciddi yaradıcılıq axtarıqlarının bəhrəsi kimi gerçəkləşən araşdırmanın diqqəti çəkən məziyyətlərindən biri onun mövzu, problem, təhlil və tədqiq üsulu baxımından çağdaş ədəbiyyatşünaslığın tələb və prinsiplərinə cavab verməsi, milli-nəzəri məfkurəyə söykənilərək yazılması, eyni zamanda, uzun illər milli düşüncə sisteminin yerini tutmuş sovet ideologiyasının ənənəvi stereotiplərinin, yanlışlıqlarının tənqid, rədd və inkar olunmasıdır.

Müəllif Əzizə Cəfərzadənin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı ən mühüm qaynaqları izləmiş, tədqiqatları ümumiləşdirmiş, bu isə problemin təkamül prosesini geniş panoramda izləməyə imkan vermişdir. Həmçinin kitabda əvvəlki dövrün tədqiqatlarında birtərəfli şəkildə təqdim olunmuş yanlış meyllərin aradan qaldırılması, gələcək araşdırmalar üçün elmi zəmin hazırlanması baxımından əhəmiyyətlidir. Müəllifin analoji təhlilləri problemin indiyədək öyrənilməmiş bir çox mübahisəli məqamlarının aşkarlanmasına imkan vermişdir.

Kitabda tədqiqatçının Əzizə Cəfərzadənin həyat yoluna xüsusi diqqət yetirməsi bir tərəfdən yazarın bioqrafiyasının mürəkkəb, keşməkeşli hadisələrlə müşayiət olunması, digər tərəfdən əsərlərində avtobioqrafizm elementlərinin qabarıqlığı ilə bağlıdır. Məhz bu səbəbdən araşdırıcı müəllifin həyatının ən xırda lövhələrini belə əks etdirməyə çalışmışdır.

Kitabda Əzizə Cəfərzadənin elmi və bədii yaradıcılığı, publisistikası, tərcümə fəaliyyəti, habelə redaktoru olduğu kitablar barədə də məlumat verilmişdir. Verilən məlumatların bir qismi əhatəli, digər qismi isə yığcam səciyyə daşıyır.

Araşdırmada Əzizə Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var”, “Vətənə qayıt”, “Yad et məni”, “Bakı-1501”, “Cəlaliyyə”, “Sabir”, “Eldən-elə”, “Gülüstandan öncə”, “Zərrintac – Tahirə”, “Rübabə-Sultanım”, “Xəzərin göz yaşları”, “Eşq sultanı” kimi roman və povestləri haqqında verilən bilgilər elmiliyi, dürüstlüyü ilə maraq doğurur.

Həmçinin araşdırmada Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılığının poetikasının ayrıca bölümündə təhlil obyektinə çevrilməsi maraq doğurur. Tədqiqatın bu bölümündə yazarın şəxsiyyəti və ədəbi kimliyi real, inandırıcı faktlar əsasında canlandırılmışdır.

- 14 Araşdırmanın ən önəmli yeniliyi isə yazarın bu zamana qədər ətraflı bir şəkildə tədqiq edilməyən hekayələrinin sistemli bir təhlilə cəlb edilərək mövzularına görə təsnif edilməsidir.

Bütövlükdə tədqiqatın elmi-nəzəri səviyyəsi yüksəkdir, müəllifin mühakimələri, mülahizələri və qənaətləri maraq doğurur. Təhlil prosesində təfərrüatçılığa, sitatçılığa, lüzumsuz istinadlara yol verilməmiş, bütün məqamlarda qaldırılan problemin ümumiləşdirilmiş aspektdə təqdiminə çalışılmışdır.

İnanırıq ki, Parvana Bayramın Əzizə Cəfərzadənin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş kitabı sevilə-sevilə oxunacaq, ədəbi tənqidin diqqət və marağına səbəb olacaqdır.

Prof. Dr. Vaqif Sultanlı
Bakı, Azərbaycan

ÖN SÖZ

20. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Azize Caferzade, 1921–2003 yılları arasında geçen 82 yıllık ömrüne çok şey sığdırmıştır. Velut bir sanatkâr olan Caferzade, tarihi biyografik roman, hikâye, uzun hikâye, masal, mani, seyahatname yazarı, akademisyen, gazeteci, araştırmacı ve tercümanlığının yanı sıra titiz bir folklor derlemecisidir.

Bütün bu özellikleri ile birlikte o, daha çok tarihi ve biyografik hikâye ve roman yazarı olarak tanınmıştır. O, eserlerinde Azerbaycan'ın meşhur tarihi şahsiyetlerinin hayat ve faaliyetinden bahsederek bu şekilde onları unutulmaktan kurtarıp yeniden tarihimize, edebiyat ve kültürümüze kazandırmıştır. Azize Caferzade, derin bir tarih şuuruna ve millî manevî değerlere sahip bir yazardır.

O, Türk dünyası ve onun ayrılmaz bir uzvu olan Azerbaycan'ın folklor, tarih, edebiyat, kültür ve medeniyetini eserlerinde en ince ayrıntısına kadar başarı ile yansıtarak gelecek nesillere devretmiştir. Sanatının temel kaynağını folklordan alan yazar, Azerbaycan sözlü edebiyatını, halkın eski yaşam biçimini çok iyi bilmektedir. Bu sebepten de eserlerinde bu unsurları başarıyla kullanmış ve etnografik hafızanın Azerbaycan edebiyatındaki en iyi taşıyıcısı olmuştur. Türklük şuuru, dil, din ve mezhep meselesi, bu meseleler ekseninde ortaya çıkan bölünmüşlük ve parçalanmışlık, unutulmaya yüz tutan gelenek ve görenekler, etnografik hafızanın, sözlü ve yazılı edebiyatın korunup gelecek ne-

sillere aktarılması, modern dünyaya ve onun gerektirdiklerine uyum sağlama, kadın, Azerbaycan kadınının toplumdaki yeri vb. konular onun eserlerinin temel konularındandır. Yazar, mahalli konuları büyük bir yetenekle ele alıp değerlendirmiş ve kahramanlarını yerelden evrensele ulaştırmayı başarmıştır.

Eserlerinde, okuyucusuyla senli benli bir üslup içinde olan Caferzade, her yaştan ve her kesimden okuyucuya hitap etmektedir. Onun kadın ve erkek, çocuk ve genç, özellikle şair kahramanları edebiyatta derin izler bırakmıştır. Klasik Türk edebiyatı ve el yazma eserler konusunda uzman olan Caferzade, eserlerinde halk ve divan edebiyatı unsurlarını başarılı bir şekilde sentez etmiştir. Bu sebeple de onun dil ve üslubu çok renkli ve canlıdır.

Azize Caferzade'nin Hayatı, Sanatı, Hikâyelerinin İncelemesi başlıklı bu çalışmamız 3 bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümünde hayatının bütün dönemleri incelenerek yazarın tam bir biyografisi oluşturulmuştur. Hikâyelerinin büyük çoğunluğunu II. Dünya Savaşı konusunda kaleme alan yazar, savaşın ihtiyaç ve sıkıntı dolu zor günlerini yaşamış ve bu günlerin acı olaylarını eserlerinde de anlatmıştır. Yazarın biyografisi ve sanatı bu doğrultuda incelenmiştir. Daha sonra roman ve hikâyelerinden hareketle sanatı incelenmiş, ilmî ve edebî eserleri konusunda bilgi verilerek eserlerinin ayrıntılı bir tasnifi yapılmıştır.

İkinci bölümde yazarın hikâyeleri ve Azerbaycan'da Povest adlı özel bir tür içinde incelenen uzun hikâyeleri ilk defa olarak konularına göre tasnif edilip sistemli bir biçimde incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde azize Caferzade bibliyografyası oluşturulmuştur. Yazarın başlangıçtan vefat ettiği ana kadarki ilmî ve edebî eserleri, süreli yayınlarda çıkan hikâye, makale, edebî tenkidi yazıları, kitap tanıtımalarının künyesi ve çalışma sırasında kullanılan kaynakların listesi de burada yer almıştır.

66 yıllık yazarlık faaliyeti boyunca neredeyse bütün edebî türlerde ürün veren müellifin bütün eserlerini, özellikle hikâyelerini derleyip toplamak ve tam bir tasnife tabi tutmak uzun süreli bir çalışmayı gerektirmektedir. Bunu bu çalışmada bir nebze de olsa başardığımız kanaatindeyiz. Bu çalışma, âdeta dibi bucağı tahmin edilemeyen bir buz dağı görünümünde olan Azize Caferzade sanatı ile ilgili Türkiye’de yapılan ilk çalışmalardan biridir. Azize Caferzade gibi edebiyatı bütün kuralları ile bilip eser veren, yazdığı roman ve hikâyelerinde sadece tarih ve biyografi unsurlarını değil, edebiyatın temel meselelerini de başarıyla yansıtıp edebî tenkitte bulunan bir yazarın eserlerini bütün yönleriyle inceleyip bir kitap içinde kapsamlı bir değerlendirmeye almak kolay bir iş değildir. Bu çalışma, gerçekleştirilmesi hedeflenen büyük bir projenin ilk ayağını oluşturduğundan şüphesiz ilk olmanın verdiği bir takım eksik değerlendirmeler de olabilir. Akademisyen ve okuyuculardan bu yönde gelebilecek her türlü yapıcı eleştiri ve önerilere açığız.

Kitabın ortaya çıkmasında yardımlarını gördüğüm değerli eşim Dr. Ömer Bayram Bey’e ve çocuklarım Hilal ve Ali’ye burada teşekkür etmek isterim. Ayrıca, Azize Caferzade’nin bütün eserlerini çeşitli dergi ve gazetelerden, yayınevlerinden vb. yerlerden derleyip toplayan, tarayıp sanal ortamda ustalıkla tasnif ederek bütün araştırmacılara açık tutan, günün hangi saatinde olursa olsun büyük bir özveri ile Bakü’den sorularımıza cevap veren ve eksik metinleri tarayıp gönderme lütfunda bulunan Turan İbrahimov Beyefendi’ye burada sonsuz teşekkürlerimi arz ediyorum.

Eseri yazarken değerli fikirlerinden faydalandığım Azerbaycan edebiyatı ve Azize Caferzade sanatı konusunda uzman âlimlerden Prof. Dr. Vaqif Sultanlı’ya, Doç. Dr. Seadet Şihyeva’ya ve Yrd. Doç. Dr. Ayşe Yılmaz’a yardımlardan dolayı çok teşekkür ederim.

Bu eser vasıtasıyla Türkiye'deki okuyucular, akademisyenler ve öğrenciler 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli bir simasını daha tanımış olacaklardır.

Son olarak bu kitabın, Azize Caferzade gibi ömrünü halkına adanmış âlim bir yazarın doğumunun 92. yılı arifesinde yayımlanmış olması bizim için mutluluk verici bir durumdur. Bu sebeple biz de 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında önemli bir yeri olan, genç kuşaklara tarih ve millet şuurunu aşıl原因an bu değerli yazarı rahmetle anıyor ve eserlerinin hak ettiği gibi değerlendirilip incelenmesini, gelecek nesillere tanıtılmasını temenni ediyoruz.

1. AZİZE CAFERZADE

1.1. HAYATI

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Azize Caferzade 29 Aralık 1921 tarihinde Bakü'de doğmuştur. Babasının ismi Memmedbağır (1789-1938) (daha çok Memmed veya Mehemmed olarak tanınmıştır), annesinin ismi ise Büyükhanım'dır (1902-1977). Azize Caferzade'nin baba taraftan soyu çok eskilere dayanan meşhur Şahseven tayfasına ve Aksu ilinde bulunan meşhur Garış tayfasından bey nesline dayanmaktadır (Biz Ceferzadeler, 2001: 186).

Anne taraftan ise soyu son Şamahı hanı Mustafa Han'a ve Şamahı'nın meşhur seyitlerinden Seyyid Mir Ağası nesline dayanmaktadır. Böyle bir sentezden; doğayla bütünleşmiş atlı göçebe kültürü ile yıkılmış bir hanlığın son ferdinin ve çeşitli kerametlerle, dinî-tasavvufî unsurlarla donanan bir Seyyid ailesinin birleşmesinden doğan Azize Caferzade'nin hayat ve sanatında bu sentezin izleri hep hissedilmiştir.

Şamahı hanı Mustafa Han'ın ve Şamahı şehrinin önemli seyitlerinden olan Mir Ağası'nın torunu olan Rübabe Sultan isimli anneanneninin rahle-i tedrisinden geçen, 20. yüzyıl Azerbaycan'ının çalkantılı dönemlerini idrak eden, bu dönemlerin aileye vurduğu maddî manevî darbeleri bizzat yaşayan Azize Caferzade, bütün duyup işittiklerini, görüp yaşadıklarını sanatına

sindirmiş, küçükken büyüklerinden duyduğu ve bizzat yaşadığı olayları eserlerinde konu ve mazmun olarak değerlendirmiştir. Hatta eserlerinin kahramanlarını dahi çevresinde görüp tanıdığı insanlarla özdeşleştirmiş, onların isimlerini kahramanlarına vermiştir.

Azize Caferzade'nin babası Memmedbağır, Şamahı doğumlu olup daha çok Bakü'de, Şamahı'da ve Udulu'da yaşamıştır. Hayatının belli bir döneminden sonra Şamahı iline bağlı Hacıkabul kazasının Udulu köyünde yaşamayı tercih etmiştir. Annesi Büyükhanım şehir muhitinde doğup büyüdüğünden köye gitmek istemeyince Azize Caferzade ve kardeşleri anneleri ile Bakü'de yaşamışlardır. Ailede yedi çocuk doğmuş, fakat sadece Azize Caferzade ile iki erkek kardeşi hayatta kalmıştır. Babaları, Udulu köyünden bir kadınla evlense de sık sık şehre uğrayıp çocuklarını ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir.

Babası, annesi Hanım'ın hatırasını yaşatmak için Azize Caferzade'nin ismini Hanım koymak istemiş, sonunda aile oy birliği ile Hanım isminin önüne bir de Azize eklenmesine karar vermiştir. Fakat nüfus memuru ismi kayda geçirirken Hanım kısmını atlamış ve bebeğin ismi Azize şeklinde kayda geçirilmiştir.

Caferzade soyadını ise ilkokula yazıldığı sırada soyadı kanunu olmadığından öğretmenın önerisiyle dedesinin adından hareketle almıştır.

Annesi Büyükhanım Arap, Fars ve Rus dillerini de bilmıştır. O, yeni açılan Azerbaycan okullarında, cedit ruhlu bayan öğretmenlerden ders almış, özellikle Hasan Bey Zerdabi'nin hanımı Hanife Hanım'ın, Şefika Efendiyeva'nın ve Rahile Hanım'ın öğrencisi olmuş, bir müddet Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in açtığı Kızlar Okulu'nda da okumuştur (Memmedli, 2001: 8).

Annesi Büyükhanım ve anneannesi Rübabe Sultan, âdeta folklor hazinesi addedilecek bir hafızaya sahip olup Azerbaycan

sözlü ve yazılı edebiyatı örneklerini ezber bilmekteymiş. Yazarın babası Memmedbağır da eğitilmiş, şiir ve sanatla ilgilenen bir şahısmış.

1930 yılında okula başlayan Azize Caferzade, ilk eğitimini Bakü'deki 38 numaralı okulda aldıktan sonra iki yıl Tiyatro Meslek Yüksekokulu'nda, sonra ise iki yıllık Muallimler Enstitüsü'nde okumuştur.

1940 yılında Ejder adlı harbiyeli bir gençle evlenen Caferzade, eşinin işi dolayısı ile Rusya'nın Magadan şehrine taşınmıştır. Burada bir taraftan anaokulu öğretmenliği yapmış, bir taraftan da yeni doğan Esmiralda isimli kızını büyüttüştür. II. Dünya Harbi başladığında Ejder de diğer erkekler gibi savaşa gitmiştir. Savaş bitinceye kadar çeşitli zorlukları göğüsleyen, hem yavrusunu hem de ailesini geçindirmek için uğraşan yazar, 1941 yılından itibaren Bakü'de askeri hastanede çalışmaya başlamıştır. Bu sırada bebeği her gün hastaneye emzirmek için ablasının yanına getiren kardeşi bir gün ayağı takılarak düşünce bebeği de yere düşürmüştür. Küçük Esmiralda henüz iki yaşını dolduramadan vefat etmiştir. Yazar, ilk ve tek çocuğunun anısını Esmeralda isimli hikâyesinde yaşatmıştır.

Savaş yıllarında çeşitli yerlerde çalışarak aileyi geçindiren, bütün Azerbaycan ve Sovyet kadınları gibi sonsuz bir sadakat ve hasretle eşinin yolunu bekleyen Caferzade, savaştan yanında bir Rus kadını ile dönen eşini görünce savaş sırasında yaşadıklarını unutturacak bir acı yaşamış ve eşinden ayrılmıştır.

O, II. Dünya Savaşı devam ederken, 1942-1945 yılları arasında zor şartlarda Azerbaycan'ın Aksu ilinin Çaparlı köyünde öğretmenlik yapmıştır. Önce Rus dili ve edebiyatını, sonra ise Azerbaycan dili ve edebiyatını tedaris etmiş, kısa sürede başarısı ve çalışkanlığı ile takdir edilerek okul müdürü vazifesine getirilmiştir (Memmedzade, 2001: 25).

Savaşın sonlarına doğru, 1945’li yıllarda Azerbaycan’ın Eğitim Bakanı olan yazar Mirza İbrahimov, ücra yerlerde öğretmenlik yapan genç öğretmenleri merkeze çağırarak Üniversite’de eğitim almalarını istemiştir. Azize Caferzade de bu çağrılanlar arasındadır. O, Bakü Üniversitesi’nin Filoloji Fakültesini kazanarak Burada Bahtiyar Vahabzade, Gülhüseyin Hüseyinoğlu, Feride Elyarbeyli, Rehim Nağıyev gibi sonradan meşhur olacak şahsiyetlerle birlikte okumaya başlamıştır. Fakat henüz üç ay bile geçmeden bir gün elinde Türkiyeli şairlerden birinin Arap alfabesiyle yazılmış eserini okurken rektör yardımcısı tarafından yakalanmıştır (Zeynalli, 2001: 10). Yazarın oğlu Turan Bey, bu şairin Tefik Fikret olduğunu bildirmektedir (Aşar, 2005:9). Kitabı Azize’nin elinden alan rektör yardımcısının “Bu kitabı kimden aldın” sorusu karşısında beyninden vurulmuş dönen Caferzade, anında verecek cevabı bulmuş ve “Nasılsa babam ölmüştür, ona bir şey yapamazlar” diye düşünerek “Babamın kütüphanesindeydi” demiştir. Oysaki kitabı ona şair Osman Sarıvelli vermiştir ve şairin ismini söylediği takdirde Sibirya’ya sürüleceği veya kurşuna dizileceği gün gibi ortadadır. “Sana Arap alfabesiyle, hem de Türk şairinin eserini okumaya kim izin verdi?” sorusu karşısında diklenen Caferzade “Peki, Arap alfabesiyle yazılmış Türk şairinin eserini okumayı bana kim yasakladı?” diye sormuştur. Bu soru ile artık okuyandan çıkmıştır. Rektör yardımcısı kızarak ona “Bu okulda ya sen kalacaksın ya da ben” deyince Caferzade alaylı bir şekilde gülerek “Ha, ha, ha, şunu açıkça söylesenize seni kovuyorum diye, rektör yardımcısıyla laf yarıştırmak bana mı düşer?” demiştir.

Müellif, sonradan yazdığı *Yandırdığım Kitaplar* (Yaktığım Kitaplar) adlı yazısında bir dönem Sovyetlerin bütün Kuran-ı Kerimleri yaktırdıklarını, bu arada Arap alfabesi ile yazılmış bin yıllık değerli tıp, edebiyat, tarih vb. alanlardaki eserleri de kasıtlı olarak yakıp yok ettiklerini bildirmektedir.

Okuldan atılan Caferzade, başından geçenleri dönemin Eğitim Bakanı Mirza İbrahimov'a anlatır. Mirza İbrahimov, "Senin herkesten fazla okumaya hakkın var" diyerek üniversitenin rektörü Abdulla Karayev'i arar ve Azize Hanım'ı okula aldirmek için onun olurunu alır. Fakat okula geldiğinde Filoloji Fakültesinin Dekanı, meşhur şair Muhammed Hadi'nin yeğeni olan Habibullah Samedzade "Senin burada ne işin var" diye ona sorar. "Yeniden okula başlayacağım" cevabı karşısında ise "Kız, bir türlü tutamadığın bu çene ile sen yine burada okuyamazsın. En iyisi savaştan dönenler için özel bir sınav yapıyorlar, gel o sınava gir, böylece hem okur hem de çalışırsın" der. Ailesinin içinde bulunduğu zor durumu da düşünen Azize Caferzade savaştan dönen gazilerle birlikte sınava girerek üniversiteye başlar. (Memmedli, 2001: 40-44) O, bir taraftan üniversitedeki sınavlara girerken diğer taraftan Azerbaycanfilm sinema stüdyosunda başkanlık, Cafer Cabbarlı adına Tiyatro Okulu'nda müdürlük yapar.

1946 yılından itibaren bizzat Samed Vurğun'un takdimatı ile Azerbaycan Yazarlar birliğine üye olur. Bu olay Caferzade'nin hayatının en önemli olaylarından biridir.

Caferzade, 1956 yılında, kendileriyle aynı mahallede oturan pilot Memmed İbrahimov (1921-1995) ile evlenmiştir.

1947 yılında üniversiteyi bitirdiğinde hocaları onun araştırma görevlisi olarak üniversiteye alınmasını önerir. Ayrılan bir yer için iki aday başvurur. Bunlardan biri Azize Caferzade, diğeri ise savaştan asker kaputuyla yeni dönen ve sonradan Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından olacak olan İsmayıl Şihli'dir. Azize Caferzade sınavı kazanır, hocalarının ve rektörün delaletiyle bir kadro daha açılarak İsmayıl Şihli da işe alınır (Memmedli, 2001: 49).

Azize Caferzade, 1950 yılında "XIX. asırda Azerbaycan edebiyatında Maarifçi Ziyalı Suretleri" konulu doktora tezini savunur.

Caferzade, 1950-1955 yılları arasında Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nde Doçent kadrosuyla çalışmış, sonra ise aynı Enstitüde Bölüm Başkanlığı yapmıştır. 1956 yılında eşinin işi dolayısıyla Sibirya'daki Kamçatka eyaletine taşınmıştır. Orada da boş durmamış, kısa süreliğine de olsa Habarovsk Üniversitesi'nin Petropavlovsk- Kamçatka Şubesinde Doçent kadrosuyla görev yapmıştır.

Azize Caferzade ve eşi 1957 yılında Azerbaycan'a dönmüşler. O, 1957-1974 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü'nde Baş İlmî İşçi ve Şube Müdürü vazifelerinde çalışmıştır.

1965 yılında yine eşinin işi dolayısıyla Afrika'ya, Gana Cumhuriyeti'ne giderler. Memmed İbrahimov, Afrika'nın meşhur filozofu, Harvard Üniversitesi mezunu olan Gana Cumhurbaşkanı Kwame Nkruma'nın şef-pilotu olmuştur. Azize Hanım, burada da boş durmamış, ilmî ve edebî faaliyetlerine devam etmiştir. Özellikle Afrika'daki kütüphanelerden Azerbaycan'la bağlı önemli yazma eserler bulmuştur. Yazarın *Altın Sahile Seyahat* adlı eseri, Afrika'daki yaşamını ve izlenimlerini anlatmaktadır. 1966 yılında Azerbaycan'a dönmüşlerdir.

Yazar, erkek kardeşinin oğlu Turan Bey'i resmen evlat edinecek büyütülmüştür. Fakat Azize Caferzade'nin annelik sevgisi öyle engindir ki neredeyse bütün Azerbaycan gençliği onu gerçek anlamda anne olarak tanımış, bu duyguyla sevmiştir. Bu özellik Azerbaycan edebiyatında sadece Azize Caferzade'ye mahsustur.

Turan İbrahimov, Azize Hanım'ın hem evladı, hem de asistanı olmuştur. Eserlerinin ilk okuyucusu, ilk tenkitçisi ve ilk yorumcusu o olmuş, birçok eserini yazması yönünde onu teşvik etmiş, vefat ettiğinde yarım kalan veya yayımlanmayı bekleyen birçok eserini de o yayımlatmıştır.

Azize Caferzade, 1970 yılında *XIX. asır Azerbaycan Poeziyasında (şirinde) Halk Şiiri Üslubu* konulu doçentlik tezini savunmuş, 1974 yılında itibaren Profesör payesi almıştır. Bu yıldan itibaren vefatına kadarki sürede Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde Azerbaycan Edebiyatı Tarihi ve Folklor kürsülerinde çalışmıştır. Savunduğu bu tezle ve aldığı âlim unvanıyla o, Azerbaycan ilminin de ilk kadın âlimlerindedir.

Sovyetler Birliği'nin çeşitli ülkelerini gezen yazar, gittiği her yerde kütüphaneleri taramış, Azerbaycan edebiyatı, özellikle XIX. yüzyıl Azerbaycan müellifleri ile ilgili araştırmalar yapmıştır.

“Yurt dışına en çok seyahat eden yazar” unvanıyla anılan Caferzade, Afrika, Hindistan, Singapur, Malezya, İsrail, Irak, Yugoslavya, Suriye, İran, Irak, Kuzey Kıbrıs ve Türkiye’de bulunmuş, çeşitli sempozyum ve konferanslara katılarak Azerbaycan Edebiyatını, kültür ve medeniyetini tanıtmıştır. O, gittiği ülkelerden eli boş dönmemiş, bu ülkelerdeki kütüphaneleri dolaşarak Azerbaycan edebiyatı ile ilgili kaynakları yerinde incelemiş, yazacağı eserlerin, roman ve hikâyelerin alt yapısını oluşturmuştur.

Çeşitli akademik kurumlar, özellikle Moskova Devlet Üniversitesi, Taşkent Üniversitesi, Tahran Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul Üniversitesi, Cambridge Bilgisayar Merkezi, Irak Kardeşlik Cemiyeti, İran Milli Kütüphanesi vb. ile daimi irtibat halinde olmuştur.

Azize Caferzade, 1982-1989 yılları arasında Azerbaycan Respublikası Kadınlar Şurası’na başkanlık yapmıştır.

Bu görevdeyken Azerbaycan kadınının ve çocukların haklarının korunması yönünde önemli faaliyetlerde bulunmuş, kasa ve köylere, Azerbaycan’ın en ücra köşelerine kadar defalarca seyahat etmiş, seminer ve konferanslar düzenlemiştir.

Azerbaycan kadını, Azerbaycan ailesini sağlam temeller üzerinde yetiştirmek, soy köküne, tarihi geçmişine bağlılığı artırmak amacıyla düzenlenen bu seferler toplumda olumlu sonuçlar vermiştir.

O, *Vatan ve Gayği (İlgi, şefkat)* cemiyetlerine üye olmuş, Çocuk Fondu'nun üyesi sıfatıyla Azerbaycan'ın birçok yerini gezerek halkla görüşmüştür.

Çocuklarla ilgili de hikâyeler yazan, çocuk eğitimine özel bir önem veren Caferzade, 1979 yılında *Âlemde Sesim Var Menim* adlı romanının telif ücreti ile Hacıkabul kazasının Tağılı köyünde okul yaptırmıştır. Daha sonraki yıllarda sadece okul yaptırmakla yetinmeyen yazar, buraya kulüp, köprü vb. yapılar da yaptırmıştır.

Şamahı şehrinin harabeye dönmüş tarihi Bayat köyünde granitten anıt yaptırarak köyü koruma altına aldırmıştır.

Azize Caferzade, hem kalemi hem de dili ile mücadele eden bir yazardır. 1988 yılından itibaren alevlenen Ermeni olaylarında, 20 Ocak 1990 tarihindeki kanlı olaylarda keskin dili ve kalemi ile mücadele etmiş, gerçeklerin halka ve bütün dünyaya duyurulması için âdeta didinip durmuştur.

Yazarın bütün bu faaliyetleri karşılıksız kalmamış, o, devlet tarafından çeşitli fahri fermanlarla taltif edilmiş, en önemlisi ise bütün Azerbaycan halkının gönlüne taht kurmuştur.

O, *Halklar Dostluğu, Şöhret Madalyası, Azerbaycan Anası, Halk Yazıçısı* unvanları ile taltif edilmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından ferdi tekaütle temin edilmiştir.

Azize Caferzade, daha sağlığındaiken hakkında Azerbaycan televizyonu tarafından üç tane film çevrilmiştir.

Caferzade ailesinde üç akademisyen yetişmiştir. Bunlardan en büyüğü abla Azize Caferzade, diğerleri ise Memmed (1926-

1999) ve Ahmed (1929-2000) Caferzade'dir. Caferzade kardeşlerinin üçü de filoloji doktoru, profesör olmuş, şiir ve sanatla uğraşmışlardır. Ahmed Caferzade de Sovyet sisteminin tokadını yemiş, Stalin'in aleyhinde şiir yazmakla suçlanarak halk düşmanı damgasıyla 1953 yılında tutuklanıp hapse atılmıştır. *Biz Caferzadeler* adlı kitapta kendisi bu konuda ayrıntılı bilgi vermiş, *Adsız Gehrmanlar* (İsimsiz Kahramanlar) başlıklı eserinde deşet, acı ve ıstırap dolu bu yılları anlatmıştır.

Son nefesine kadar ilmî ve edebî faaliyetine devam eden Azi-ze Caferzade, 4 Eylül 2003 tarihinde, 82 yaşındayken uzun süren rahatsızlığı sonucunda vefat etmiştir. Naaşı, vasiyetine binaen Tağılı'daki aile mezarlığında defnedilmiştir.

1.2. SANATI

Azize Caferzade, Azerbaycan'da Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi ve Azerbaycan Bilimler Akademisi başta olmakla Sovyetler Birliği'nin çeşitli akademik kurumlarında çalışmış, dünyanın birçok ülkesini ve üniversitesini gezerek birçok kütüphanede ilmî araştırmalarda bulunmuştur. Yazar, roman ve hikâyelerinin alt yapısını oluştururken olayların cereyan ettiği yerleri gezmiş, kahramanının gözü ile bu yerlerde incelemelerde bulunmuş ve kahramanları ile âdeta bütünleşmiştir.

Azize Caferzade'nin hayatı ve sanatı ile ilgili Azerbaycan edebiyatında birçok önemli çalışmalar yapılmıştır. Yazarın sanatı konusunda, roman, hikâye ve uzun hikâyelerinden hareketle yazılmış çok sayıda kitap ve tenkidi makale bulunmaktadır. Bunların bir kısmına inceleme kısmında temas edilse de bazılarının adını burada anmak yerinde olacaktır: Yavuz Ahundov'un *Azerbaycan Sovyet Tarihi Romanı*, *Tarih ve Roman*, *Tarihi Roman Yeni Merhalede* adlı eserlerindeki değerlendirmeleri, Memmed Arif'in *Muasırlık*, *Novatorluk*, *Kamillik* adlı yazısı, Elçin'in *Tenkite ve Edebiyatımızın Problemleri* adlı eseri, Teymur Ahmedov'un *Azerbaycan Yazıcıları*, İfrat Eliyeva'nın *Sesin Sorağı İle*, *Sanatkar Ömrü* adlı makaleleri, El Anası –Azize Caferzade adlı eseri, tenkitçi Akif Hüseyinli'nin *Nesrimiz ve Geçmişimiz*, *Muhtelifliğin Birliği*, *Nesir ve Zaman*, *Sanat Miyarı* adlı tenkidi makaleleri, Kulu Halilov'un *Hayat Yaratıcılık Çeşmesidir*, *Hayattan Gelen Sesler*, *Tenkitchilik Çetin Peşedir*, *Yeni Tarihi Roman* adlı eserleri, Yaşar Karayev'in *Poeziya ve Nesir*, Seyfeddin Geniyev'in *Sensen Ümidim – Vatana Gayıt* adlı yazısı, tenkitçi Vilayet Guliyev'in *Celaliyye*, *Nesrimiz ve Tarihimiz*, şair Resul Rza'nın *Talant*, *Bilik*, *Zahmet*, Vagif Sultanlı'nın *Işık ve İdeal Ahtarışları*, *Tarihi Yaddaşın Işığın-*

da adlı değerlendirmeleri, Arif Zeynalli'nin *Güdretili Senetkar*, Nüşabe Memmedli'nin *80 Budağın Heresinden Bir Yarpaq* adlı kitapları, Gulamrza Sabri Tebrizi'nin çeşitli yazı ve takrizleri, 2002'li yıllarda Azize Caferzade ile ilgili sistemli akademik çalışmalara imza atan Asife Telmankızı'nın çeşitli süreli yayınlarda yayımlanan akademik makaleleri ve Ezize Ceferzadenin *Bedii Dünyası* adlı kitabı, tenkitçi Vagif Yusifli'nin *Nesr: Konfliktler, Karakterler, Yaşamaq Yangısı – Yaraticılık İhtirası, Ömrün Öten İllerine Boylananda, Tarihin Ak Sahifelerinden Üçü, Sanat Yangısı* adlı makale ve tanıtımları ve ismini burada zikredemediğimiz onlarca akademik ve edebî yazılarda Azize Caferzade'nin sanatı ve eserleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Caferzade, Azerbaycan edebiyatında etnografik hafızanın mahir taşıyıcılarından olup edebiyatın neredeyse bütün türlerinde eserler vermiştir.

Bütün bu özelliklerinin yanı sıra o, Azerbaycan edebiyatında daha çok hikâye ve tarihi roman ustası olarak tanınmıştır.

Akademisyen, folklor araştırmacısı, klasik edebiyat ve yazma eserler uzmanı, mütercim, sinema yazarı, mani ve masal yazarı, tenkitçi, roman, hikâye yazarı olan Caferzade, 82 yıllık ömrüne ciltlere sığmayacak eserleri sığdırmıştır.

Bu çeşitlilikten hareketle onun eserlerini tasnif ederken tür- lere göre sınıflandırmaya çalıştık.

Azize Caferzade'nin sanatına birçok Sovyet yazarında olduğu gibi çok yönlülük hâkimdir. Sovyetler Birliği dâhilindeki diğer cumhuriyetlerle de alaka kurmak, edebî ve sosyal ilişkileri canlı tutmak için bu dönemde Rusça bilmek bir yükümlülük olmuş, hatta bu dili bilmeyenlere âdeta hayat hakkı tanınmamıştır. Böyle bir ortamda müellif, eser yazacak ve tercüme edecek derecede iyi Rusça öğrenmiştir. Bununla da yetinmeden kendi imkânları ile İngiliz ve Fars dillerini öğrenerek Türkiye Türkçesi

başta olmakla diğer Türk lehçelerine de aşina olmuş, biraz Arapça öğrenmiştir.

Yazarın ilmî araştırmaları, yazdığı tezler, editörlüğünü veya tanıtımını yaptığı eserler, tercümeleri, gezi yazıları ve süreli yayınlarda çıkan çeşitli konulardaki eserleri şüphesiz geniş çaplı başka araştırmaların konusudur.

Burada yazarın daha çok edebî eserleri olarak nitelendirilen hikâyeleri, uzun hikâye ve romanları esas alınarak sanatı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma yazarın ilk edebî ürünlerinden olan ve hayatının sonuna kadar da devam ettirdiği hikâyeciliği ile sınırlı olduğundan inceleme kısmında hikâye ve uzun hikâyeleri incelenecektir.

1.2.1. Sanatının Kronolojik Tasnifi

1937 yılında yazdığı ilk hikâyesi ile yazarlığa başlayan Caferzade, Azerbaycan edebiyatına millet ve tarih şuuruyla yoğrulmuş birbirinden değerli hikâye, roman ve ilmî eserler armağan etmiştir. İlk hikâyesini 16 yaşında yazan, ilk kitabını 1948 yılında yayımlatan müellif, edebiyata tam anlamıyla 1960'lı yıllardan sonra gelmiş ve hız kesmeden yaklaşık 43 yıl gibi bir sürede ilmî ve edebî eserler, özellikle hikâye, roman vb. türlerde yapıtlar kaleme almıştır.

1960'lı yıllarda edebiyat sahnesine çıkan ve Azerbaycan edebiyatına insan unsurunu getiren 60'lı yıllar edebî nesli, 1920-1960 yılına kadarki 40 yıllık bir dönemde makinelerin, biçerdöverlerin tekerlekleri, pamuk ve üzüm tarlalarındaki kimyasal ilaçların etkisi, fabrikaların toz dumanı arasında sıkışıp kalan Azerbaycan insanını, sevinci, acısı ve hüznü ile edebiyata getiren, insan ve onun iç dünyasını anlatan eserler kaleme almıştır. Azize Caferzade de edebiyat dünyasına 1937 yılında gelmesine

rağmen, gerçek anlamda cesur adımlarını bu dönemden itibaren atmaya başlamış, çeşitli hikâye ve uzun hikâyelerini bu dönemde yazmıştır. Bu anlamda araştırmacılar onu 60'lı yıllar nesrinin temsilcileri arasında sapsalar da kanaatimizce, yazar 60'lı yıllar edebî neslinin temsilcisinden ziyade müjdecisidir.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatı araştırmacılarından Profesör Vagif Sultanlı'nın tespitleri doğrultusunda, Caferzade'nin sanatını üç dönemde tasnif edebiliriz: Birinci dönem, yazarın ilk hikâyesini yazdığı 1937 yılından 1970 yılına kadarki dönem, ikinci dönem 1970-1990 yılları arasındaki, üçüncü dönem ise 1990-2003 yılları arasındaki dönemdir (Sultanlı, 2005: 9) 1937-1970 yılları arasındaki dönem, yazarın ilk edebî eserlerini verdiği, Azerbaycan'da sosyal-siyasi birçok olayların, özellikle kanlı Stalin rejiminin yaşandığı dönemdir. Böyle bir siyasî ortamda, Şirvan muhitinde ve bu muhitin yaşlı nesillerinin terbiyesinde yetişip gelenekçi bir ailede büyümüş olan Caferzade gibi millî kültüre bağlı genç müellifin üslubunu oluşturması, sisteme ayak uydurması çok kolay olmamıştır. Sanatının ilk devresinde yazar, sistemin dikte ettiği güncel hikâyeler, sonra ise daha çok tarihi ve güncel konulu hikâyeler yazmakla birlikte ilerleyen dönemde yazacağı tarihi romanlarının çekirdeğini de bu dönemde oluşturmuştur.

1.2.2.Hikâyelerinden Hareketle Azize Caferzade'nin Sanatı

Müellif ilk hikâyesini 1937 yılında yazıp yayımlattığında henüz 16 yaşındadır. Stalin rejiminin en kanlı yıllarından olan ve çeşitli katliamların yapıldığı, millî görüşlü aydınların Pantürkist ve Panislamist yaftasıyla damgalanarak katledildiği veya Sibiryaya sürüldüğü 1937-1939'lu yıllardan sonraki süreç daha da zorlaşmıştır. 1941 yılında II. Dünya savaşı başlayınca genç-yaşlı

demedi bütün erkekler Sovyet Ordusu terkinde Almanlarla savaşa gönderilmiş, geride kalanlar da arka cephe oluşturarak ön cepheye silah, gıda ve giyecek sevkiyatında bulunmak için mücadele etmeye başlamışlardır. Açlık ve sefaletin kol gezdiği savaş yıllarında 20 yaşlı genç Caferzade, Ağsu ilinin Çaparlı köyünde öğretmenlik yapmıştır. Yazar, bu dönemde yaşadıklarını, çalıştığı bölgedeki insanların, genel olarak Azerbaycan halkının çektiği sıkıntı ve meşakkatleri savaş konusunda yazdığı hikâye ve anılarında başarılı bir şekilde anlatmıştır.

Azize Caferzade, hikâyelerinde güncel ve tarihi konulara, Güney Azerbaycan meselesine, Afrika'daki insanların özgürlük mücadelesine, II. Dünya Harbi'nin getirdiği zorluk ve sıkıntılara, bu sıkıntıların Azerbaycan halkına verdiği ıstıraba, Sovyet Azerbaycan'ında yetişen insanların, fertlerin iç dünyasına vb. konulara yer vermiştir. Romanlarında ise esasen tarihi konulara ağırlık vermiş, Azerbaycan edebiyatının önemli birçok şairi ile ilgili biyografik roman yazarak onları unutulmaktan kurtarmıştır. O, Azerbaycan tarihinin başlangıçtan 2003 yılına kadarki bütün dönemleri ile ilgili roman yazmış, özellikle önemli tarihi olayları ihtiva eden konulara ağırlık vermiştir.

Caferzade'nin eserlerinde Azerbaycan kadın şairlerine, özellikle Şirvan ve Karabağ şairlerine, 19. yüzyılda buralarda gelişen edebî muhite özel bir yer verildiği gözlemlenmektedir.

Genel itibariyle Azize Caferzade, Azerbaycan kadınının faaliyetlerini, kahramanlığını ve fedakârlığını Azerbaycan'ın tarihi ile eşleştirmiştir. O, *Hun Dağı* adlı uzun hikâyesinde, Türk tarihinin en eski devirlerindeki kadın karakterlerini, Celaliyye adlı uzun hikâyesinde ise 12-13. yüzyıllardaki Nahçıvan Melikesi Celaliye ve onun etrafındaki bütün kadın karakterleri, Zerrintaç Tahire adlı eserinde Gurretü'l-ayn Zerrintaç Tahire'yi ve ismini saymadığımız en küçük hikâyesinden en hacimli romanına kadar eser-

lerinde yer alan bütün kadın kahramanlarını millî zeminde, millî desen ve dekorlar içinde başarılı bir şekilde canlandırmıştır.

1937 yılında yayımlattığı ilk hikâyesi olan Ezrayıl'dan sonraki hikâyelerini çeşitli süreli yayınlarda yayımlatmaya çalışan yazar, bu yıllarda, bir taraftan da geçim sıkıntısına ve zor hayat şartlarına direnmek için mücadele etmiştir.

Caferzade'nin ilk kitabı 1948 yılında Azereşr'de yayımlanmıştır. Fakat kitap daha müellifin eline ulaşmadan üst yönetimden gelen bir emirle matbaadayken toplatılıp yakılmıştır. Kendisini çok sarsan bu olayla ilgili yazar şöyle demiştir:

“İlk kitabım “Hekayeler” 1948-ci ilde ohuculara çatma-lydı. Kitabın ilkin nüshesini alan merhum tengidçimiz Celal Memmedov onun hakkında “Azerbaycan Gencleri” gazetinde hetta megale ile çihış etmişdi, lakin kitab işig üzü görmedi, yandırıldı, elime birce nüshesi bele keçmedi, üzünü de göstermediler mene. Çünkü meni o zaman “Ahmatovşina”da, adını bilmediyim “Salon lirikası” terennümünde gühahlandırmışdılar. Belalı il idi, Jdanov’un çihışından sonra gözel edibimiz, görkemli dramaturgumuz Sabit Rehman hemin illerde “Zoşşenkoculukda” ittiham edilirdi. İlk kitab müellifi olacaq kövrek, 1945-ci ilde elinde “halğ düşmeni sayılan ereb elifbası” ile türk nasirinin romanı tutulduğuna göre universitetin birinci kursundan govulan kimsesiz gız üçün bundan ağır, gorhulu ne olabilerdi? Ele buna göre de birinci kitabım çoh sonralar, 1963-cü ilde “Natevan Hakında Hekayeler” adı ile çap olundu” (Memmedova, 1992: 3-4)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ekim Devrimi sonrasında, Sosyalist cemiyetinde yeni bir edebiyat oluşturmak, partinin diktesi doğrultusunda eserler üretip kitleleri ideal toplum ütopyası ile sürekli uyutmak için proleter edebiyatı dışın-

daki burjuva diye nitelendirilen diğer unsurları yok etmek gerekirdi. 1925'li yıllardan sonra şiddetli bir hal alan bu dışlama, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir.

1946 yılının yazından itibaren edebiyatta kozmopolitizme ve Batı etkisine karşı savaş başlatılır. Bu savaşın başlamasının sebebi ise Sovyetler Birliği Merkezi Komitesinin genel sekreteri Jdanov'un (1896-1948) konuşmasıdır. 14 Ağustos 1946 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin kararname ile *Zvezda* (Yıldız) ve *Leningrad* dergileri ile ilgili sert önlemler alınır; Leningrad dergisi kapatılır, *Zvezda*'nın ise editörü ve yayın kurulu değiştirilir. Esas hedef alınan yazarlar ise Anna Ahmatova ile Mihail Zoşçenko'dur (Tağızade, 2006: 16).

Bu olaylardan iki yıl sonra ilk hikâye kitabı yayımlanan müellif, salon lirikasının (edebiyatının) terennümü ve dolayısı ile Ahmatovşinalıkla suçlanarak kitabı yakılmıştır.

1937 yılından 1948 yılına kadarki dönemde yazarın şahsi hayatında da birçok değişiklik olmuş, 16 yaşındaki genç yazar çeşitli okullarda okuyup diploma sahibi olmuş, evlenmiş, hayatın sert tokatlarını yiyerek olgunlaşmıştır. Bu kadar yoğun bir tempunun içindeyken bile o hikâye yazmaktan vaz geçmemiş, çeşitli gazete ve dergilerde hikâyelerini yayımlatmakla birlikte daha çok gazetecilikle uğraşmıştır. Bu dönemde yazdığı hikâyelerinde Güney Azerbaycan Bağımsızlık hareketinin ve bu hareket uğrunda verilen mücadelelerin önemli izleri bulunmaktadır.

Yazarın 1937-1970'li yıllar arasında gazetelerde yazdığı maişet konulu hikâyeler daha çok Sosyalist sisteminde yetişen, vatan uğrunda didinip duran, hayatın her alanında faaliyet gösteren idealist Sovyet gençliğini, özellikle Sovyet Azerbaycan'ının veya Türkmenistan'ın vb. ülkelerin kahraman kadınlarını anlatan yazılardır. Devrin genel kaideleri çerçevesinde yazılan bu yazılarda, Azize Caferzade'ye has olan üslup ise Sovyet sisteminin telkin ettiği insan tiplerine mahalli renk ve desen vererek

bu hususları millî bir zemine oturtmasıdır. O, övdüğü genç Sosyalist kadın kahramanları hep Azerbaycan tarihinde iz bırakmış meşhur kadın kahramanlarla, onların örnek alınacak ahlakî ve insanî meziyetleri ile mukayese ederek bu yazılarıyla insanlarda, özellikle gençlerde, aile, vatan ve tarih şuurunun gelişmesini sağlamıştır.

Caferzade'nin sanatının ikinci dönemi 1970-1990 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde yazar, Azerbaycan'ın daha çok tarihi, edebî ve siyasî şahsiyetlerinin hayat ve sanatından bahsedilen roman ve hikâyeler yazmıştır. Bu dönemi yazarın hikâyecilikten romancılığa geçiş süreci olarak da değerlendirebiliriz. Bu yıllar arasında yazdığı eserleri dönemin meşhur tenkitçileri tarafından da olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bu dönemdeki sanatına has olan bir husus da önceleri daha çok kısa hikâyeler yazan müellifin, 1969 yılından itibaren Azerbaycan edebiyatında povest (uzun hikâye) adlanan ve çok kullanılan bu türde de eserler vermesidir. Yazarın en önemli uzun hikâyeleri sanatının ikinci döneminden sonra yazılmaya başlanmıştır. Bunlar sırasıyla *Ellerini Mene Ver* (1969), *Hun Dağı* (1981), *Celaliye* (1981), *Hoş Gördük Seyyah* (1982), *Semender Kuşu* (1982), *Sensen Ümidim* (1985), *Bela* (1999) ve *Hayalim Benim* (2003)'dir.

Bu eserlerinde yazar hem tarihi, hem edebi, hem de güncel aile maişet konularına yer vermiştir. *Ellerini Mene Ver* adlı uzun hikâyesinde köyde çalışmaya giden genç bir annenin hayatı, duygu ve düşünceleri, faaliyetleri romantik bir üslupla anlatılmıştır. *Hun Dağı*, *Celaliye*, *Bela* adlı uzun hikâyelerinde ise Türk tarihinin başlangıcından 16. yüzyıla kadarki dönemleri konu edilmiştir. Bu hikâyelerin her birinde derin bir tarih şuru, Türk tarihinin çok uzak ama bir o kadar da genetik hafıza yoluyla taşınıp yaklaştırılan sayfaları, yaşanan olaylar, göçler, yapılan savaşlar tasvir edilmiştir. *Hun Dağı* hikâyesinde bir fitne sonucu

yurdundan, yuvasından, sevdiği halkından ve kendisinin olacak tahttan vazgeçerek yeni dünyalar kurmak, kirlenmeyen gönüllerle birleşmek, fitnenin, ayrılıkların yol bulamadığı bir ülke kurmak isteyen Alptekin'in ve etrafındakilerin dünyanın beli uzunluğunu dolaşarak en sonunda sularının ve topraklarının dengi olan bir beldeye varmalarından, yol boyunca da çeşitli Türk kavimlerini tek bayrak altında sulh yoluyla birleştirmelerinden bahsedilir. Müellif eseri sürpriz bir şekilde tamamlar: Alptekin'in ve yanındakilerin gelip karar kıldıkları yer Gök Tanrı Çayı- yani Göyçay ırmağının kıyısıdır. Göyçay ifadesini yazar belki de belli belirsiz kullanmıştır, fakat günümüzde Azerbaycan'da Göyçay adlı bir il olduğunu bilen okuyucu bu bağlantıyı bir buluş gibi algılamakta ve hâlâ kullanılmakta olan birçok kelimenin de eski Hunlardan kalma kelimeler olduğuna kanaat getirmektedir. Bu hikâye, olayı bu şekilde sonlandırma o kadar ilginç, o kadar ufuk açııcıdır ki okuyucuyu âdeta yeni kelime keşiflerine, kullanılan bütün kelimelerin etimolojisini çıkarmaya sevk etmektedir. Yazarın başarısı da buradadır. Tarih şuuru, dilin ve millî kimliğin alt kademelelerine inme, araştırma yapma arzusu ile bir arada gerçekleşir. Eserin sonundaki *Epilog-Son söz* bölümünde verilen diyaloglar ve mani de bu söylenenleri tamamlayıp bütünleştirmeye hizmet etmektedir.

Celaliye eseri ise Selçuklu dönemini, Atabey Cihan Pehlivan vefat ettikten sonra sükûta uğramaya başlayan Selçuklular devletinin küçük bir eyaleti olan Nahcivan'ı ve burayı yöneten Melike Celaliye'nin hâkimiyetini, yaşadığı olayları, Nahcivan'ı savunmak için katıldığı savaşı ve özel yaşamını anlatır. Bu eserde Celaliye'nin yaşı ve onun etrafında oluşturulan aşk hikâyelerinden bazıları biraz zorlama görünse de yazarın lirik üslubu, realist tasvirleri romantik boyalarla vermesi eseri başarılı kılmaktadır. Fakat okuyucu bu tasvirlerden, başarıyla süslenip ziynetlendirilen Celaliye karakterinin yaşını bir türlü kestiremez

Bu belirsizliklere rağmen efsanevi Elince Kalesi silüetinin de anlatılanlara bir fon oluşturduğu hikâyede, Selçuklular dönemi, bu dönemin meşhur şairi Nizami Gencevi ve şairin Kızıl Arslan ile gerçekleşen görüşü, sarayda Hamse okumaları sahnesi, Celaliye'nin sarayı ile kadın hükümdar Nüşabe'nin sarayının eşleştirilmesi sahnesi vb. çok başarıyla anlatılmıştır. Muhtemelen yazar bu bölümleri kaleme alırken Nizami'nin Hüsrev ü Şirin mesnevisinde geçen Sultan Kılıç Arslan'la Nizami'nin Gence'ye biraz uzak bir mesafede çadırda gerçekleşen görüş sahnesinden de faydalanmıştır.

Bela hikâyesinde ise 16. yüzyılda, Hatai'nin torunu Muhammed Hüdabende'nin hâkimiyeti döneminde saraydaki ve ülkedeki entrikalardan, şahın eşinin idareyi eline alarak Türkleri ve Türkmenleri hâkimiyetten uzaklaştırmasından ve devleti Farslaştırmasından bahsedilir. Eserdeki önemli konulardan biri de mezhep ayrılığıdır. Sırf bu ayrılık ve taassup yüzünden güzel ve cesur Esmâ ile şehzade Hamza Mirza kavuşamaz.

Yarı biyografik bir eser olan Semender Kuşu'nda ise durum daha farklıdır. Müellif, bu eserin kahramanı olan Kebuter'in gerçek hayatta var olan bir akrabası olduğunu bildirmiştir. Kahramanla birlikte eserde ismi geçen mekân, zaman ve kişiler de itibari değil, gerçek kişilerdir. Sovyet hâkimiyetinin yeni kurulduğu yıllarda Bakü'de bir mahallede cereyan eden bu olaylar, büyük ihtimalle yazarın doğup büyüdüğü mahalledir. En ince ayrıntısına kadar tarif edilen bu mahallenin tasviri yazarın diğer biyografik eserlerinde de geçmektedir. Azerbaycan edebiyatında mahalle çerçevesinde dönen olayları anlatan birçok eser vardır. Bunun asıl sebebi Bakü'nün mahalleler şeklinde yapılmış olan mimarisi olmakla birlikte; mahalle, içe kapanmışlığı, dışa dönük olmamayı da sembolize etmektedir. Gerçekten de bu mahallenin sakinleri hep içine kapanık insanlardır. Mahalle demek Şark demek, Şarklı demektir. Şarklı demek ise dış dünyaya sırtı-

nı dönerek iç dünyasını zenginleştirmeye, imar etmeye çalışan insanlar demektir. Bu evlerin pencereleri de dışa doğru değildir, hepsi avluya bakmaktadır. Bu sebeple alt katlardakiler gündüzleri dahi lamba yakmak zorundalar. Dışarıdan geldiği böyle bir ortama kuma olarak kadem basan Kebuter, kısa sürede bu mahalleyi terk ederek yeni bir yaşama doğru kanat açacaktır. Bu yeni yaşamda onu bekleyen birçok güzellikle birlikte birçok uğursuzluk da bulunmaktadır. En meşumu ise onu yaşadığı karanlık muhitten kurtarıp âdeta kanatlarında başka bir muhite götüren sevdiği insan Elmırze'nin savaşa giderek bir daha geri dönmemesidir.

Sensen Ümidim ve Heyalım Menim hikâyeleri aile maişet konulu hikâyeler olarak tanımlansa da bu eserlerde aile maişet konusunun dışında daha önemli hususlar bulunmaktadır. *Sensen Ümidim*'de nesiller arasındaki düşünce farkı, zaman zaman eğitimin insan tefekkürünü, geleneksel aile yapısını değiştiremeyeceği, tasfiye edilmesi gereken bazı gelenek ve görenekler, ailelerin evlatlarına fert olarak bakamaması, karşılıklı sevgi vb. bunlardandır. Ayrıca Sovyet döneminde bir ara çok yaygın olan bürokratik meseleler, yeni mezun olacakların tayin yerlerinin sahte yollarla belirlenmesi vb. hususlar da bu hikâye vasıtası ile anlatılmıştır.

Müellifin ömrünün son demlerinde yazdığı *Heyalım Menim* adlı eseri ise tamamen sanat kaygısıyla yazılmış, sanatın evrensel gücünü; ihlasla gerçekleştirilen sanat eserlerindeki ilahi güç ve tek olan varlığa sığınmayı, kâinatın ezeli ve ebedi ahengine kapılmayı, insanlar arasında ancak gerçek sanat yoluyla birlik ve beraberliğin sağlanabileceğini anlatmıştır.

Caferzade sanatının üçüncü devri, yine Azerbaycan'da birçok sosyal-siyasi gelişmelerin yaşandığı ve Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'sından ayrılıp bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından yazarın vefat ettiği 2003 yılına kadarki dönemdir.

O, bu yıllarda yazdığı eserlerinde daha çok Sovyet döneminde yazamadığı konuları kaleme almış, Azerbaycan'ın sosyal-siyasi tarihini, parçalanıp ikiye bölünmüş Azerbaycan meselesini, Güney Azerbaycan'daki tarihi-siyasi olayları, Azerbaycan Türklerinin millî maneviyatının korunması ile ilgili meseleleri kaleme almış, tasavvufi konulara meyletmiştir.

Elden Ele (1992), *Gülüstandan Önce* (1992-1993), *Zerrintac-Tahire* (1999), *Işığa Doğru* (1996-1997), *Bir Sesin Faciası* (1997), *Rübabe Sultanım* (2001), *Aşk Sultanı* (2003) ve *Hazar'ın Göz Yaşları* (2003) adlı romanları müellifin bu dönemde yazdığı eserlerdir.

Yazarın bu dönemdeki eserleri tamamen tarihi ve biyografik, daha çok sosyal-siyasi ve tasavvufi içerikli romanlardır. *Elden Ele* ve *Bir Sesin Faciası* romanları dışında kalan diğer romanlarında yazar daha çok Kuzey ve Güney Azerbaycan'daki siyasî olaylara temas etmiş, bu olayların iç yüzünü ve arka planını açıklamıştır.

Sanatının ilk döneminden itibaren yer verdiği Güney Azerbaycan konusu bu romanlarda çok daha ayrıntılı olarak ele alınıp işlenmiştir.

Yazar, bu dönemde gazetecilik faaliyetlerini de artırmış, bağımsızlıktan sonra sayıları katlanarak artan çeşitli gazete ve dergilerde sadece edebî konularda değil, toplumsal-siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda da fikrini beyan etmiş, yerine göre şehir ve beldeledeki belediye başkanlarını, şehir valisi ve ileri gelenlerini bile eksiklerden dolayı ikaz etmekten çekinmemiştir.

Azize Caferzade, ruhen genç ve neşe dolu bir yazardır. En kederli konuları anlattığı zaman bile onun eserlerinde gençlik, güzellik, tazelik, temizlik sevgisi, en önemlisi ise bütün varlık ve nesnelere yöneltmiş bir aşk duygusu görülmektedir.

Eserlerinden hareketle Azize Caferzade'nin edebî yönünü değerlendirecek olursak yazarın sanatında aşağıdaki konuların

baskın olduğu ve bütün eserlerinde tekrara mahal vermeden, listelenen bu konularda ayrıntılı bilgi ve tasvirlerin yer aldığı görölmektedir.

Eserlerini daha çok gençler için yazan müellif, toplumun geleceğinin sağlam temeller üzerine yetiştirilmiş çocuklarla atılacağını bildiğinden çocuklar için de hikâyeler kaleme almıştır. Yazarın çeşitli gazete ve dergi sayfalarında yer alan hikâyeleri dışında, bu alanda kaleme aldığı dört önemli eseri vardır. Bunlar, Kızımın Hikâyeleri, Pişik Dili, Anamın Nağılları ve Çiçeklerim adlı çocuk hikâye ve masallarından oluşan kitaplardır

1.2.3.Romancılığı

Azerbaycan nesrinde tarihi biyografik ve otobiyografik romanların yazarı olarak tanınan Azize Caferzade, 13 iri hacimli romana imza atmıştır.

Vatan tarih, dil, edebiyat ve millî değerlerin korunması ekseninde yazılan bu romanların temel konusu Şirvan ve Şamahı coğrafyası ve bu coğrafyanın yetiştirdiği meşhur simalar, şair ve yazarlardır. Azize Caferzade, Şirvan'ın, özellikle Şamahı'nın tarih ve medeniyetini temel aldığı eserlerinde sadece bu coğrafya ile sınırlı kalmamıştır. O, bütün Azerbaycan tarihini kapsayan, özellikle Selçuklular ve Safeviler devri Azerbaycan tarih ve edebiyatına dair de önemli eserler vermiş, bu dönemdeki şair ve hükümdarları romanlarında konu etmiştir.

Genel olarak bakıldığında onun eserlerindeki tarih şuuru, erken dönem Türk tarihi ile özellikle Hunlarla başlayıp Selçuklulara, oradan Osmanlılara, Safevilere, Kacarlara, en son da Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Dönemi Türk-Azerbaycan tarihine dönüktür.

Azize Caferzade'nin romanları, onun klasik edebiyat, klasik şairler ve Azerbaycan tarihi ile ilgili engin bilgi ve birikimini gös-

teren, halk edebiyatı ile Divan edebiyatının ve 20. yüzyıla damgasını vuran Mirza Celil üslubunun sentezinden oluşmaktadır. İlk romanlarını *Şirvan Trilojisi* adı ile yayımlayan yazar, sonraki eserlerinde de Şirvan muhitinden kolay kolay ayrılmamıştır. Bunu kesinlikle bölgecilik olarak değerlendirmemek gerekir. Gerçek bir sanatkâr, içinde yetişip havasını soluduğu, ninni ve tekerlemeleri ile büyüdüğü toplumu elbette ki yansıtacak, bu toplumun genetik hafızasını beynine ve ruhuna sindirecektir. İlk çocukluk yıllarında ninesinin, annesinin ve akrabalarının anlattığı masal ve ninnilerden, manilerden, tekerlemelerden Şirvan ve genel olarak Azerbaycan folklorunu öğrenip bilinçaltına sindiren yazar, ilerleyen yaşlarında çeşitli, mahfillerde Şirvan'ın yetiştirmiş olduğu devasa şahsiyetlerden Nesimi, Bahar, Zülfikar, Seyyid Azim, Sabir, Sehhet, Hadi, Naseh vb. şiirlerini ezberlemiştir. Nesimi'yi ve Zülfikar Şirvani'yi saymazsak, çoğu 19. yüzyıl gibi karışık bir dönemde yaşayan bu şairler, sosyal siyasî çalkantılarla dolu olan 20. yüzyılda unutulmaya mahkûm olmuşlardır. Sadece bu şairler değil, bu dönemde Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde yaşayan ve birbirinden kıymetli eserler veren diğer divan şairleri de unutulmak üzere iken, Azize Caferzade onları arşivlerin tozlu raflarından çıkararak adetâ yeniden ete kemiğe büründürmüştür.

Caferzade, romanlarında sadece bu şahsiyetleri anlatmamış, onları yetiştiren çevre ve kültürü de en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. Yazar, aynı zamanda, bu şairleri kahreden, âdeta veremleterek ölüme mahkûm eden çevreyi de burada anlatmış, tezatlarla dolu Şark yaşantısını, hoşgörü ile birlikte çekememeziği, hırçınlığı da başarı ile tasvir etmiştir.

Bu romanları gerçek tarihi eser olarak tanımlayan esas unsurlardan biri ise 18. yüzyıldan itibaren hanlıklara parçalanmış ve bu parçalanmadan istifade ederek yeni bir medeniyet daire-

sine sokulmaya çalışılan Azerbaycan toprakları, bu topraklarda yaşayan insanların kaderidir. Müellif, bir veya birkaç karakterin, özellikle de şair ruhlu kahramanların hayatı fonunda 200 yıl önceki bilinen ve bilinmeyen tarihin karanlık koridorlarında yürümeye çalışanlara ışık tutmaktadır. *Vatana Gayıt* romanında, yazar ülke içindeki kargaşanın halkı düşürdüğü durumu, aydınların bu durum karşısındaki tavrını anlatırken, bundan istifade eden dış güçlerin de ülkeye sokulmaya çalışıldığını başarıyla vurgulamaktadır. Vatan, vatan sevgisi, vatansızlığın getirdiği meseleler bu eserde çok başarıyla anlatılmıştır.

Prof. Dr. Vagif Sultanlı eserle ilgili olarak “*Vetene Gayıt romanının süjeti kederli motivlerle müşayiet olursa da, eserin finalı nikbin seciyye daşıyır. Romanda heyatı, varlığı, yaradıcılığı ile doğma eline-obasına bağlı olan şair Nişat Şirvaninin sürgün edildiyi Sal-yandan doğulduğu yurda – Şamahıya dönüşü ibretamiz mena ve mezmun daşıyır. Onu da geyd edek ki, Vetene gayıt romanı vahtile sovet senzurasının ciddi “redakte”sine meruz kalmış, hüsusile eserin Gebule hanımla bağlı hissese bütünlükle kesilib çıharılmışdır. Hemin hisse romanın indiki neşrinde berpa olunmuşdur*” demektedir (Sultanlı, 2001: 919).

Âlemde Sesim Var romanında ise 19. yüzyılın önemli şairlerinden olan, yeni ile eski arasında köprü görevi üstlenen, bir ayağı Şark’ta bir ayağı ise Garp’ta bulunan Seyyid Azim Şirvani’nin hayat ve sanatı fonunda özelde Şirvan’da, genelde ise bütün Azerbaycan’da yaşananlardan bahsedilmiştir. Şirvan muhiti, Şamahı çarşısı, tarihi ipek yolu, 19. yüzyılda Şamahı’nın eğlence, giyim kuşam, yeme-içme kültürü, düğün-yas merasimleri, anıtları, mesire yerleri vb. bu eserde ustalıkla anlatılmıştır. Yeni sistem karşısında yapılması gerekenler, devrin talepleri, ihtiyaç, sefalet, tabii felaketler ve bütün bunlar karşısında seven, sevgiye susayan hassas şair kalbinden ve bu kalbin zaman zaman cevelan ederek hudutlarını aşmasından bahsedilmiştir. Azize Cafer-

zade'yi başarılı kılan sadece bu roman kahramanı olan şairlerin hayatını iyi bilip doğdukları coğrafyaya aşına olması değildir. O aynı zamanda bu şairlerin hepsinin bütün şiirlerini de ezber bilmekte, âdeta bu şiirler çerçevesinde birer senaryo yazar gibi bu şairlerin hayatını yazmaktadır. Muhit tanıdık, karakter tanıdık, şiirler ezberde, konu belli, facia belli. Yazara ise yürek acısı ile hissederek acısını paylaştığı kahramanı tasvir etmek düşmektedir.

19. yüzyıl sonlarına doğru Türk dünyasına yayılan Usul-i Cedit okullarının ilk örneklerinin Azerbaycan'dan çıkması da önemli olaylardandır. Bakıhanov Bakü'de, Seyyid Azim Şamahı'da bu okulları açtırmak için Çar memurları ile mücadele ederken Kırım'da, Gaspıralı ya henüz doğmamıştır ya da Ceditçiliği en önemli aşamasına getirecek olgunluğa henüz ermemiştir. Böyle bir ortamda, Seyyid Azim Şamahı'da, ileride aşırıya giden Ceditçileri bile eleştirecek olan meşhur şair Sabir'i ve Sabir gibi öğrencileri yetiştirmektedir.

Eserin kahramanı olan şair Seyyid Azim, bütün Şark'ı gezmiş, İslam dünyasının ahvaline aşına olmuştur. Her yerde cehalet, her yerde atalet hüküm sürmektedir. İlim meşalesi artık başka ellerde bulunmakta, mensubu olduğu toplumun fertleri mürekkep yalayacağı yerde hezeyanla meşgul olmaktadır.

Böyle bir ortamda sesini duyurmak, bir taraftan tezkire yazarak Şark'a ait değerleri korumaya çalışmak, bir taraftan içerideki cahillerle uğraşmak, bir taraftan bu cehaletle uğraşacak nesiller yetiştirmek, bir taraftan da kendi gönül dünyasını imara çalışmak kolay bir iş olmasa gerek. Böyle bir ortamda "Seyyida ölmerem âlemde sesim var benim" diyen şair, zaman zaman kalbinin sesini kendisine dahi duyuramaz.

Trilojinin üçüncü romanı da Şirvan faciasını anlatmaktadır. Burada kahraman bir değil, iki değil üçtür. Çeşitli felaketler kar-

şısında yılmayan, vatanına hizmet etmek için mücadele eden üç aydın, üç şair, üç vatan evladının hikâyesi anlatılmaktadır. Bu üç şahsiyet, aynı zamanda mensubu oldukları halkın değerlerini de temsil etmektedir.

Abbas Sehhet, Sabir ve Naseh tarafından temsil edilen bu değerler; vatandaşlık ve hayırhahlık, fedakârlık ve cesurluk, mütevazılık ve samimiliktir.

Azize Caferzade, akademisyen Ali Kafkasyalı ile yaptığı bir röportajında, aslında trilojinin *Yâd Et Meni* başlıklı üçüncü romanının eksik kaldığını, buradaki üçüncü şahsın Ağeli Naseh değil Muhammed Hadi olarak düşünülüp yazılacağı sırada bir meslektaşının “Hadi’yi anlatma, onunla ilgili ben bir eser yazmaktayım” demesi üzerine Ağeli Naseh’i kahraman olarak almak zorunda kaldığını ifade etmiş, hatta “ Ömrüm olursa son romanımı da Muhammed Hadi üzerine yazabilirim” diye ilave etmiştir. (Kafkasyalı, 1989: 16)

Yazar, ne yazık ki bir daha bu konuya dönerek Muhammed Hadi ile ilgili bir roman yazamamıştır. Eğer yazılıysaydı Azerbaycan edebiyatı, 20. yüzyılın keşmekeşlerini yaşamış başarılı bir şairin romanına daha sahip olacaktı.

1972-1980 yılları arasında yazılan Şirvan Trilojisinden sonra yazar sanatının ikinci dönemi olan 1990 yılına kadar da birçok roman ve hikâye yazmıştır. Bu dönemde yazdığı diğer iki önemli roman *Bakı-1501* (1981) ve *Sabir* (1983-1986) adlı eserleridir.

Yazar, Sabir romanında, Yâd Et Meni romanında üç şahsın karakteri içinde ayrıntılı özelliklerini veremediği şair Mirza Elekber Sabir’in biyografisini yazmıştır.

Bakı-1501 romanında ise olaylar Azerbaycan tarihinin daha bir şanlı döneminden –Safeviler devrinden bahsetmektedir. Müellif burada da olayları hem Safeviler hem de Şirvanşahlar Devleti arasında cereyan ettirmiştir.

Buradaki kahramanların çoğu halk arasından çıkmış meşhur dövüşçüler ve kadınlardır. Şah İsmail ile savaşıp onu yenen Sultanım Hanım, Aytekin, Derviş İbrahim vb. bunlardandır.

Bağımsızlık sonrası yazdığı roman ve hikâyelerinde ise daha farklı bir ruh, daha geniş ve bütün bir Azerbaycan ve Şark coğrafyasından ve edebî muhitinden bahsetmiştir. Bunların tamamının ayrıntılarıyla incelenmesi başka çalışmaların konusudur.

Yazarın roman ve hikâyelerinde öne çıkan esas konular sırasıyla aşağıda verilmiştir.

Güzellik aşığı olan yazar, eserlerinde aşk konusuna geniş yer vermiştir. Onun hiçbir eseri yoktur ki orada aşktan, sevgiden bahsedilmemiş olsun. İri hacimli romanlarında da küçük hikâyelerinde de aşk konusuna öyle veya böyle bir şekilde yer verilmiştir. Bu aşklar her zaman mutlu sonla-kavuşma ile bitmese de anlatılan aşkın ve sevginin yüceliği, temizliği bu eserleri başarılı kılmaktadır. Caferzade'nin âşıkları gibi maşukları da masum ve samimidir. Onların her birinin bir amacı, yüce bir hedefi vardır.

Tarihi romanlarında zaman zaman gerçeklere uymayan aşk hikâyeleri olmakla birlikte yazar bu konuyu dert etmez, zaten onun tarih yazmak gibi bir amacı yoktur. Bu bir romandır ve yazar muhayyilesinin atı gemsiz olduğundan yelelerini savurarak istediği tarafa seğirtebilir. Caferzade'ye göre aşk öyle bir duygudur ki 52 yaşlı Selçuklu Melikesini de, kühen-sal Fuzuli'yi de sar-sabilir; 18 yaşlı Elmirze'yi evli ve bir çocuk annesi Kebuter'e âşık edebilir, aşkın yaşı, cinsi yoktur ve aşk sınır tanımamaktadır.

Azize Caferzade'nin bütün eserlerindeki kahramanlar aşk duygusunu tatmış, hâlde veya mazide bu duyguyla yaşamışlardır. Eserlerinden hareketle insanoğlunun hayatının her anında âşık olabileceği, aşkın yaşa, mevki ve konuma bakmaksızın bütün insanlara verilmiş ilahi bir lütuf olduğu görülmektedir.

Azerbaycan kadın şairleri ile ilgili çeşitli antolojiler tertip eden müellif, başlangıcından günümüze kadarki bütün klasik ve

halk şirindeki kadın şairleri araştırıp incelemiş, biyografilerini ve eserlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu kadın şairlerin araştırılıp tanıtılması için de o, gazete ve dergilerde sürekli yazılar yazmış, kadın şairlerin biyografisini anlatan eserler, hikâye ve romanlar kaleme almıştır.

Azize Caferzade'nin kadınlarla ilgili çalışmaları bununla da sınırlı değildir. Onun eserlerindeki kahramanların birçoğu eşinden önce ata binip kılıç kuşanan, at sırtında düşmanla mücadele ederken at sırtında da doğum yapıp evlat büyüten, toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin temel direği, nesillerin yetiştiricisi olan kadınlardır. Bütün bu görevlerinin baş döndürücü yoğunluğu arasında bu kadınlar aynı zamanda vefalı sevgili, vefalı eşlerdir. Caferzade bu kadın kahramanları ile âdetâ Azerbaycan kadınının manifestosunu yazmıştır. Bu kadınlar tarihin eski dönemlerinde de, yeniçağda da çağlarının gerektirdiği vasıflarla donanmışlardır.

Onun kadın kahramanları erkeklere oranla daha çoktur. Maîşet konulu eserlerinde de bu kadınlar gelenekle çağ arasında ki çizgiyi-dengeyi iyi korumakta olup, ne gelenekçi ne de aşırı modern, olması gereken çizgide durmaktadırlar. Her şey aslına ve köküne bağlı olduğu sürece güzeldir. Azerbaycan kadınları, Azerbaycan erkekleri de köklerine bağlı kalarak bir elleri ile maziden bir elleri ile atiden tutarsa zamanın rüzgârı karşısında savrulmadan ânı yaşayacaklardır.

Caferzade'nin eserlerimde aile maîşet meselelerine geniş yer verilerek büyüklere saygı, küçüklere sevgi, şefkat, fedakârlık paylaşma duyguları da ön planda verilmiştir.

Müellif Azerbaycan kadınından bahsederken sadece mutluluk içinde şecaatle yaşayan kadınları anlatmamış, bütün dönemlerde, hayatın her alanında çile çeken, evde babası ve kardeşi tarafından, ailede kocası ve kocasının akrabaları tarafından horlanan, dışlanan, üstüne kuma getirilip hayatı zindana çevrilen,

sevdiği insanla evlenmesine, sevdiği mesleki icra etmesine müsaade edilemeyen kadınları da anlatmıştır. Yazarın, mutlu kadın kahramanları daha çok güncel aile maişet konulu hikâyelerinde görülmektedir. Bunlar, Aysu, Ezime, Humay, Nigar vb.dir. Kadına bakış, kadının ezilmesini konu alan hikâyeler yazması yönüyle Caferzade Mirza Celil ekolünün de devamcısı olduğunu göstermektedir.

Azize Caferzade'nin erkek kahramanları da çeşitlidir. Bunlarda da Azerbaycan halkına has millî manevî özellikler, dürüstlük, mertlik, yiğitlik, kahramanlık, erdemlilik, kadına hor bakmama, emanete ihanet etmeme, anneye, vatana, kadına saygı ve sevgi gibi insanı yücelten özelliklerden bahsedilmiştir.

Edebî eserlerinde, güzellik tasvirlerinde Caferzade, klasik edebiyat ile çağdaş edebiyat arasında bir estetik zevke sahip olup zaman zaman klasik şiirdeki mutlak güzelin vasıfları ile Vakıf'ın çizgisini birleştirmeye meyletmiştir. Onun güzelleri divan edebiyatından, gazel beyitleri arasından çıkmış serv-i revanlar, lale-hadler, gül-ruylar olduğu gibi, aynı zamanda bu mazmunları günümüzün estetik zevk ve güzellik terimleri ile de ifade edilmektedir. Bu konuda yazar çok serbesttir. O, seçtiği güzelleri ve yiğitleri tasvir ederken onlarla vatan tabiatı, vatan coğrafyasının güzellikleri arasında da bağlantı kurmuştur.

Azerbaycan'a ve genel olarak Türk dünyasına has olan millî ve dini bayramlar, özellikle Nevruz ve Hızır İlyas (Hıdırellez) Bayramı onun eserlerinin vazgeçilmez konularındandır. Çok ilginçtir ki müellif neredeyse bütün roman ve hikâyelerinde bu konuya yer verse de verdiği bilgiler birbirine tekrar etmez, her defasında okuyucu farklı bir Nevruz manzarası ile karşılaşarak bu bayramla ilgili; çarşambalarından yiyecek ve giyeceğine, çeşitli tören ve uygulamalarına kadar en ince ayrıntıları öğrenir.

Günümüzde unutulmaya yüz tutan veya sosyal ekonomik kaygılarla değişime uğrayan bazı düğün, yas, doğum vb. mera-

simler de onun eserlerinde en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır.

Burada sadece bu merasimler anlatılmaz, evlilik öncesi yapılacaklardan, hangi kızın makbul bir gelin, hangi erkeğin makbul bir damat olabileceğinden, nişanda götürüleceklerden, gelin kıza alınacak giyecek ve kumaş çeşitlerine, düğün sırasında verilecek yemeklere, kına gecesine, eskiden uygulanan ve Sovyet döneminde değişim geçiren düğün merasimlerine, moda olan kumaş ve kıyafetlere, altın ve süs unsurlarına, özellikle kadın giyim kuşam ve ziynet eşyalarına, makyaj malzemeleri ve günümüzde güzellik uzmanı dediğimiz meşşatelere kadar etnografik hafızanın bütün ürünleri onun eserlerinde geniş bir şekilde, en ince ayrıntısına kadar tasvir edilmektedir.

Bu eserlerde halk hekimliği ile ilgili çok ilginç anlatılar da yer almaktadır.

Azize Caferzade'nin eserlerinden sadece geçmişle ilgili bilgi alınmıyor. Aslında geçmiş kavramı da bu yönden tartışmalıdır. Neye ve kime göre geçmiş sayılır olaylar? Sovyet dönemi de artık günümüz kuşağı için geçmiş dönemdir ve bu dönemin en ince ayrıntıları, sloganından dükkân kültürüne, su sırasından ekmek sırasına, değişen yiyecek ve giyecek çeşitlerine, edebî ve estetik zevke kadar 70 yıllık Sovyet dönemi, onunla yaşıt olan Caferzade'nin kalemi ile bütün ayrıntılarına kadar anlatılmaktadır. Aslında yazar bile bu dönemi bir tarih olarak anlattığının farkında değildir. Zira anlattığı anlar, onun da hâli yaşadığı dönemlerdir. Fakat bu gün 21.yüzyılın aynasından bakarken, okuyucu içinde bulunulup anlatılan o dönemin de günümüzde bir tarih olduğunu ve 20'li yıllardan itibaren süratle değişim ve dönüşüm geçiren Azerbaycan toplumunu, kendisinden önce ve sonrakiler olmak üzere birkaç neslin temsilcisi ile bir arada yaşayarak görüp inceleyen, zaman zaman değişime kapılan, zaman zaman bu

değişime belli belirsiz direnç gösteren yazarın gözüyle, sekiz on yılın serüvenini seyretmektedir.

Velhasıl, edebiyat, şiir, sanat, şair kahramanlar, kadın şairler, erkek şairler, masal-hikayeler, maniler, yer adları, Azerbaycan mutfağı, Azerbaycan giyim kuşam sanatı, ziynet ve süslenme unsurları, kadın giyimleri, erkek giyimleri, atlı göçebe kültürünün izleri, eski Türk inançları, İslam dini, mezhepler, mezheplere ve parçalanmışlığa bakış, Azerbaycan'ın siyasî tarihi, yüzyıllara göre Azerbaycan tarihi, Hunlardan Selçuklulara, Safevilere, Osmanlılara, Kacarlara ve son döneme kadarki Azerbaycan ve genel Türk tarihi, özellikle 18, 19 ve 20. yüzyıllar, Rus işgali, Ermeni meselesi, Ermeni katliamları, Millî bayramlar, Nevruz Bayramı, Hızır İlyas Bayramı (Sovyet döneminde Mayovka-Mayıs Bayramına dönüşen Hıdırellez şenlikleri), İnanç ve cehalet arasındaki çizgi, kadın meselesi, kadınların sömürülmesi, çok eşlilik, kız kaçırma, yabancı kadınlarla evlilik, evlenen yabancı kadınların ajanlık yapması (daha çok da Ermenilerin), kadın sanatkarlar, çengiler, hanendeler, şairler- bunların toplumdaki yeri ve mücadelesi, savaş konusu, özellikle II. Dünya Savaşı, Güney Azerbaycan ve İran meselesi, tasavvuf ve tarikatlar, mezhepler, özellikle Şialık ve Sünnilik, 19. yüzyılda ortaya çıkan batıl tarikatlar-Babilik, Bahailik, orta çağlardaki tarikatlar-Mevlevilik, Bektaşilik, Hurufilik, Nimetullahilik vb., çağdaş yaşamla ilgili maişet konuları, tasfiye edilmesi gereken bazı gelenekler, kardeş eşi ile evlilik, çok eşlilik, beşik kertmesi, ölen kardeşin yerine diğer kardeşi bekleyip alma, akrabalık ilişkilerinde aşırıya kaçılması, seyitlik ve meşhedilik geleneği, kutsal topraklara ziyaret meselesi, din-mevhumat çizgisinin ayrılması, Kərbela olayları, klasik Azerbaycan ve Anadolu, genelde ise Şark şairlerinin sentezi, onlara göndermelerde bulunma, Şirvan coğrafyası, özellikle Şamahı edebi, kültürel sosyal ve siyasî muhiti, Bakü-Hazar eksensli yazıları ve vatan duygusu, vatana sevgi, vatan toprağına,

vatan tarihine hayranlık yazarın bütün eserlerinde görülen ortak konulardandır.

Yazarın eserlerinden hareketle kendi hayatı ile ilgili önemli kesitler de bulunmaktadır. Özellikle son romanı olan Rübabe Sultanım'da kendisinin, annesinin ve anneannesinin biyografisi anlatılmıştır

Burada, nesiller arasındaki çelişki, fakat sağlam temeller üzerine eğitim verilince bu çelişkinin aradan kaldırılabilceği kendi hayatından örnekler verilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Evde Seyit Ninenin etkisinde dini bir eğitimle, okulda ise Sovyet sistemindeki ateizm talimi ile yetişen genç Azime bu ikiliği, hayatının her anında fark edecek ve buna uyum sağlamaya çalışacaktır.

Sistemle yaşıt olan Caferzade, sistemden değil, daha çok sistemi yönetenlerden şikâyetçidir. Çünkü onun eski sistemlerle de az çok bağlantısı olmuş, Sovyet Devleti ile neredeyse yaşıt olsa da etrafındaki insanlar vasıtası ile eskiyi görüp duymuş; bağımsızlık döneminde ise bir taraftan bağımsızlığı yaşarken bir taraftan da bundan su-i istifade edenlerin kargaşa çıkarmasına şahit olmuştur. Dış dünyaya açık, sentez ve güçlü muhakeme yeteneğine sahip olan yazar bağımsız Azerbaycan gençliğinin maddî manevî sıkıntılarını tespit etmiş ve gazetelerdeki yazı ve röportajlarında bu hususlara temas etmiştir.

1.3. ESERLERİ

20. yüzyıl Azerbaycan nesrinin önemli temsilcilerinden olan Azize Caferzade'nin sanatını birkaç yönde değerlendirmek gerekir: Bunlar; akademisyen olarak Azize Caferzade, folklor araştırmacısı olarak Azize Caferzade, klasik edebiyat araştırmacısı olarak Azize Caferzade, roman ve hikâye yazarı olarak Azize Caferzade, gazetece olarak Azize Caferzade, radyo ve televizyon programları sunucusu ve yazarı, tercüman olarak Azize Caferzade vb. şekilde tasnif edilebilir.

Bu doğrultuda, yazarın eserlerini de ilmî eserleri, edebî eserleri, gezi ve seyahat yazıları, çeşitli gazete ve dergilerdeki yazıları, tercümeleri vb. şekilde tasnif etmek gerekmektedir.

Azize Caferzade ile ilgili Azerbaycan edebiyatında birçok ilmî çalışma yapılmakla birlikte yazarın eserleri, özellikle hikâyeleri sistemli bir şekilde incelenip konularına göre tasnif edilmemiştir.

Türkiye'de de ilmî ve edebî çevrelerde tanınan yazarın bazı eserleri istisna olmakla edebî ve ilmî yönü üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır.

Bu sebeple Azize Caferzade'nin hayatının, edebî kişiliğinin ve eserlerinin ayrıntılı bir biçimde incelenip Türkiye'de ilmî ve edebî çevrelerde tanıtılması, 20. yüzyıl Azerbaycan, aynı zamanda Türk dünyası edebiyatı açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır. Azize Caferzade, eserlerinin muhtevası yönünden bütün, sanatı boyunca büyük Türk dünyasının bir parçası olduğunu vurgulamış, Türkiye'deki ve birçok Türk cumhuriyetindeki şair, yazar ve önemli simalarla daima irtibat halinde olmuştur.

1.3.1. İLMÎ ESERLERİ

Azize Caferzade yazarlığının yanı sıra başarılı bir akademisyendir. O, yıllarca Azerbaycan'daki ve Sovyetler Birliği dâhindeki birçok üniversitede çalışmış, Azerbaycan edebiyatının ilmî-nazarî meseleleri üzerine dersler vermiştir. Yazar, çok sayıda ilmî araştırma yapmış ve bunları kitap olarak yayımlatmıştır. Bu çalışmalar daha çok 19-20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı ve bu edebiyatın hem divan hem de halk şiiri temsilcileri ile ilgilidir. Caferzade, aynı zamanda Azerbaycan kadın edebiyatı, halk şiirindeki ve klasik şiirdeki kadın âşık ve şairlerle ilgili de önemli çalışmalara imza atmıştır. Yazarın ilmî eserlerini; yayımlattığı akademik çalışmalar, tercüme ettiği ve editörlüğünü yaptığı eserler şeklinde tasnif edebiliriz. Bunun dışında sanat hayatına başladığı ilk günden beri çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı edebî ve ilmî yazılarında, röportaj ve demeçlerinde o, yediden yetmişe bütün Azerbaycan toplumuna hitap etmiş, özellikle kadınlarla, kadın edebiyatıyla, yetişen genç şair ve yazarlarla ilgili önemli mesajlar vermiş, 1990'lı yıllardaki savaş ve geçiş dönemlerinde bunalıma sürüklenen Azerbaycan gençliğine, Azerbaycan edebî muhitine hitap ederek onlara yol göstermiştir. Azize Caferzade'nin akademik çalışmaları grubuna girecek olan çalışmalarından diğerleri de hatıra, gezi, sinema ve belgesel yazarlığıdır. Birçok sinema ve belgeselin ilmî danışmanı ve yazarı olan Caferzade, bu çalışmalarında da millî şuurun uyanmasına ve gelecekle geleceğin asla kopmadan sentezine çalışmıştır.

1.3.1.1. Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları

Eser, müellifin kadın çalışmalarına, kadın şairlerin şiir ve sanatına olan sonsuz duyarlılığı sonucunda ortaya çıkmıştır.

Eserin üç defa baskısı yapılmıştır. İlk baskı 1974 yılında, sonraki baskılar ise 1991 ve 2005 yılında yapılmıştır. Bu baskılar

eserin genişletilmiş, biyografilerinin artırılmış ve yeniden gözden geçirilmiş halidir. İlk baskıda eserin tamamı 128 sayfadan ve 40 civarında biyografiden oluşurken sonraki baskılarda 256 sayfa olup yetmiş civarında kadın şair ve aşığın biyografisini içermektedir.

Eser, 2006 yılında Dr. Cengiz Alyılmaz tarafından da Ankara'da Belen Yayıncılık tarafından Türkiye Türkçesiyle yayımlanmıştır.

Kitaba meşhur Azerbaycan şairi Nigar Refibeyli, *İşıklı Heyyat Hesretinde* başlıklı bir Ön Söz yazmıştır. Azerbaycan'ın âşık ve şair kadınlarını yine bir başka Azerbaycanlı kadın yazarın derleyip yeni nesillere ulaştırması, üstelik buna yine bir başka Azerbaycanlı kadın şairin Ön Söz yazıp eski kalem arkadaşlarını takdir etmesi, Azerbaycan kadın edebiyatı tarihinde mutluluk verici bir hadisedir. Kitapta, 12. yüzyılda Selçuklu döneminin en meşhur kadın şairi olan Mehseti Gencevi, Raziyye Gencevi ve sonraki dönemlerde yaşayıp eserler veren Gülşad, Sahib Sultan Dünbüli, Fatma Hanım Ani, Hatice Sultan Hanım, Mahi Hanım, Gülgez, Ağabeyim Ağa Ağabacı, Cemali, Güller Perisi, Heyran Hanım, Âşık Peri, Tahire Gurretü'l-ayn, Zöhre Hanım, Goncabeyim, Gövher ve Gövher adlı diğer şairler, Tuğra Hanım, Hurşidbanu Natevan, Fatma Hanım Kemine, Şahnigar Hanım Rencur ve ismini saymadığımız yetmişe yakın şairin biyografisi ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır. Eserin başında müellif tarafından ikinci neşre *Ön Söz* ve sonunda da *Son Söz* başlıklı bölümlerde yazar, konuyu derleyip toplamış, eskiden kadına bakışı değerlendirerek yeniçağda çağdaş Azerbaycan kadını için âdeta bir yaşam çizgisi belirlemiştir. Eserin bir önemli özelliği de ressam Maral Rehmanzade'nin kaleminden çıkan klasik şiire ve kadın edebiyatına, kadın ruhuna has ince desen ve çizgi dolu resimlerin her sayfada şiirlerin konusuna göre verilmesi ve biyografisi yazılan şairlerin hayatına uygun hayali resimlerin yer almasıdır.

1.3.1.2. Azerbaycan'ın Şair ve Âşık Kadınları

2003 yılında Maarif Neşriyatı'nda yayımlanan bu eser *Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları* adlı eserin ikinci cildi olup 280 sayfadan oluşmaktadır. Bu ciltte müellifin *Ön Söz*'ü de yer almaktadır. *Ön Söz*'de kitabın nasıl yazıldığı hakkında da bilgi verilmiştir. Bu ciltte sadece 20. yüzyılda yaşayıp eser veren çağdaş kadın şairlerden bahsedilmiş, şiirlerinden örnekler verilmiştir. Eserin önemli özelliklerinden biri de şairlerin resimlerine yer verilmesi ile birlikte, hem Güney hem de Kuzey Azerbaycan'daki kadın şairlerden bahsedilmesidir. Böylece iki tarafta da gelişen kadın edebiyatı, yetişen kadın şairlerle ilgili eserde bilgi bulunmaktadır. Bu eserleriyle Azize Caferzade, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında tezkireden biyografiye geçişin de en güzel örneklerini vermiştir.

1.3.1.3. Fatma Hanım Kemine

Eserde, 19. yüzyılda yaşamış ve Hurşidbanu Natevan ile çağdaş ve arkadaş olmuş bir şair olan Fatma Hanım Kemine'nin hayatı, sanatı ve şiirleri yer almaktadır. Natevan'dan sonra Karabağ'ın en meşhur kadın şairi olan ve 400'den fazla şiiri bulunan Fatma Hanım Kemine, 1841-1898 yılları arasında yaşamış ve Mir Muhsin Nevvab'ın yönettiği Meclis-i Feramuşan edebî meclisinin de müdavimlerinden olmuş, çağının birçok meşhur şairi ile müşairelerde bulunmuştur. 1971 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılan 97 sayfalık bu eserde şairin divanından seçmeler yer almaktadır.

1.3.1.4. Könül Çırpıntıları

Bu eserinde de müellif, Sovyet İnkılabına kadar ve Sovyet döneminde faaliyet gösteren kadın şair ve yazarların bir kısmının

biyografisinden bahsederek eserlerinden seçmelere yer vermiştir. 126 sayfalık bu eser, 1972 yılında Azerbaycan Kadınlarının IV. Kurultayı arifesinde, Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılmıştır.

1.3.1.5. Şirvanın Üç Şairi

Eserde 16. yüzyıl sonunda yaşayan Nutki Şirvani, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında yaşamış olan Nişat Şirvani ve Ağamesih Şirvani'nin gazel, muhammes, murabba, mesnevi ve tahmislerinden seçkiler yer almaktadır. 1976 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılan 63 sayfalık bu eserin Mukaddime kısmında, müellif eserdeki bilgilerin Salman Mümtaz'ın 1925-1926 yılları arasında Azerbaycan Edebiyatı adıyla yayımlattığı kitaplardan alındığını bildirmiştir.

1.3.1.6. Mücrim Kerim Vardani: Sünbülüstan

1978 yılında Bakü'de yayımlanan 79 sayfa hacmindeki bu eserde 18. yüzyıl sonunda doğup 19. yüzyılın birinci yarısında yaşayan şair Mücrim Kerim Vardani'den bahsedilmiş, şiirlerinden örnekler verilmiştir. Mücrim Kerim, Oğuz (eski adı Vartaşen'dir) şehrinin Vardan köyünde doğmuş, Türkiye, İran, Rusya gibi komşu ülkelere seyahat etmiştir.

Şairin 1840-1841 yıllarında tertip etmiş olduğu Sünbülüstan adlı şiirler mecmuasında gazel, muhammes, müstezatlarla birlikte halk şiirinin koşma, tecnis, geraylı, cinas, mani gibi türlerine de yer verilmiştir.

1.3.1.7. Âşık Abdulla Padarlı: Seçilmiş Şiirler

Bu kitapta, 1770-1775 yıllarında Azerbaycan'ın Oğuz şehrinin Padar köyünde doğup büyüyen ve Ağdaş medresesinde eği-

tim aldıktan sonra İran, Osmanlı ve Arabistan'a gidip Demeşk'te eğitim alan ve sonra memleketine dönen Âşık Abdulla Padarlı'nın hayatı, sanatı ve şiirleri yer almaktadır. 1978 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılan eser 79 sayfa hacminindedir. Abdulla Padarlı, bütün Şirvan bölgesine yayılmış olan meşhur Padar kabilesinden olup, halk şiiri tarzında aşk, tabiat, dünyanın faniliği ve sosyal- toplumsal içerikli satirik şiirler yazmıştır. 1854 yılında Ağdaş'ta vefat eden Abdulla Padarlı, Hacı Osman Mescidi yanındaki Narlıtepe mezarlığına defnolunmuştur. Azize Caferzade, şairin şiirlerini çeşitli cönk ve yazmalardan ve halkın hafızasından toplayıp kitaplaştırmış ve böylece bir Azerbaycan şairini daha unutulmaktan kurtarmıştır.

1.3.1.8. Her Budaktan Bir Yaprak

Müellifin 17-19. yüzyıllar arasında yaşayan halk ve divan şiirlerinin çeşitli cönk ve yazmalardaki şiirlerinin toplandığı 232 sayfalık bir antolojidir. Klasik şiirin ve halk şiiri örneklerinin yetişen nesillere ulaştırılması açısından önemli olan bu eser, 1983 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde bastırılmıştır.

1.3.1.9. Azerbaycan Poeziyasında Halk Şiiri Üslubu (XIX. Asrın Edebî Ürünleri Esasında)

Âlimin uzun araştırmaları sonucunda ortaya çıkan bu eserde Azerbaycan halk edebiyatının, edebiyat biliminin ve folklorun önemli meselelerine temas edilmiştir. Eserin birinci cildi 1981, ikinci cildi ise 1999 yılında Bakü Üniversitesi'nde ders kitabı olarak basılmıştır. 42 sayfa hacminde olan birinci ciltte, yazar 19. yüzyılda yaşamış Âşık Peri, Mehemed Bey Âşık, Mücrim Kerim Vardani, Abdulla Padarlı, Melikballı Kurban, Baba Bey Şakir,

Hilali, Heddad, Udulu Musa, Hacı Rıza Sabir, Mirze Rehim Fena gibi şairlerin hayat ve sanatından bahsetmiş, çeşitli nazım şekillerinde yazılmış şiirlerinden örnekler vererek tahlil ve incelemelerde bulunmuştur. Müellif, eserde 19. yüzyılda yaşayıp daha çok klasik tarzda eserler veren şairlerin sanatındaki halk şiiri özelliklerini, halk edebiyatına has olan deyim, atasözleri, teşbih ve ifadeleri, klasik şiir ile halk şiiri arasındaki müşterek yönleri incelemiştir. Azerbaycan klasik edebiyatı ile birlikte sözlü edebiyatı da çok iyi bilen Caferzade, halk edebiyatını yazılı edebiyatın dayanak noktası olarak kabul etmektedir. Eserin ikinci cildinde ise daha çok nazari meselelerden bahsedilmiş, *Âşık Tarzında Yazan Şairlerin Sanatkârlık Hususiyetleri* başlığı altında edebî dil, benzetme, tezat, mübalağa, tekrar, teşhis, gibi edebî sanatların kullanımı ile ilgili örnek beyitler incelenmiştir. Müellifin 1970 yılında doçentlik tezi olarak savunduğu ve klasik şiirle halk şiirinin, daha çok da klasik şiirin özelliklerinin araştırılıp üniversitede ders olarak işlenmesi konusu oldukça önemli bir faaliyettir. Hele 1960'lı yılların ortasında böyle bir konuyu seçerek klasik Azerbaycan edebiyatını tez konusu dâhilinde araştırmak da ayrı bir cesaret gerektirmektedir.

Bütün bu çalışmalarının yanı sıra Azize Caferzade iyi bir folklor araştırmacısı olup, annesi, anneannesi ve diğer akrabaları vasıtasıyla tevarüs ettiği şairler ve âşıklar yurdu Şirvan'ın sözlü ve edebî ürünlerini; masal, ninni, tekerleme, fıkra, bulmaca, mani ve ağıtlarını derlemiş, hatta kendisi de maniler yazmıştır. Bu mani ve ağıtların en acıklılarını yazar, 20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet tankları Azerbaycan gençlerini meydanlarda çiğnedikleri zaman söylemiştir.

1.3.2.EDİTÖRLÜĞÜNÜ YAPTIĞI ESERLER

Caferzade, editör olarak birçok eseri değerlendirmiş, akademisyen olarak önemli tezlere danışmanlık yapmış ve Azerbaycan edebiyatı ve genel olarak edebiyat bilimi ile ilgili hem Azerbaycan'da hem de Sovyetler Birliği dâhilindeki diğer Türk Cumhuriyetlerinde birçok tezin savunma jürisinde bulunmuştur. Yazar üç esere editörlük yapmıştır. Bunlar sırasıyla aşağıdakilerdir:

İsa Hüseyinov: Mahşer

Azerbaycan edebiyatının ve tarihinin en önemli dönemlerinden birini aydınlatan bu eserde 14. yüzyıl Azerbaycan tarihi, Timur'un işgali, bu dönemde Azerbaycan'da hüküm sürmekte olan Şirvanşahlar Devleti, tasavvuf tarihi ve Hurufilik, Fazlullah Naimi ve onun halifesi İmadüddin Nesimi'den bahsedilir. Başarılı bir tarihi roman olan bu eserin sonraki yıllarda filmi de çevrilmiştir. İlk baskısı 1978 yılında Bakü'de basılan roman Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır.

Yazarın editörlüğünü yaptığı diğer iki eserin adı şöyledir:

Çarli Çaplin: Sahne Işıkları, (redaktör), Bakı, 1973.

Suad Derviş: Ankara Mahpusu, (redaktör), Bakı, 1973.

1.3.3.TERCÜME ESERLERİ

Azize Caferzade, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının birçok temsilcisi gibi çok başarılı bir tercümandır. O, Arapça, Farsça ile birlikte İngilizce ve Rusçayı da konuşacak ve tercüme yapacak kadar iyi öğrenmiş, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere diğer Türk dillerini de rahat bir şekilde konuşup anlamıştır. Azize Caferzade'nin önemli özelliklerinden biri de hem Sovyetler Birliği döneminde hem de Bağımsızlık devrinde sadece Rus

yazarlarının değil, Türkiye, Özbek, Kazak, Türkmen, Gagavuz, Karakalpak vb. Türk şairlerinin de eserlerini, özellikle hikâyelelerini Azerbaycan Türkçesine aktararak Azerbaycanlı okurları bu edebiyatların varlığından haberdar etmesi, kültürel ilişkileri bu yıllarda bile yaşatmaya çalışmasıdır. Müellifin *Vatana Gayıt* (Vatana Dön) adlı romanı Kazak Türkçesine aktarılmış, Azerbaycan edebiyatı örnekleri Kazakistan'da, Türkmenistan'da vb. Türk ülkelerinde tanıtılmıştır. Aşağıda yazarın tercüme ettiği ve aktardığı kitapların listesi verilmiştir. Yazarın süreli yayınlarda hız kesmeden yayımlanan hikâyeleri ve diğer edebî türlerin tercüme ve aktarmaları ise geniş çaplı başka bir araştırmanın konusu olduğundan buraya alınmamıştır.

1.3.3.1. Rusça'dan Azerbaycan Türkçesine Tercümeleri

Lihanov Albert, Menim Generalım, Bakü, Gençlik, 1977.

Lihanov Albert, Povestler, Bakü, Gençlik, 1982.

Reşidov Şeref, Güçlü Dalga, Bakü, Gençlik, 1977.

Smirnov S.S, Brest Kalası, Bakü, Gençlik, 1973.

1.3.3.2. Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Aktarmaları

Sevinç Çokum, Bizim Diyar, Bakü, 1992.

Ahmed Kabaklı, Ejdaha Daşı, Bakü, 1992.

Şemsi Belli, Atatürkün Eşg Macerası (Atatürk'ün Aşk Macerası), (tarih ve yer yok).

1.3.4. GEZİ YAZILARI

Azize Caferzade, dünyanın birçok ülkesine seyahat ederek çeşitli resmi, ilmî, edebî ve kültürel toplantılarda Azerbaycan'ı temsil etmiştir. Yazar bu gezilerinin hiçbirinden eli boş dönmemiş, bütün seyahatlerinin sonunda anılarını çeşitli gazete ve dergilerde yayımlatmış veya kitaba dönüştürmüştür. Bunlardan en önemlisi yazarın Afrika seyahati sırasında yaşadıklarını anlattığı *Kızıl Sahile* (Altın Sahile) Seyahat adlı eseridir.

1.3.4.1. Kızıl Sahile Seyahat

Azize Caferzade, 1965-1966 yılları arasında Batı Afrika'nın Altın Sahil olarak adlandırılan ülkelerinden Gine, Togo ve Gana'da bulunmuştur. Özellikle Gana'da 6 ay kalarak ülkenin çeşitli yerlerini, köy ve kasabalarını gezmiş, bu ülke hakkındaki izlenimlerini, yaşadıklarını *Gızıl Sahile Seyahet* adlı eserinde anlatmıştır. 74 sayfalık eser 1968 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılmıştır. Afrika insanının yaşamı, özellikleri ve bu insanların verdiği bağımsızlık mücadelesinin anlatıldığı eser, dil ve üslup açısından 20. yüzyıldaki gezi yazıların en iyilerinden sayılmaktadır. İçinde Afrika ile ilgili müellif tarafından çekilmiş çeşitli resimlerin de yer aldığı eser günlük şeklinde tasarlanmıştır. İlk yazı, 5 Eylül 1965 tarihini göstermekte ve yazarın artık beş gündür Gana'nın merkezi Akra şehrinde bulunduğunu bildirmektedir. Tarih, biyografi, seyahat unsurlarının başarıyla harmanlanıp sunulduğu bu eserde müellif Gana insanını çok iyi izleyip önemli tespitlerde bulunmuş ve Ganalıların bağımsızlık mücadelesine özel bir yer vermiştir. Eser, 4 Ocak 1966 tarihinde yazarın Altın Sahil'e veda etmesi ve vatanına dönmesiyle son bulmaktadır.

1.3.4.2.Babaların İzi İle

49 sayfalık bu eserde, 1977 yılında Sovyet yazarlarından Ermeni asıllı yazar Hanzadyan, Rusyadan yazar Kunyayev, Azerbaycan'dan da Azize Caferzade'nin katılımıyla Irak'a yapılan edebi-kültürel gezi ile ilgili anılar yer almaktadır.

Burada yazarın Irak'a resmi seferden ve bu sefer çerçevesinde gezip gördüğü yerlerden, tanıştığı insanlardan ve yaptığı konuşmaların içeriğinden bahsedilmiştir. Irak'ın Erbil, Kerkük, Musul, Kerbela, Necef, Kufe, Hille, Basra, Samire, Neyneva (Nineva), Nemrud vb. yerlerini gezerek çeşitli üniversitelere, kütüphane ve gazete ve dergi matbaalarına giden, Iraklı öğrencilerle, yazar ve aydınlarla, kadınlarla görüşen, konferanslar veren yazar, yazacağı Bakı-1501 romanının da malzemelerini bu gezi sırasında kütüphanelerden toplamıştır.

Necef'teki Ali, Kerbela'daki Hüseyin türbesini ve diğer İslam büyüklerinin ve şair Fuzuli'nin kabrini ziyaret eden yazar bu anılarını eserde samimi bir üslupla anlatmıştır. Yazarın Eliheyder adlı öz dedesi de ziyaret sırasında bu topraklarda vefat ettiği için müellif zaman zaman mazi ile hal arasında gel gitler yaşayıp eski anılarını bir bakıma tazeleme fırsatı bulmuştur.

1.3.5. SÜRELİ YAYINLARDAKİ YAZILARI

Müellifin çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan ilmî, edebi, manevî, ahlakî yazıları ve röportajları da önemli olup ayrı bir incelemenin konusudur.

Azize Caferzade, yıllarca Edebiyat Gazetesi, Azerbaycan Dergisi başta olmakla çeşitli süreli yayınlarda Türk dünyasının meşhur şair ve yazarlarını, yeni çıkan kitap, makale vb. yayınları tanıtmış, özellikle Türkiye ve Güney Azerbaycan ile ilgili yazı ve araştırmalara, tanıtımlara geniş yer vermiştir. Aynı şekilde yazar, Türkiye'deki birçok gazete ve dergilere de röportajlar vermiştir. Azerbaycan Kültür Derneği'nin yayını olan Azerbaycan Dergisi'nde hikâyeleri, Tercüman Gazetesi vb. gazetelerdeki röportajları, Diyalog Avrasya Dergisi'nde anı ve değerlendirmeleri yayımlanmıştır.

Bundan başka o, Güney Azerbaycan meselesini çözülmesi gereken en önemli meseleler arasında addetmiş, Tebriz'de ve diğer şehirlerde yaşayan, edebiyat âlemine yeni giren şair ve yazarların hayat ve eserleri ile ilgili bilgileri Kuzey Azerbaycan'da duyurmuş, bu konularda gazete ve dergilerde makale ve tanıtımlar yazmıştır.

Azize Caferzade'nin gazeteciliği tek yönlü değildir. O, yazılarını konusuna ve formatına göre çeşitli türlerde ele almış, yerine göre mizahi, satirik üslup kullanırken yerine göre düşünce ve önerilerini Mirza Celil üslubuyla ifade etmiş, kimi zaman da *Meyransa Bibi* takma adını kullanarak muhataplarını hafiften kırbaçlamıştır.

70 yıllık Sovyet Dönemi ile yaşıt olan yazar, bu yılların Şahsiyete Perestiş devrini de, II. Dünya Savaşı'nın açlık, maddî ve manevî kıtlıklarla dolu yıllarını da idrak etmiş, bunların acısını bizzat yaşamış, fakat asla yılmamıştır. Çeşitli sistemlerde yaşa-

mak sanatçılar için daha bir zordur. Azize Caferzade, kendi neslinin diğer temsilcileri gibi bağımsızlık duygusunu henüz tatmaya başlarken ülkede daha zor ve karışık bir durum ortaya çıkmış, Karabağ meselesi, Azerbaycan Türklerine 20. yüzyılın başlarında, ortalarında ve özellikle son 18 yılında uygulanan soykırım, Kanlı Ocak katliamı, üstelik geçiş döneminin maddî manevî sıkıntıları, bu sıkıntılar karşısında vatan evlatlarının, özellikle yönetimdekilerin gereken duruşu sergileyememeleri onu bir aydın ve bir anne olarak derinden sarsmıştır. Fakat 82 yıllık ömrüne çok şey sığdırmış olan yazar, asla yılmamış, ümidini hiçbir zaman kaybetmemiş, silaha dönüştürdüğü kalemini daha bir gayret ile kullanarak bu problemlerin bir an önce çözüme kavuşması, suların akıp durulması için mücadele etmiş, her zaman halkı muhatap almıştır. Bunları yaparken özellikle tembihlediği hususlar ise ana dile, millî kimliğe ve tarih şuuruna sadakatle, geleceğe ise sarsılmaz bir inançla bakılması gerektiğidir.

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında, ilmî, edebî ve publisistik (gazetecilik) üslubu Azize Caferzade kadar bir arada başarıyla kullanan başka bir sanatkar bulmak çok zordur.

1.3.6. EDEBÎ ESERLERİ

Yazarlığa hikâye ile başlayan Caferzade, sanatının zirvelerine doğru ilerlerken uzun hikâyeye, sonra da romana doğru geçiş yapmıştır. Müellif, bazı uzun hikâyelerini de sonradan genişletip romana dönüştürmüştür. İlk dönem hikâyelerinde az da olsa Sosyalist Realizminin çizdiği çember dâhilinde eserler vermiştir. Aksini yapmak gibi bir durum zaten böyle bir dönemde hayal bile edilemezdi. Fakat bu durum çok uzun sürememiş, hatta Caferzade bu etki ile yazdığı eserlerinde de farklı bir tarz uygulamış, bu hikâyelerdeki şahıs ve olayları vatan ve vatanseverlik duyguları ile öyle bir yoğurmuştur ki millî ruh, millî düşünce, millî değerlerin yaşatılması, âdeta millî mücadeleye dönüşmüştür. Ama genel olarak bakıldığında bu eserlerin hangi dönemin ürünü olduğu da okurların dikkatinden kaçmamaktadır. Sosyalist Realizminin etkisi, cesaretle denebilir ki hiç bir Azerbaycan ve Sovyet yazarında Azize Caferzade sanatında olduğu kadar az olmamıştır. Kısa sürede bu etkiden kurtulan müellif, ilk hikâyelerinde daha çok aile, maişet konularına, çocuk hikâyelerine ağırlık vermiştir. Bu da sisteme uymamak adına başarılı bir yöntem olarak değerlendirilmelidir. 1953 yılında Stalin'in ölümü ile sosyal siyasî hayatta, özellikle edebiyatta bir rahatlama başlar. Tabii bu rahatlama da sanıldığı gibi hayatın her alanına hemen yansımaz. Hâlâ eserler sansürden geçmekte, hâlâ millî-manevî değerlere saldıranlar bulunmaktadır. 1960'lı yıllardan sonra Caferzade'nin hikâyelerinin konusu Azerbaycan'ın yakın ve uzak tarihini, Azerbaycan şairlerinin biyografilerini ve bunların güncel hayata uyarlanmasını içermektedir. Aslında Caferzade, bu konulara daha sanatının ilk devresinden itibaren yer verse de yayımlatabilmesi ancak 1960'lı yıllardan sonra gerçekleşebilmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren müellif, kısa hikâyecilik döneminden uzun hikâyeciliğe de geçiş yapmıştır. Uzun hikâyeleri-

ni hem güncel hem de tarihi konulardan alan yazar, son yıllarda yazdığı uzun hikâyelerinde tarihi konulara daha çok yer vermiştir. 1970'li yıllardan, özellikle *Âlemde Sesim Var Menim* romanı yayımlandıktan sonra Azize Caferzade, artık başarılı bir roman ustası olarak Azerbaycan edebiyatında adını duyurmuştur. Azize Caferzade'nin romanları, edebi-tarihi ve biyografik roman olarak değerlendirilebilir. Onun sanatında geniş bir coğrafya vardır. Fakat bu geniş, engin, uçsuz bucaksız coğrafyanın sınırları, kilometre taşı Şirvan'dan, özellikle Şamahı'dan başlar. Daireler çizerek, helezonlar oluşturarak bütün Azerbaycan'ı, sonra bütün Şark'ı, sonra bütün Türk dünyasını, nihayetinde ise bütün dünyayı kaplar.

Azize Caferzade, onlarca kısa ve uzun hikâye, on üç iri hacimli roman yazmıştır.

1.3.6.1. HİKÂYELERİ

İlk edebî ürünlerini hikâye tarzında deneyen yazar, farklı konularda, birbirinden güzel, başarılı hikâyeler yazmıştır. Onun hikâyeleri içerik olarak tarihi ve güncel konulu hikâyeler olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Bütün edebî faaliyeti devrinde çeşitli konularda hikâye yazan müellif, bu hikâyelerini çeşitli şekillerle, özellikle masallarla sentez etmiştir. *Anamın Masalları* adlı kitabındaki hikâyeler bunun en güzel örneklerindedir.

Yazar, uzun hikâye (Povest) tarzında da çok başarılı eserler vermiştir. *Ellerini Mene Ver*, *Hun Dağı*, *Celaliyye*, *Hoş Gördük Seyyah*, *Semender Kuşu*, *Sensen Ümidim*, *Bela*, *Heyalim Menim* adlı eserleri yazarın uzun hikâyeleridir.

1.3.6.1.1. KISA HİKÂYELERİ

Caferzade'nin hikâyelerinin büyük çoğunluğu kitap olarak basılmıştır. Bunlar sırasıyla, *Hikâyeler*, *Natevan Hakkında Hikâyeler* (Bakü, 1963), *Kızımın Hikâyeleri* (Bakü, 1964), *Sahipsiz Ev* (Bakü, 1966), *Ellerini Mene Ver* (Bakü, 1969) adlı kitaplarda toplanmıştır. Bu kitaplarda, yazarın uzun hikâyeleri ile kısa hikâyeleri bir arada basılmıştır. İnceleme sırasında kısa hikâyeler uzun hikâyelerden ayrı olarak tasnif edilecek ve öncelik kısa, sonra uzun hikâyelere verilecektir. Müellifin kısa hikâyelerinin bir kısmı seçilmiş eserleri içinde, bir kısmı uzun hikâyeleri ile aynı adlı kitapların içinde bulunsa da gazete ve dergilerde de çok sayıda hikâyesi yer almaktadır.

1.3.6.1.1.1. Ezrayıl

Azize Caferzade'nin ilk hikâyesi olan Ezrayıl (Azrail) 1937 yılında yazılmış ve dönemin önemli yayın organlarından olan Edebiyat Gazetesi'nde yayımlanmıştır.

1.3.6.1.1.2. Hikâyeler

Müellifin ilk hikâye kitabı 1948 yılında Bakü'de Azernesır'de *Hekayeler* adıyla yayımlansa da henüz dağıtımı yapılmadan Moskova'nın direktifi ile tamamı yaktırılmıştır. Eserin yakılma sebebi müellifin *Ahmatovşinalıkla*, yani *salon edebiyatı yapmakla* suçlanmasıdır. Daha matbaadayken kitabı görüp inceleyen yazar Celal Memmedov, kitapla bağlı Azerbaycan Gençleri Gazetesi'nde bir tanıtma yazarak eseri övmüş, özellikle *Uyan Balacığım*, *Bahtiyar Üçün*, *Sabah Hanım* başlıklı hikâyelerini takdir etmiştir (Memmedov, 1948: 138).

Azize Caferzade ile aynı anda kitabı basılıp yakılan bir diğer müellif de Azerbaycan edebiyatının önemli temsilcilerinden

olan Sabit Rehman'dır. Azerbaycan nesrinin, özellikle komedi türünün önemli temsilcilerinden olan Sabit Rehman'ı da Zoşsenko'culukla suçlamışlardır (Memmedli, 2001: 51).

İlk kitabı daha okuyucu ile buluşmadan yakılan müellif, bu olaydan sonra çok sarsılmış, 1963 yılına kadar geçen 15 yıl zarfında bir daha kitap yayımlanmamıştır. Fakat yazarlık faaliyetine devam ederek sürekli çeşitli edebî türler kaleme almış, akademik çalışmalar yapmış, ilmî eserler yazmıştır.

1.3.6.1.1.3. Natevan Hakkında Hikâyeler

1963 yılında Bakü'de yayımlanan kitapta üç ana başlık altında toplam 15 hikâye yer almaktadır. 1. Başlık, *Deniz Ah Deniz* adı altındadır. Burada *Görüş*, *Bibiheybet*, *Hediye*, *Dünyaya İnsan Gelir* başlıkları altında 4 hikâye yer almaktadır. 2. Başlıkta, *Cehizsiz Kız (Çeyizsiz Kız)* başlığı altında *Aylı Gecede*, *Mehebbet*, *Elçi (Görücü)*, *Vergi*, *Ağdam Yolunda* adlı 5 hikâyeye yer verilmiştir. 3. Başlıkta ise *Han Kızı Bulağı (Çeşmesi)* adıyla *Su Derdi*, *Atlı*, *Kim-sen?*, *İki Arzu*, *Dayan Derviş*, *Bayramdır*, *Kırk Boğum* ve *Şaire* başlıkları altında 7 hikaye yer almaktadır.

Bir sonraki hikâye *Deniz, Ah Deniz* başlıklı olup alt başlığı ise *Görüş*'tür. *Bibiheybet* adlı iç başlıkta, Natevan'ın çocukları için adak adadığı Bibiheybet yolunu yaptırmasından ve Bakü'deyken Fransız yazarı Aleksandr Düma ile olan görüşlerinden bahsedilmiştir. *Hediye* başlıklı hikâyede ise Natevan ile eşinin iki çift Kafkas kıyafetini ve Natevan'ın kendi eli ile diktiği inci işlemeli keseyi Düma'ya hediye etmelerinden bahsedilir.

Eserdeki 2. ana başlık Dünyaya İnsan Gelir adı altında oluşturulmuştur. Burada, *Cehizsiz Kız (Çeyizsiz Kız)* başlığı altında *Aylı Gecede*, *Mehebbet*, *Elçi*, *Vergi*, *Ağdam Yolunda* adlı hikâyeler yer alır. 3. Başlıkta ise *Han Kızı Bulağı (Çeşmesi)* adıyla *Su Derdi*, *Atlı*, *Kim-sen?*, *İki Arzu*, *Dayan Derviş*, *Bayramdır*, *Kırk Boğum* ve *Şaire*

başlıkları altında 7 hikaye yer almaktadır. 4. Bölümde, *Men Güneşin Tellerini...* başlığı altında *Karpapak Kabilesinin Kızı* alt başlıklı bir hikaye, sonra ise *Sevenler, Aman Evi* başlıklı hikayeler yer almakta olup bunlarda da Natevan'la bağlı hatıra ve anılardan bahsedilmiştir.

Sonraki başlık *Nağme* olarak adlandırılmıştır. Takip eden hikâyede ise *Bu Gün Senin Yaşıtımı Gördüm* başlığı altında Natevan'ın oğlu Mehdigulu'nun erken ölümü konu edilmiştir.

Müellif, bu eserden hareketle senrayo da yazmış, fakat film çevrilirken Moskova'dan katılan editörün yaptığı değişiklikleri kabul etmediği için filmin çekimlerini durdurmuştur.

1.3.6.1.1.4. Kızımın Hikâyeleri

1964 yılında yazarın küçük bir hikâye kitabı daha yayımlanmıştır. Bu kitap, Azerbaycan çocuk edebiyatı alanında da hikâyeler yazmış olan yazarın bu alandaki ilk eseridir. Hikâyelerin esas kahramanı Kemale adlı henüz okula başlamayan altı yaşında bir kız çocuğudur. Bu küçük çaplı kitap, âdeta bir okuma kitabı olarak tasarlanmıştır. 20 sayfalık kitapçığın içinde 10 hikâye bulunmaktadır. Hikâyelerin başlığı sırasıyla şöyledir: *Diyircekle (Tekerlekli) Araba, Sağ El, Hardal, Güneş, Elçin'in Dersi, Mestan ve Derman, Diş, İnek, Yağış (Yağmur)* ve *Tüfeyli (Asalak)*.

1.3.6.1.1.5. Sahipsiz Ev

1966 yılında Bakü'de Azərneşr tarafından yayımlanan 80 sayfa hacmindeki eserde yazarın altı hikâyesi yer almaktadır. Kitabın ismi, yazarın en başarılı savaş hikâyelerinden biri olan *Sahipsiz Ev* başlıklı hikâyeden alınmıştır. Eserdeki hikâyeler sırasıyla *Şüphe, Sahipsiz Ev, Şekil, Müğenni (Muganni), Esmeralda* ve *Sabah Hanım*'dir.

1.3.6.1.1.6. Anamın Nağılları

Anamın Nağılları, 1982 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılmıştır. Bu masalarda, Azerbaycan toplumundaki ekmeğe, anneye, insanlara, kutsal değerlere olan sevgi, saygı ve sadakatten bahsedilmektedir.

176 sayfalık eserde, şair Memmed Aslan tarafından yazılmış *"Ecel Macal Verseydi"* başlıklı bir tanıtma yazısından sonra 25 masal yer almaktadır. Bu masalların ismi sırasıyla şöyledir: *Çörek, İlde Bir Yalan Danışan, Yumurta Ehvalatı, En Büyük Derd, Üç Öpüş, Yahşi Komşu, Ponzabığın Nağılı, Artık Tamah Baş Yarar, Sedaget, Salhım Söyüdün Efsanesi, Yuhuyozan, Şefa Bulağı, Daş Oğlan, Şam ve Pervane, İt Küçüyü Doğan İli, Kim Güclüdür, Salatın Ana, İki Ana, Aşımızın Kişmiş, Gün Güneş Oğlunun Nağılı, Ay Doğdu O Da Para, Deşikli Daşın Nağılı, Moda Karıyla Müde Karının Nağılı, Balkabak Oğlanın Nağılı, Palazkulağın Nağılı.*

Anamın Nağılları, 1990 yılında İstanbul'da Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından da yayımlanmıştır. Eseri neşre hazırlayanlar Halil Açıkgöz, Yaşar Akdoğan, Cevdet Eralp Alışık, Hayati Develi, Hatice Tören'dir. Halil Açıkgöz tarafından yazılan *"Azize Caferzade Hakkında Birkaç Söz"* başlıklı bir tanıtımdan sonra her hangi bir aktarma yapılmadan kitap, Türkiye Türkçesi alfabesinde olmayan x, q, açık e harfleri Türkiye Türkçesine uyarlanarak yayımlanmıştır.

1.3.6.1.1.7. Çiçeklerim

30 sayfa civarında küçük, resimli çocuk hikâyelerinden oluşan bu eser 1988 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevinde basılmıştır. Kitabın dış kapağında pembe çiçekli, bol yeşil yapraklı bir ağaçta konmuş üç kuş resmi yer almaktadır.

Eserin iç kapağında kitapla ilgili "...Çiçeklerim kitabındaki hikâyelerin kahramanları, dere geçip dağ aşan, el obanı dolaşan,

nağılların, laylaların, tapmacaların, düzgülerin, sanamaların, yalıltmaçların yol arkadaşı olan şirin şeker balalarımızdır. Evlerimizde gün be gün boy atan, güneşe boylanan gül üzlü körpeler... onların zarif, şuh sohbetinden yaranan hikayeleri yazar muhtelif yıllarda yazmıştır” şeklinde bir tanıtma yer almaktadır.

Eserde yer alan *Şirin Olasan, Mestan ve Derman, Pis Söz, Gözümde Televizyon Var, Ana İyi (Kokusu), Dost, Tüfeyli (Asalak), Yağış (yağmur), Diş, Elçin'in Dersi, Sağ El, Hardal, Güneş, Taze (Yeni) Ev, Diyirceklî (Tekerleklî) Ev, O Nedir Ele (Öyle) Kuyruklu, Demir İnek, Güneş Bacı, Sakkallı Baba, Gağayılar (Martılar) Öğretti* başlıklı 20 hikâyeden 10'u yazarın 1964 yılına yayımlanmış olan Kızımın Hikâyeleri eserindeki hikâyelerdir. Geri kalan 10 hikâyede ise Tuğay, Turan, Tural, Elçin, Kemale ve Aysu'nun başından geçenler anlatılmıştır.

1.3.6.1.1.8. Pişik Dili

Müellifin bu kitabı da çocuklar için yazılmış hikâyelerden oluşmaktadır. 2001 yılında Bakü'de Şirvanneşir'de basılan eserde, müellif tarafından yazılan “Menim Dadlı Duzlu Nevelerim” başlıklı bir girişten sonra 12 tane küçük hikâyeye yer almaktadır. Hikâyelerin başlıkları şöyledir: *Leyla ve Güneş, Babam, Tutuguşu, Bülbül, Gaçağlar'ı Kim Yazıb, Çimerlik, Horuz (Horoz), Yuhu (Uyku) Gözlyüü, Deniz Polisi, Burnumu Silerem, Suyunu İç, Kukla Yağır*. Bu kitapta hikâyelerin başkahramanı Aydan olmakla birlikte, Leyla, Samir, Semaye adlı çocuklardan da bahsedilmiştir. Bu hikâyeler de günlük hayatın içinden alınmış komik, bir o kadar da düşündürücü küçük hikâyelerdir. Çocukların masum ve oyun odaklı dünyasını, zekâ ve pratikliğini konu edinmiştir. 10 sayfadan oluşan kitabın sadece üst kapağında kucağı meyve dolu, ağzında da dişleri ile sapından tutmuş olduğu bir armut bulunan tatlı bir kız çocuğunun resmi dışında başka bir resim yer almamaktadır.

1.3.6.1.2. UZUN HİKÂYELERİ

Sanatının ilk döneminde daha çok kısa hikâye yazan Azize Caferzade 1969’lu yıllardan itibaren uzun hikâyelere ağılık vermiştir.

Yazarın 1970-2003 yılları arasında yazılmış toplam sekiz uzun hikâyesi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla *Ellerini Mene Ver* (1969), *Hun Dağı* (1981), *Celaliye* (1981), *Hoş Gördük Seyyah* (1982), *Semender Kuşu* (1982), *Sensen Ümidim* (1985), *Bela* (1999), *Hayalim Benim* (2003)’dir.

1.3.6.1.2. 1.Ellerini Mene Ver

1970 yılında Bakü’de yayımlanan bu kitapta bir uzun, beş kısa hikâye, sonra ise *Natevan Hakkında Hikâyeler* serisi yer almaktadır. Uzun hikâye, *Ellerini Mene Ver* başlığı altında yazılmıştır. Sonraki beş hikâye ise sırasıyla *Konsert*, *Daş Üzerinde*, *Üç Lövhecik*, *Bülbüle Benzetdim* başlıkları altında yazılmıştır. Kitaptaki son hikâyeler ise yazarın *Natevan Hakkında Hikâyeler* adlı kitabındaki hikâyelerin aynısı olup burada da yer almıştır.

Kitaptaki ilk uzun hikâye olan *Ellerini Mene Ver*, 1969 yılında Udulu’da tamamlanmıştır.

Azize Caferzade’nin uzun hikâyelerinin birçoğu 1983 yılında Bakü’de Gençlik Yayınevi’nde basılan *Celaliyye* adlı kitabında yayımlanmıştır. Bunlar sırasıyla *Hun Dağı* (3-79. sayfa arasında), *Celaliyye* - 80-187. sayfa arasında), *Hoş Gördük Seyyah* (*Yahut 37 yıl Sergerdan’a Mukaddime*-188-255. sayfa arasında) ve *Semender Kuşu* (256-342. sayfa arasında)’dur. Kitapta yazarın, *Babalarrın İzi İle* (yazarın hatıralarından oluşan yazılar olup 343-393. sayfalar arasında) ve *Hekayeler* başlığı altındaki hikâyeleri (394-465. sayfalar arasında) de yer almaktadır. Bu hikâyeler de iki ana başlıkta toplanmıştır. *Mene Danışblar* (*Bana Anlatmışlardı*)

başlığı altında yazarın Güney Azerbaycan'la ilgili hikâyeleri ve hatırat, maişet konusundaki diğer bazı hikâyeleri yer almaktadır. Kitaptaki *Simaver*, *Harita*, *İyne Derdi*, *Fotoapararat (Fotograf Makinesi)* başlıklı hikâyeleri Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğrunda verilen mücadeleleri anlatmaktadır. *Polyak Kızı* hikâyesi hatırat tarzında olup müellifin ninesi Rübabe Hanım'a ithaf edilmiştir. Yazar, *Hatıra* başlıklı hikâyesini de arkadaşı Adalet Hanım'a ithaf etmiştir. Burada da hatıralardan hareketle tazelenen duygu ve düşünceler, eski günlere, savaş yıllarına hayali dönüşler yapılmaktadır. *Ana* başlıklı hikâye ise savaş yıllarını, bu yıllarda annelerin yaşadıklarını anlatan etkili bir eser olup mutlu sonla bitmektedir.

Uzak Ellerde başlığı altındaki hikâyelerde yazarın Afrika'daki izlenimlerinin bir kısmı anlatılmıştır. İlk hikâye *Gölge* başlıklıdır. Çok önemli bir hikâye olup Sovyetlerin gelmesi ile Azerbaycan'dan kaçmak zorunda kalan bir Musavatçı'nın hazin hikâyesini anlatır. *Güleyen Akvili*, *Güzel Gana Üçün (Güzel Gana İçin)*, *Möcüze (Mucize)*, *Afrika Heç Kesi ve Heç Neyi Bağışlamır (Afrika Hiçkimseyi ve Hiçbirseyi Bağışlamıyor)* başlıklı hikâyelerde ise Afrika'da yaşanan olaylar, Afrikalıların yabancılara karşı başlattığı millî mücadeleden bahsedilmiştir. Yazarın, *Celalliyye* adlı kitabında yer alan uzun hikâyeler aşağıda sırasıyla anlatılmıştır.

1.3.6.1.2.2. Hun Dağı

Azize Caferzade'nin eserlerindeki tarih şuurundan ve Türk tarihinin ilk devirlerinden bahseden, zaman zaman ilmî bilgilerin de serpiştirdiği bu uzun hikâye 1981 yılında yazılmıştır. İri çapta yaklaşık 76 sayfa hacmindeki bu uzun hikâyede, müellif Hunlardan, Gök Tanrı inancından, iç savaşlardan, ölüm, ihanet, savaş, aşk, göç vb. konulardan bahsetmiştir.

1.3.6.1.2. 3. Celaliyye

1981 yılında Bakü'de yazılan bu uzun hikâye, 1983 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılan aynı adlı kitabın içinde yer almakta olup yaklaşık 106 sayfa hacminindedir.

Hikâyede, Selçuklu şehzadesi Celaliyye'nin hayatı ve hâkimiyeti fonunda, 12. yüzyılda Nahcivan'da Melike Celaliye'nin hâkimiyet yıllarından, sarayından, Atabeyler Devrinden, Selçuklu tarihinden, Moğol istilasından, Moğollara karşı savaşmış Müslüman-Türk hükümdarı Celalettin Harzemşah'tan da bahsedilmiştir.

1.3.6.1.2. 4. Hoş Gördük Seyyah

1982 yılında Bakü'de yazılan bu uzun hikâyenin kahramanı yine Şirvan toprağında doğan ve Şirvani mahlası ile ömrünün 37 yılını seyahatlerde geçiren şair, mutasavvıf, seyyah, âlim Hacı Zeynelabidin Şirvani'dir. 19. yüzyılda yaşamış bu seyyah, dünyanın Hindistan, Bangladeş, Serendip, Seylon, uzak ve yakın Asya, uzak ve yakın Doğu ülkeleri, Arabistan, Türkiye vb. gibi birçok yerini gezerek bu seyahatlerini Farsça yazdığı dört ciltlik Riyazü's-Seyah (1826), Hadaikü's-Seyah (1832), Bustanü's-Seyah ve Keşfü'l-Maarif isimli eserlerinde anlatmıştır.

Eser başlangıçta uzun hikâye olarak yazılsa da 1992 yılında genişletilerek *Elden Ele* adıyla romana dönüştürülmüştür.

1.3.6.1.2. 5. Semender Kuşu

İsmi divan edebiyatındaki önemli mazmunlardan alınan bu hikâyede eski gelenek ve yaşam biçiminin mengenesinde sıkışıp bunalan, inleyen Azerbaycan kadınlarından bahsedilmiştir. Hikâyenin kahramanı Kebuter adlı bir köylü kızıdır.

1981 yılında yazılmış olan eserde, küçük bir mahallenin yasantısı temel alınarak 20. yüzyıl Azerbaycan'ında Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra yaşananlar, halkın yaşam biçimi, eski yas geleneği ile yeni yas merasimleri, ölünün ardından ihsan, yemek verme, yasin, fatiha okutma vb. uygulamaların kaldırılıp bunların yerine gül, çiçek demetlerinin getirilmesi, siyah bantlı bayraklar eşliğinde bando müziğinin çalınması, kadınların da mezarlığa gitmesi vb. gibi uygulamalar anlatılmaktadır.

1.3.6.1.2. 6.Sensen Ümidim

1985 yılında Bakü'de Genclik Yayınevi'nde basılan kitapta üç hikâye yer almaktadır. *Sensen Ümidim*, *Gözlenilmeyen Geliş* ve *Ata Hakkı* adlı bu hikâyelerden birincisi maişet, ikinci savaş ve sonrası, üçüncüsü ise helal kazanç ile ilgilidir.

Kitaptaki *Sensen Ümidim* başlıklı 37 sayfalık ilk uzun hikâye, aile maişet konusunda yazılmıştır. Eserde, birbirini seven, ailelerinin itirazına rağmen, 1970'li yıllardan sonra moda haline gelen düğün ve yas merasimlerinde, evlilikte, hayatın her alanında şaşaaaya kaçışa tepki olarak ailelerine söylemeden yuva kuran iki gencin yaşadığı zorluklardan bahsedilmiştir.

1.3.6.1.2. 7.Bela

Tarihi konuda yazılan bu uzun hikâyede Azerbaycan tarihinin dönüm noktalarından olan 16. yüzyılda, Safeviye sarayında yaşanan entrikalardan bahsedilse de müellif her fırsatta o dönemdeki parçalanmayı ve taraf tutmayı günümüzle, özellikle 1990'lı yıllarda Azerbaycan'da cereyan eden sosyal-siyasi olaylarla bağdaştırmaktadır. Eserde, bir kısmının adı geçen 37 tayfa ifadesi de sembolik olup birçok meseleye işaret etmektedir.

1999 yılında yazılan ve ilk defa 2000 yılının Nisan ayında Azerbaycan Dergisi'nin beşinci sayısının 89-142. sayfaları ara-

sında tefrika edilen bu eser 2001 yılında Bakü'de Şirvanneşr'de kitap halinde yayımlanmıştır.

1.3.6.1.2.8. Heyalim Menim

Azize Caferzade'nin hayatının son dönemlerinde yazdığı bu uzun hikâye aile-maişet konulu bir hikâye gibi görünse de eser- de Hazar Denizi, Azerbaycan kadını, Azerbaycan bale sanatı ustaları ve baleciler, onların dünya çapında tanınması, gösterile- ri ve bu modern sanatın klasik sanatlarla, tasavvufufla, özellikle Mevlevilik'teki sema ile sentezinden bahsedilmiştir. Eserin ka- dın kahramanı, balerin Humay'dır.

Uzun hikâye, *Başlangıç Evezine (Başlangıç Yerine)*, *İlahiler, Kuzğun (Kartal)* başlıkları altında yazılmıştır. 42 sayfalık bu eser, 2003 yılında yayımlanan Hezer'in Göz Yaşları adlı kitabın içinde yer almaktadır.

1.3.6.2. ROMANLARI

Azize Caferzade, Şirvan Trilojisi adıyla yazdığı ilk romanla- rında, Şamahı'nın son 200 yıllık tarih ve edebiyatını, burada ye- tişen ve romanın yazıldığı dönemde unutulmaya mahkûm olan Nişat Şirvani, Seyyid Azim Şirvani, Sabir, Sehhet ve Ağeli Naseh'i anlatmıştır. Romanlarda anlatılanlar sadece bu isimlerle de sı- nırlı kalmamış, son 200 yılda Şamahı'da yaşanan birçok olay, var olan birçok mahalle, köy, müzisyen ve ressam; giyim kuşam, sözlü kültür ve etnografik birçok malzeme bu romanlara konu olmuştur.

Azize Caferzade'nin romanları müstakil bir çalışmanın ko- nusu olduğundan burada sadece adları ve kısaca özetleri veri- lecektir.

1.3.6.1.2.1.Şirvan Trilojisi

Triloji üçlü demektir. Klasik şiirde beş mesnevinin bir araya getirilmesiyle Hamse oluşturulduğu gibi nesirde de ortak konuları ihtiva eden iki romanın bir araya getirilmesine dioloji, üç romanın bir araya getirilmesine ise triloji denmiştir.

Azize Caferzade derin köklerle bağlı olduğu Şirvan toprağını, buraya has olan dil ve edebiyatı, Azerbaycan edebiyatına kazandırdığı önemli şair ve sanatkârları, mutasavvıfları eserlerinde başarılı bir biçimde anlatmıştır. Aslında bütün sanatında, roman ve hikâyelerinin çoğunda, asli vatanı olan Şirvan bölgesinin dil, üslub ve kahramanlarından, insanların yaşam biçiminden derin izler bulunan yazarın Şirvan trilojisine üç romanı dâhildir. Bunlar, birbirine yakın yıllarda yazılmış olan *Vatana Gayıt*(*Vatana Dön*), *Âlemde Sesim Var Menim* ve *Yâd Et Meni* adlı romanlarıdır. Azize Caferzade, bu trilojide 18, 19 ve 20. yüzyıllarda Şamahı'da cereyan eden tarihi, siyasi, edebî ve kültürel olayları, halkın günlük yaşamını başarılı bir şekilde anlatmıştır. Biyografik roman olan bu eserlerdeki olaylar gerçek olduğu halde biyografinin sınırlarını zorlamakla birlikte, resmi tarih ve olayların sıkıcılığı burada hissedilmez. 18. yüzyıldan itibaren üç yüz yıllık Şamahı panoraması, şehrin, kasaba ve köylerinin, mesire yerlerinin, çay, ırmak, dağ, tepe, bağ, bostan ve mahallelerin görünümü, tarifi, adları, Şamahı esnafı, ipek yolu üzerinde bulunan Şamahı'nın tarihi çarşısı, insanları, giyim kuşamı, arkaik kelimeleri, kısacası yaşam biçimi bu trilojide başarılı bir biçimde anlatılmıştır.

1.3.6.1.2.1.1.Vatana Gayıt

Trilojinin ilk eseri olan *Vatana Gayıt* romanında XVIII. yüzyılda Şamahı'da doğup yetişmiş Azerbaycan şairi Nişat Şirvani'nin

(18.yy) hayat ve sanatından, faaliyetlerinden, Şamahı muhitinden bahsedilmektedir. Eser 1973 yılında yazılmıştır. Romanda vatan ve aşk konusu ön plandadır. Eserin kahramanı şair Nişat Şirvani ve onun aşkı çerçevesine birçok tarihi, sosyal ve siyasî olay ışıklandırılmıştır.

1.3.6.1.2.1.2. Âlemde Sesim Var Menim

1972 yılında yazılan *Âlemde Sesim Var Menim* romanı, 20. yüzyıl Azerbaycan nesrinin, özellikle Azerbaycan romanının en başarılı örneklerindedir. Bu roman trilojinin ikinci romanı olmasına rağmen ilk romandan çok daha başarılı olmuş ve edebî muhit tarafından beğeni ve hayranlıkla karşılanmıştır. Azize Caferzade'ye gerçek edebî şöhretini getiren, onu sadece Azerbaycan'da değil, Sovyetler Birliği çapında önemli yazarlar sırasına çıkararak özellikle bu romanıdır. Eserin defalarca basımı yapılmış, 1972, 1978 ve 1986 yılında Kiril alfabesiyle, 2006 yılında ise Latin alfabesiyle Şerq-Qerb Neşriyatı'nda basılmıştır.

Vagif Sultanlı bu romanı değerlendirirken “*Tekçe yazıcının yaratıcılığında deyil, ümumen Azerbaycan tarihi nesrinde ehemmiyetli yerlerden birini tutur*” (Sultanlı, 2001: 919) yorumunda bulunur. Eserde 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli şairlerinden olan Şamahı doğumlu Seyyid Azim Şirvani'nin (d. 1835-ö.1888) hayat ve sanatı, yaşadığı mekân ve muhit, 19. yüzyılda Şamahı'da cereyan eden sosyal siyasî ve edebî olaylar, etnografik unsurlar başarılı bir biçimde anlatılmıştır. Eserin başlığı da Seyyid Azim'in meşhur “*Mövti-cismani ile sanma benim ölmeyimi/ Seyyida, ölmerem, âlemde sesim var benim*” beytinin ikinci mısraından iktibas edilmiştir.

Eserde, 19. yüzyılda Şamahı şehrinin edebî-kültürel yapısı, şiir sanat meclisleri, buraya gelen yabancı sanatkar ve seyyahlar, Usul-i Cedit okulları, bu okullarda ders veren kadın hocalar ve

onların muhite direnmesi konularında bilgi verilmiştir. Oldukça hacimli olan bu roman *Şamahı Yollardan Başlayır, İlk İmtahan, Görüş Yeri, Meslehet, Periler Soltanı, Best, Yene Şamahı'da, And, Mektublaşma, Beytû's-Sefa, Gemze, Güllübeyim, Vida (Müsibet), Zemanenin İkinci Leylisi, Sona, Çille Çıharmag, Müsella, Aslan ve İki Öküz, Yene De Sona (Davamı), Ziddiyyetler İçinde, Ana Duası, Garavelli'de, Mizan-Terezi Yahud Dörd Ramazan* başlıkları altında yazılmıştır.

Müellif, romanını önce *Mehebbet Günahdır mı* başlığı altında yazmış, fakat eser basılacağı sırada *Âlemde Sesim Var Menim* şeklinde değiştirmiştir. Eserle ilgili tenkitçiler tarafından olumlu fikirler beyan edilmiştir. Bunlardan en tutarlısı Azerbaycan halk şairi Resul Rıza tarafından yazılmıştır. Resul Rıza, eser hakkında

“Eserin beyenimli cehetlerinden biri belke de en deyerlisi, müellifin geleme aldığı dövre, onun insanlarına, halgın meişetine, adetlerine yahından, yahşı beled olmasıdır. Biz bu eserden halkın keçmişine aid yalnız baş vermiş hadiseler, yenilikle köhneliyin mübarizesinden inandırıcı sehifeler deyil, hem de bir sıra etnografik detallar, adetlerin neceliyi, neçinliyi, mühitin havası haggında marağlı melumat alırığ. Kitabı veregledikce, bir zamanlar gördüyümüz meişet, adet-eneneleri, insan karakterleri, faktlar düzümü illerin uzaklarından, hatireler toranından aşkarlanan fotoşekiller kimi yavaş-yavaş gözlerimizde görümlüleşir” (Rıza, 1977: 46-47) demektedir.

1.3.6.1.2.1.3. Yâd Et Meni

Şirvan trilojisinin üçüncü romanı olan *Yâd Et Meni*, 1980 yılında yazılmıştır. Eserde 20. yüzyıl başlarında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bu romanda üç Şamahı şairinin hayatı, sanatı ve yaşadığı olaylar anlatılmıştır. Bunlar Abbas Sehhet (d.

1874-ö.1918), Mirza Elekber Sabir (d. 1862-ö. 1911) ve Ağeli Nasedir (d.1856-ö.1914). Yazar, bu şairlerin simasında Azerbaycan halkına has olan özellikleri anlatmıştır. Abbas Sehhet, eserde vatandaşlık ve hayırhahlığı, Sabir-fedakârlık ve cesurluğu, Nasedir ise mütevazılık ve samimiliği temsil etmektedir.

1.3.6.1.2.2.Şirvan Trilojisi Dışındaki Romanları

Azize Caferzade, toplam on üç roman yazmıştır. Bunlardan yukarıda adları geçen üçü dışındaki diğer romanlarının isimleri sırasıyla şöyledir:

Bakı-1501 (1981), *Sabir* (Ömür-1983-1986), *Elden Ele* (1992), *Gülüstandan Önce* (1992-1993), *Zerrintac-Tahire* (1949-1991), *İşığa Doğru* (1996-1997), *Bir Sesin Faciesi* (1997), *Rü-babe Sultanım* (2001), *Eşg Sultanı* (2003), *Hezerin Göz Yaşları* (2003).

1.3.6.1.2.2.1.Bakı 1501

Bakı-1501 romanı 1981 yılında yazılmıştır. Eserde Şah İsmail Hatai'nin (d. 1487-ö.1524) hayat ve sanatı fonunda Safeviler Devri Azerbaycan tarihine de ışık tutulmuştur. Eserin kahramanı olan Şah İsmail Hatai, hem şah, hem şeyh hem de şair kimliği ile birlikte romanda başarılı bir biçimde tasvir edilmiş, Azerbaycan Devletçilik tarihinde ve Azerbaycan Türkçesinin gelişip devlet dili olarak layık olduğu yeri almasında önemli bir dönüm noktası olan 16. yüzyılın özellikleri yansıtılmıştır.

Türk tarihinin hayranlık uayındırdığı ölçüde tartışmaya mahal veren önemli şahsiyetlerinden biri olan Şah İsmail Hatai hakkında hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de birçok roman yazılmıştır. Azerbaycan'da yazılan bu romanlar Sovyet döneminin baskısının azalmaya başladığı 1980'li yıllardan sonra

yayımlanmaya başlamıştır. Bu eserlerin ilk ve en başarılı örneği ise şüphe yok ki Azize Caferzade tarafından yazılmış olan Bakı-1501 romanıdır. Azerbaycan edebiyatında Caferzade'nin adı geçen eserinden sonra Elisa Nicat'ın *Gızılbaşlar* (Bakü,1983), Ferman Kerimzade'nin *Hudaferin Körpüsü* (Bakü,1982) ve *Çaldıran Döyüşü* (Bakü, 1987), Kamal Abdulla'nın *Yarımcıg Elyazma* (Bakü, 2004) adlı eserlerinde Şah İsmail Hatai'den ve devrinden, kurduğu Safeviler Devletinden bahsedilmiştir.

Elisa Nicat'ın *Kızılbaşlar* adlı romanında genel olarak 1514 tarihinde Maku'da gerçekleşen Çaldıran savaşı anlatılarak Türk dünyasının iki önemli sultanı olan Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmayıl Hatai arasındaki savaştan ve Türk dünyasının yaşadığı sıkıntılardan bahsedilir.

Ferman Kerimzade ise Şah İsmail ile ilgili kaleme aldığı ve dioloji olarak adlandırdığı iki romanında da kronolojik olarak Şah İsmayıl'ın hayat ve mücadelesi fonunda Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen beylerinin önemli temsilci ve liderlerini de anlatmıştır.

Türkiye'de, Şah İsmail ile ilgili uzun yıllardır tarihçiler tarafından önemli ilmî çalışmalar yapılmakla birlikte edebî eserler, özellikle romanlar 2010 yılından itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bunlar, Reha Çamuroğlu tarafından yazılan İsmail (2011), Prof. Dr. İskender Pala tarafından yazılan *Şah ve Sultan* (2010) ve tarihçi Reha Bilge tarafından yazılan *1514:Yavuz Sultan ve Şah İsmail* (2010) romanlardır. Bu romanlarda da Şah İsmail'in hayat ve sanatı, mücadelesi başta olmakla Yavuz Sultan Selim ile yaptığı Çaldıran Savaşı ve bu savaşın Türk dünyasındaki yankılarına temas edilmiştir.

Azize Caferzade'nin *Bakı-1501* romanı bu eserlerin ilki olup burada daha çok Şah İsmail'in Şirvanşah Ferruh Yassar ile savaşı ve Bakü'yü ele geçirmesi anlatılmaktadır. Yani, yazar, burada da bir bakıma Şirvan tarihini anlatmış, Azerbaycan devlet-

çilik tarihinde iki önemli devlete, tarihi Şirvanşahlar devleti ile Safeviler devletine ışık tutmuştur. Eser, *Bakı-1501, Ganlı Gadalı İller, Hökmdarın Şair Üreyi* başlıklı üç ana bölümden ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Müellif, burada Şah İsmail'den başka kahraman karakterlere de yer vermiş ve bu kahramanlarını daha çok kadınlar arasından seçmiştir. Eserde Şah İsmail üç kimlikle-şeyh, şah ve şair kimliği ile ele alınarak hükümdarın tezatlı kimliği başarılı bir biçimde anlatılmıştır.

Caferzade'nin Bakı-1501 romanı ile ilgili çeşitli tenkitler yapılmıştır. Bu tenkitler de yazıldığı dönem itibariyle kendi içinde çeşitli açılardan eleştiriye tabi tutulmalıdır. Zira bu dönemde Azerbaycan tenkitçilerinin bazılarında hâlâ Sovyet tenkitçiliğinin, Sosyalist bakış açısının etkisi bariz olarak görülmektedir. Bu konuda objektif düşünceler söyleyenlerden biri tenkitçi âlim Akif Hüseyinov'dur. O, *Bakı-1501* romanını değerlendirirken eserin kahramanının büyük bir başarı ile tasvir edildiğini bildirmektedir. Hüseyinli'ye göre yazar,

“Şah İsmayılın mürekkebi karakterini canlandırırken neinki birtereflikden, aludeçilikden uzaglaşa bilmiş, obrazın meziyyetleri, fealiyyetinin pozitiv cehetleri ile yanaşı güsurlarını da göstermişdir, hem de gehremanın millî şüurunun, vetenperverlik duyğularının inikâsına ciddi digget yetirmişdir. Romanda Şah İsmayıl Azerbaycan hökmdarı, Azerbaycan dövlətinin yaradıcısı kimi seciyyelendirilir” (Hüseyinov, 1986; 221).

Azize Caferzade araştırmacılarından Vagif Sultanlı ise Bakı-1501 romanının yazıldığı dönemi de göz önünde bulundurarak romanla ilgili şöyle demektedir:

“Şah İsmayıl şəhsyyətinə dönüş zərurəti sovet imperiyasında siyaset iqliminin bir geder mülayimləşməsi və bunun neticesi olaraq Azərbaycanın milli-azadlıq hərəkatının

ilkin oyanış merhelesini yaşaması ile bağlı idi. Şübhesiz ki, milli-azadlıq herekatı eyni zamanda tarihe, onun millî deyerlerine gaydıışla müşayiet olunur ki, bu megamda yazıçılarn üzerine böyük vezife düşdüyü etiraf olunmalıdır. Geyd olunmalıdır ki, adı çekilen romanlarn her birinde Şah İsmayıl şehsiyyetine dönüşün meğzinde, mahiyyetinde Azerbaycanın itirilmiş dövletçiliyinin berpası, parçalanmış memleketin birleşdirilmesi, bütövleşdirilmesi amalı dayan-makdadır” (Sultanlı, 2001: 919).

Azerbaycan klasik edebiyat ve devletçilik tarihinin önemli bir dönemine ışık tutan yazar, romanın sonunda yer alan Epilog’da müellif Şah İsmail’in dili ile söylediği ifadelerde hem kendisinin hem de şair hükümdarın düşüncelerini şöyle özetlemektedir:

“Ömrün son günlerini yaşamaktayım benim aziz haleflerim. Sizin için bu kısa ömrümde elimden ne geliyse ettim. Parça parça olmuş vatanımızı kılıcımla birleştirdim. Vatanın bir tutam toprağını bir avuç altına, dilimizin küçük bir ifadesini nadide incilere bile değişmem. ... Elimden ne geliyse sizin için yaptım. Beni lanetle anmayın. İyilik adına ne yaptysam onu devam ettirin. ... Erenlerimiz bize üç şey emanet etmişlerdir: Dilimizi, namusumuzu ve vatanımızı. Can sizin, can onlar emaneti” (Bakı 1501; 1981:263).

1.3.6.1.2.2.2. Sabir

Bu eserde de 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında satirik şiirleri ile Azerbaycan toplumunun cehaletin pençesinden kurtarılmasında önemli rol oynayan Mirza Elekber Sabir’in (d. 1862-ö.1911) hayatı, çektiği maddî manevî sıkıntılar ve mücadelesi anlatılmıştır. 1983-1986 yılları arasında yazılıp tamamlanan eser, 1989 yılında Azernesr tarafından yayımlanmıştır. Biyografik roman olan bu eserde şairin şiirlerinden alınan mısralar

başlık olarak seçilmiştir. Bunlar, *Tutdum Orucu İremazanda, Gördüm Neçe Deste Taze Güller, Sabira, Torpağa Saldı Saye Rena Delberim, Virane Şamahı'da Mene Genc Tapılmaz, Sabira, Beynelmilel Tedbir-i Ülfet Etmeli, Molla Dayı Etme Şeraret Bele, Eyle Bilirdim Ki Dehi Sübh Olub, Aldanmaram Ki Doğrudur Ayinin Ey Emu, Osmanlılar Aldanmayın Allah'ı Seversiz, Seyl-i Ten Öyle Temevvücle Ahb Dövr-i Berim, Garışığıdır Helelik Milletin İstedadı, Fehle Özünü Sen De Bir İnsan Mı Sanırsan?, Benzerem Bir Gocaman Dağa Ki Deryada Durar, Ariz-i Gemler Elinden Üreyim Şışmış İdi, Ölmeyimle Sevinmesin Eğyar* başlıklarıdır.

Olaylar şairin doğup büyüdüğü Şamahı'da başlar. İlk bölüm, Muharrem ayının Nevruz Bayramına denk gelmesi ile kederlenen çocukların, özellikle küçük Elekber'in tasviri ile başlar. Eserde, Şamahı'da uygulanan Nevruz ve Muharrem gelenekleri ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Her eserinde Şamahı'nın farklı bir yönünü, farklı bir özelliğini anlatan yazar, burada 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şamahı'da meydana gelen depremler sonucu Şamahılıların Meşhed, Aşkabad, Merv vb. şehirlere göçerek gruplar halinde yerleşmelerini, kendi kültür ve medeniyetlerini göçtükleri yerlere de taşımalarını anlatmıştır.

Eserde, Sabir'in küçüklüğünden ölümüne kadarki bütün yaşamı, ailesi, eşi, çocukları, çektiği sefalet, sevgili hocası Seyyid Azim Şirvani ile aralarındaki samimiyet, şiirlerinden dolayı Şamahı ulemasının ve cahil ahalinin ona çektirdikleri, Şamahı'daki şiir sanat meclisleri, Molla Nasreddin Dergisi'nde şiir yazmaya başlaması, ölümü anlatılmış, zaman zaman şiirlerinden örneklerle yer verilmiştir.

1.3.6.1.2.2.3. Elden Ele

Hoş Geldin Seyyah adıyla önce uzun hikâye olarak yazılan eser, sonradan müellif tarafından genişletilmiş, 2 bölüm daha

ilave edilerek 1992 yılında Gençlik Neşriyatı'nda *Elden Ele* adıyla Kiril alfabesiyle, 2006 yılında ise Şerq-Qerb Neşriyatı'nda Latin alfabesiyle basılmıştır. Bu eserin kahramanı Şamahı doğumlu, hayatının 37 yılını seyahatlerde geçirerek yetmiş bin kilometrelik alanda seyahat eden meşhur seyyah, mutasavvıf, şair Hacı Zeynelabidin Şirvani'dir.

Müellif eseri, seyahati çok seven ve bu sevgiyi kendisine de aşılayan babası merhum Mehemed Cafer oğluna ve coğrafya profesörü merhum Nureddin Keremov'a ithaf etmiştir. Eserin birinci hissesi *Uşaklık*, ikinci hissesi *Gençlik*, üçüncü hissesi ise *Kamillik* başlıkları altında oluşturulmuştur. Bu başlıklar da kendi içinde alt başlıklara bölünmüştür. Birinci hissede, *Ziyaret, Sefer, Yolda, Mektub, Ata, Meslehet, Ana, Şamahıda, Seyr, Şirinbeyim, Hoş Gördük Seyyah adı altında* on bir alt başlık bulunmaktadır. İkinci hissede ise *Çovğun, Yene Yolda, Yol Yoldaşları, Zelzele, Tebriz, Süheyla, Meşhed, Sual-Cavab Meclisi, Dostlar, Düyünçe, Mehebet, Altuntelli, Ömür Bey, Ayrılık, Yene Ömür Bey, Gazi, Gaytarıldı, Nemetullahiler, Yene Altuntelli, Facieli Görüşün Sonu ve Gençlikle Veda* başlıklı on dokuz, üçüncü hissede ise *Kamilliğe Doğru, Helimetü'n-Nisa Beyim, Aşırım, Buz Şaggıltısı, Ahtaran Tapar, Saraya, Acı Haber, Gülşen-i Hey, Ebediyyet Mahnısı, Veliehd Erkin, Aybuta, Bibi, Sevenler İnanır, Yalnız Sevdiyi Üçün Ceza* adlı on dört alt başlık yer almaktadır. Romanın sonunda yazar tarafından yazılmış olan Son Sözümüz başlıklı bir bölüm de yer almaktadır.

Eser, Zeynelabidin Şirvani'nin eşi Hümeyra'yı Hac ziyaretine götürürken gemide vefat etmesi ile biter.

1.3.6.1.2.2.4. Gülüstan'dan Önce

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra Azize Caferzade Rus İşgalini, Azerbaycan'ın Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye parçalanmasını, Güney Azerbaycan'daki Fars, Kuzey Azerbaycan'daki Rus zulmünü anlatan eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin tamamı tarihi konulu olup birçok gerçeği

gün yüzüne çıkarmaktadır. Müellif araştırmaları sırasında arşivlerden elde ettiği bazı belgeleri de zaman zaman bu romanlara yerleştirmiştir.

1992-1993 yılları arasında yazılıp tamamlanan *Gülüstandan Önce* romanı 1996 yılında Bakü'de Şur Yayınevinde basılmıştır.

Bu eserde Rus işgali, Kürekçay Antlaşması, Şamahı Hanı Mustafa Han'ın bu işgali durdurmak için mücadele etmesi, Azerbaycan hanlıkları arasındaki münasebetler, Rus askerlerine yol gösteren, vazife almak ve ganimet koparmak ümidiyle Ruslara sığınıp Azerbaycan Türklerine divan tutan, kadın ve çocukları katleden Ermenilerden de bahsedilmiş; o dönemde, Şamahı'daki sosyal-kültürel hayat, şiir-sanat meclisleri, halkın yaşam biçimi de başarılı bir biçimde anlatılmıştır.

Romandaki başlıklar sırasıyla *Bulak Başında, Şiir Meclisi, Edep Meclisi, Zevk Meclisi, Edalet Divanı, Kürekçaya Doğru, Şuşadan, Şekiden, Şirvandan, Gece, Sisianov, Bağlaşma, Dayem Necedir, Haber, Gülhatın Ana, Hayır İşler, Mihek Etri, Gürcü Kızı, Gülle, Başlandı, Uşag Harayı, Yağı Gelir, Fit Dağı* şeklinde yer almaktadır.

1.3.6.1.2.2.5. Zerrintac-Tahire

Romanda 19. yüzyılın 40'lı yıllarında İran'da ortaya çıkan Babilik tarikatından ve bu tarikatın önde gelenlerinden olan Zerrintac Tahire Gurretü'l-ayn adlı Azerbaycanlı bir kadın şairin hayat ve mücadelesinden bahsedilmektedir.

Eserlerinde tasavvufi unsurlara, başlangıcından 20. yüzyıla kadar ortaya çıkmış hak ve batıl olmak üzere birçok tarikata ve tarikat mensubuna yer veren Azize Caferzade, bazı romanlarında Alevilik, Bektaşilik, Mevlevilik, Nimetullahilik, Babilik, Bahailik vb. gibi mezhep ve tarikatları konu etmiştir.

Zerrintac-Tahire adlı romanda birçok meseleden, özellikle 19. yüzyılda İran'ın işgal ve zulmü, bu zulme ve haksızlığa direnen özgürlük aşığı Azerbaycanlı isyancıların Babilik mezhebini benimseyerek İran'a karşı başkaldırmasından bahsedilir.

Eser, müellif tarafından yazılan *Özümün Ön Sözüm* başlıklı giriş yazısıyla başlar. Bu bölümde yazar, bu eseri yazmak için onlarca kitap, makale ve deneme okuduğunu, İngiltere, Türkiye, İran, Rusya, Taşkent, Alma-Ata, Harezmi, Düşenbe ve Bakü arşivlerinde 1949 yılından beri aralıksız olarak çalıştığını bildirerek Babilikle ilgili yayımlanmış birçok neşrin adını saymaktadır. Bir ön söz için oldukça hacimli olan bu bölümde 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Şark'ta yayılan bu tarikatla ilgili yapılmış önemli çalışmaların da açıklamalı künyesi verilmiştir.

Eser başlıklar halinde bölümlere ayrılmıştır. İlk başlık *Babiler*, devam eden başlıklar ise sırasıyla *İkinci Cebhe*, *Er*, *Zerrintac*, *Zehra*, *Fatime*, *Zekiyye*, *Gürretü'l-ayn*, *Tekyede*, *Ana*, *Kayınata*, *İdam*, *Hakikat Sorağında*, *Irak-ı Arab*, *Bala Hasreti (Evlat Hasreti)*, *Lütler Üşyanı (Açların İşyanı)*, *Zencan Muhasarada*, *Duzag*, *Halaskar*, *Katiller*, *Tahranda*, *Sarayda*, *General Süleyman Han Efşar*, *Ataullah*, *Baş Vezir*, *Gizli Tekye*, *Su-i Kast*, *Tevbe Meclisi* ve *Fetva*, *Bağ-ı Elhani*, *Epilog* şeklindedir.

Romanda kadın meselesi, esarete karşı isyankârlık, işgalciliğe nefret vb. hususlar ortak bir zeminde değerlendirilerek anlatılmıştır. Müellifin 1949-1991 yılları arasında çeşitli kaynaklardan derleyip tamamladığı bu roman, 1996 yılında Bakü'de Göytürk Neşriyatında basılmıştır.

1.3.6.1.2.2.6. İşığa Doğru

Azize Caferzade, bu eserinde de İran'da ortaya çıkan Bahailik tarikatından, bu tarikatın lideri olan Mirza Hüseyinalı'nın-diğer adıyla Bahaullah'ın hayat ve mücadelesinden bahsetmektedir. Eserde Bahaullah ile birlikte onun arkadaşları olan Ataullah,

Andelib Lahicani, Molla Sadık, Bahauallah'ın oğlu Abbas'tan ve birçok müridinden de bahsedilmiştir.

Romanda 19. yüzyıl İran muhitinden, Bahailik tarikatının İran, Türkiye, Rusya, Azerbaycan vb. ülkelere yayılmasından da bahsedilir. Müellif ele aldığı bütün konuları Azerbaycan'la bütünleştirdiği gibi burada da Bahailiğin Azerbaycan'daki temsilcisi Mirza Sadık'tan ve onun feci ölümünden de bahsetmiştir. Tasavvufi ve felsefi birçok meseleye temas edilen bu eserde Bahauallah'ın dilinden insanın gerçek insan olması, gerçek sevginin Allah sevgisi olduğu ve insanın yeryüzünde bütün yaratılanlara sevgi ile davranması gerektiği vurgulanmaktadır.

Işığa Doğru romanı 1998 yılında Bakü'de Şirvanneşir tarafından yayımlanmıştır. Roman, Profesör Gulamrza Sabri Tebrizi tarafından yazılan *Ön Söz Yerine Yahut Işıklı Ömrün Behresi* başlıklı bir yazıyla başlamaktadır. Sonra müellif tarafından yazılan *Sene İlk Sözüm Ohucum* başlıklı bölüm yer alır. Burada, yazar bir önceki *Zerintac Tahire* romanından bahsederek bu romanın, Zerintac Tahire'nin ölümünden sonraki İran'ın durumunu, daha çok da Bahailik tarikatını anlatan bir eser olduğunu bildirir. 1996-1997 yılları arasında yazılan roman sırasıyla *Sarayda, Siyehçal, Gardaş ve Bacı, Sürgün-Sergerdan, Atabat-i Ali'ye Doğru, Mehebbet Ne Bela Şeymiş, Birinci Teklif, İkinci Teklif, İki Toy, Son Görüş, Üçüncü Teklif ve Hükm, Velvele, Toy, Ata, Münacat, Edirne'ye* (bu bölümde müellif Edirne ve Türkiye ile ilgili bilgileri veriyor. Türkiye'deki şehirlerarası otobüs yolculuğunun modernliğinden ve konforundan da bahsetmektedir), *Rekabet, Halaskar, Akka, Son Sözüm Sene Ohucum* başlıklarından oluşmaktadır.

Eserde farklı bir yöntem izlenilmiş, müellif Bahailikle ilgili söylemek istediklerini diyaloglar ve halk konuşmaları şeklinde çeşitli şahısların ağzından söyletmiştir. Bahailik tarikatının Azerbaycanlı temsilcilerinden olan Molla Sadıg'ın Bakü'ye geldikten sonra başından geçenler ve sonunda da öldürülmesi bu

diyaloglarda anlatılmıştır. Eserde düğün gelenekleri, düğün sahneleri, İstanbul'dan Edirne'ye kadarki güzergâhta bulunan kasaba ve köyler, Edirne'deki cami, külliye vb. ilgili birçok husus anlatılmış, Bahailik tarikatının mensuplarının 19. yüzyıl Osmanlı'sındaki menzillerinden de bahsedilmiştir.

1.3.6.1.2.2.7. Bir Sesin Faciesi

Azize Caferzade'nin kadın kahramanları çok yönlüdür. Bu kahramanlar bir hükümdar, bir han, bir melike, bir şair ve sıradan bir köylü kızı olabilirken aynı zamanda meşhur bir rakkas, balerin, meşhur bir hanende de olabilmektedir. Caferzade, hayatın her alanındaki kadını eserlerine taşımış, Azerbaycan kadınının kahramanlık ve fedakârlıklarla dolu yaşamını eserlerinde canlandırmıştır.

Bir Sesin Faciası romanında 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında yaşamış olan meşhur Azerbaycan hanenesi Mirza Güller'in sanatı uğrunda verdiği mücadeleler, toplum tarafından dışlanıp ötekileştirilmesi anlatılmaktadır. Mirza Güller, gerçek hayatta yaşamış bir müzisyen olup kusursuz sesi ilk defa 1913 yılında Kiyev'de Macaristan'ın Monarh-rekord firması tarafından kayda alınmıştır (Telmangızı, 2002: 78).

Eserde birçok aile-maişet meselesi, tasfiye edilmesi gereken gelenek ve görenekler, kadına bakışın değişmesi vb. gündeme getirilmiştir. Ferdin yaşadığı toplumda kendine yer bulamayıp bir türlü kendisi olamaması, toplumun kadına ve sanatçıya bakışı gibi konular romanın temel meselelerindedir.

1997 yılında tamamlanan *Bir Sesin Faciesi* romanı ilk defa aynı yılın Mart ayında Azerbaycan Dergisi'nin 3-4. sayılarında, 12-95. sayfalar arasında tefrika edilmiş, daha sonra yine aynı yıl içinde Bakü'de AzKc Matbaası'nda basılmıştır.

1.3.6.1.2.2.8. Rübabe Sultanım

2001 yılında yazılan bu roman da yazarın diğer romanları gibi yarı biyografik bir romandır. Romanın kahramanı Azize Caferzade'nin anneanesi- anne taraftan son Şamahı hanı Mustafa Han soyunun ve baba taraftan yine Şamahı şehrinin meşhur seyitlerinden olan Mir Haşım soyunun son temsilcisi olan Rübabe Sultan'dır. Müellif Rübabe Sultan'ın hayatı, davranışları, Azerbaycan kadınına has olumlu özellikleri fonunda 20. yüzyılda Azerbaycan halkının başından geçen birçok trajik olayı, Ermenilerin ve Rusların Azerbaycan Türklerine yaptıklarını, kıtlık, savaş yıllarında bazı insanların fırsatçılığını, torunu Ezime'nin şahsında ise yeni yetişen Azerbaycan Sovyet neslini anlatmıştır. Romandaki Ezime karakteri Azize Caferzade'nin prototipidir. Bu eserle yazar, kendi biyografisini, soy kökünü, ailesini, çocukluk ve gençlik, kısmen de orta yaş dönemini anlatmıştır. Zengin gelenek ve görenek, merasim ve eğlence unsurlarına, etnografik hafızaya, atasözleri, deyim ve mesellere, unutulmaya yüz tutmuş birçok uygulamaya yer verilen bu roman, yazarın hayatının son dönemlerinde yazılmış olup son derece başarılıdır. Eser, 2001 yılında yazarın 80 yılığına, oğlu Turan İbrahimov'un hediyesi olarak Şirvanşir'de *Biz Caferzadeler* başlığı altında bastırılmıştır.

Bu kitapta, Azize Caferzade'nin akademisyen olan Memmed ve Ahmed Caferzade adlı iki erkek kardeşinin de anıları, eserleri, şiirleri, özellikle Sovyet döneminde uğradıkları haksızlık ve sürgün, sürgünde başlarından geçenler, Caferzade ailesi ile önemli bilgi ve hatıralar da yer almaktadır.

1.3.6.1.2.2.9. Aşk Sultanı

Azize Caferzade klasik Azerbaycan edebiyatının aşığıdır. O, bütün eserlerinde doğrudan veya bağlantılı olarak klasik şiire ve

klasik şairlere göndermelerde bulunmuş, klasik şiir örneklerine eserlerinde yer vermiştir.

Fuzuli takipçisi olan ve neredeyse bütün klasik Azerbaycan şairleri ile ilgili biyografik eserler yazan müellif, Fuzuli ile ilgili de hayatının son demlerinde bir roman yazmıştır. Aslında yazmıştır ifadesi burada kullanılmasa daha iyi olacaktır. Caferzade, ölüm döşeğinde iken bu romanı dikte ettirmiştir.

Ekim 2002- Mayıs 2003 tarihleri arasında müellif tarafından söylenilip ses kayıt cihazına kaydedilen roman 2005 yılında yazarın vefatından sonra oğlu Turan İbrahimov tarafından hazırlanarak Şirvanneşir'de yayımlanmıştır.

Romanda yazarın söylediklerinden hareketle anlıyoruz ki müellif, uzun yıllardan beri Fuzuli ile ilgili bir roman yazmayı düşünmüş fakat Fuzuli dehası karşısında kendisini hep aciz hissedip bu işi ertelemiştir. Bu, kesinlikle yazarın zafiyetinden değil, yapacağı işin yüceliğinden ve sorumluluğun fazlalığından kaynaklanmaktadır. Nihayet oğlu Turan Bey'in de iknasıyla, yazar hayatının son demlerinde Fuzuli ile ilgili bir eser yazmaya karar vermiştir. Fakat eski sıhhati yerinde olmadığından romanı yanındakilere anlatmış, onlar da sesini kaydetmişlerdir.

Eserde, 16. yüzyılda yaşayan ve bütün Türk edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük şairi sayılan Muhammed Fuzuli'nin hayatı, sanatı ve Kanuni Sultan Süleyman'la olan konuşmaları anlatılmaktadır. Eserde en önemli meselelerden biri olarak dil meselesi, Türkçe konuşulmaya önem verilmesi ele alınmıştır. Bütün eserlerinde Şirvan coğrafyasına, Şirvan edebî muhitine temas eden müellif, burada da Fuzuli'nin aslının Şamahı'daki Bayat köyünden olduğunu, geleneksel yaşam ve inancın etkisinde, tutarlı yazar tahayyülü ile birleştirmiştir.

Eser, Prof. Dr. Vagif Sultanlı tarafından yazılan *Yazıcının Son Romanı* başlıklı bir takriz yazısıyla başlamaktadır. Romandaki

başlıklar sırasıyla *Bayatılar (Maniler)*, *Apardılar (Götürdüler)*, *Müjde, Heç Bir Ehdle Evez Olunmayan Nezir (Hiçbir Vadle Değişilemeyecek Adak)*, *Yol, Haberleşme, İlk Mehebbet (İlk Aşk)*, *Şehir İçinde Gesebe (Şehir İçinde Kasaba)*, *Mehemmed Ümmeti Dünyaya Geldi, Meyveler Hakkında Nağil Nece Yarandı? (Meyveler Hakkında Masal Nasıl Ortaya Çıktı?)*, *Garipler Kabristanı, Ata ve Oğul, Hicaz'da, Fazlullah-Gülšenem, İller (Yıllar)*, *Fuzuli ve Fazli, Musikili Hakikatler Yuhusu (Uykusu)*, *Irak'ın Fethine Doğru, Songül-Gülderen, Bağdat, İlk Görüş, Üz-üze (Yüz-yüze)*, *Düşünceler, Kabul, Sultan Kerbela'da, Gazel De (Gazel Oku)*, *Eşgden Canımda Bir Pünhan Merez Var Ey Hekim (Aşkdan Canımda bir Pinhan Maraz Var Ey Hekim)*, *Muhibbi ve Hayali, Mektup, Eşg Zövgin Zövg-i Eşgi Var Olandan Sor (Aşk Zevkın Zevk-ı Aşkı Var Olandan Sor)*, *Novruz (Nevruz), Meclis, Tutmaz Dehi Seninle Menim İttifagımız (Tutmaz Dahi Seninle Benim İttifakımız)*, *Son Sözüm şeklindedir. Eserin sonunda Güney Azerbaycanlı Profesör Gulamrza Sabri Tebrizi tarafından yazılmış *Eşg Sultanı Romanı Hakkında Düşüncelerim* başlıklı bir yazıdan sonra müellifin oğlu Turan İbrahimoğlu tarafından yazılmış *Anamın Eziz Ohucusu* başlıklı bir yazı da yer almaktadır.*

Fuzuli'nin biyografisi ile ilgili bir husus da onun ailesinin Şirvan-Şamahı toprağından göçerek Kerbela'ya gitmesi meselesidir. Senelerce Fuzuli ile ilgili araştırma yapan, televizyonlarda çeşitli programlar hazırlayan, Fuzuli ve klasik Azerbaycan şiiri alanında uzman olan müellif, yıllarca bu romanın alt yapısını hazırlamış, fakat engin bir derya olan Fuzuli sanatı, özellikle Fuzuli'nin hayatını nerede başlatıp nerede bitireceği konusunda kararsız kalmıştır. Bu husus romanda da kendisini göstermekle birlikte, müellif Fuzuli'nin meşhur /Diyar-ı aşka sultanem dila men öz zamanımda/Vezirimdir gam u gussa oturmuş iki yanımda/ beytinden hareketle Fuzuli'yi aşk sultanı olarak nitelendirmiş ve romana da bu başlığı vermiştir.

Romanın esas kahramanı Fuzuli olsa da, 16. yüzyıl Türk tarihinin en meşhur simalarından olan ve divan edebiyatında yine 16. yüzyılda çağdaşı olan şair Zati'den sonra en çok gazel yazan şair unvanına sahip olan Muhibbi mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman da bu eserdeki önemli kahramanlardandır. Müellif Fuzuli ile Kanuni'yi konuşturarak aşk sultanı ile ülkeler sultanı arasında birçok yönden bağlantı kurmuş, felsefi sohbetlere zemin hazırlamıştır.

Eserde, 15-16. yüzyıl Şirvan kökenli şair, âlim ve tabiplerden de bahsedilmiş, yazarın diğer eserlerinde de özellikle vurguladığı Şirvan'dan göçen ilim sanat erbabının âdeta bir hülasesi burada verilmiştir. Romanda adı geçen Şükrullah Şirvani de bunlardan biridir.

Bu romanda sadece Fuzuli anlatılmamış, 16. yüzyılın meşhur şairleri, hem ülkelerin, hem gönüllerin hem de şiirin sultanları esere konu edilmiştir. Fuzuli'nin hocası Habibi, 16. yüzyılda yaşamış istiğna dolu tasavvufi ve deruni şiirlerin şairi olan Hayali Bey de bunlardandır.

80 yaşını atlamış olan Caferzade, bu eserde Muhibbi'nin ve diğer şairlerin şiirlerini, Fuzuli ile olan nazireleşmelerini, hafızasındaki şiirlerden örnekler vererek başarıyla anlatmıştır. Fuzuli'nin Beng ü Bade, Sohbetü'l-Esmar vb. eserlerinin yazılması ve içeriği ile ilgili romanda bazı bölümler yer almaktadır.

Bayatılar başlıklı bölüm âdeta romana bir giriş niteliğinde olup burada müellif, Şamahı'da ve Türk dünyasının birçok yerinde var olan Bayat köyünden, bayatı kelimesinin etimolojisinden bahsederek mani anlamındaki bayatı kelimesinin menşeiini Oğuzların Bayat kabilesi ile bağdaştırmış ve Divan u Lügati't-Türk, Oğuzname, Şecere-yi Terakime ve Dede Korkut hikâyelerinde de aynı bilgilerin bulunduğunu ifade etmiştir. Müellif birkaç mani ile bu fikrini isbat ettikten sonra sadece Azerbaycan'da-Ağcabedi'de, Salyan'da, Şamahı'da, Ucar'da, Guba'da

Bayat adlı; Deveci’de ise Sincan Bayat, Uzun Bayat adlı köylerin varlığını bildirmiş, Şamahı’daki eskiden göçebe olan Bayat köyü ve Bayat kabilesi hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Apardılar başlıklı bölümde ise Nisan ayında, göç yaylaya gitmeye hazırlanırken köydeki Kelbe (Kerbelayi) Zeynal’ın kızının komşu köydeki bir kabile tarafından kaçırılmasından ve kızın kendisini ırmağa atarak intihar etmesinden bahsedilmiştir. İsmi geçmeyen bu kızı Fuzuli’nin babası olacak olan genç Süleyman de çok sevmektedir. Fakat o, sonradan amcası kızı olan Selminaz’la evlenecek ve yıllarca bebek hasreti ile yanıp tutuşacaklardır.

Müjde başlıklı bölümde, beş yıldır evladı olmayan Süleyman Kişi, köydeki küçük mescide giderek dua eder, eğer evladı olursa göçerek Kerbela’ya gideceği ve doğan çocuğunu da İmam’ın hizmetinde yetiştireceği yönünde adak adar.

Nihayet bir erkek evlatları doğar. Kuran-ı Kerim’i açarak isim falına bakarlar ve falda Muhammed ismi çıkar. Muhammed beş yaşına geldiğinde babası Süleyman, annesi Selminaz ile birlikte hazırlanarak kervana katılıp Şamahı’dan Kerbela’ya göçerler.

Müellif, Kerbela yollarındaki su kıtlığını, yolcuların su hasretini de Fuzuli’nin Su Kasidesi’nin bazı beyitleri ile örtüşecek şekilde özetlemiştir.

Kerbela’ya yerleşip büyüyen Fuzuli, öğretmeni Rahmetullah’ın kızı Rahimeyle aynı sınıfta okumakta olup rahimeye âşıktır. Fuzuli rahimeyi sevse de evlenemezler. Yazar bu konuda fazla ayrıntıya girmeden “kısmet değilmiş, olmadı” diyerek başka bir konuya geçer.

Fuzuli, şiir ve sanat dersi aldığı bir diğer hocası, şair Habibi’nin kızı Süneyvaz’la evlenir. Burada da düğün ve evlenme merasimlerine yer verilmiştir. Romanda yazar muhayyilesi ile soh-

betü'l-Esmar'ın yazılışı da anlatılmıştır. Fuzuli'nin oğlu küçük Fazlullah suççuğu çıkardığında babası Fuzuli tarafından onun başı üstünde önce masal şeklinde söylenilerek sonradan şiire dönüştürülmüş bir eser olduğu hakkında bilgi verilir.

Eserde, gelenk ve görenekler, giyim kuşam kültürü, sofraya ve yemek medeniyeti, hastalıklar, halk hekimliği, vb. konularda önemli bilgilere yer verilmiştir.

Yazar, edebiyat tarihlerinde Fuzuli'nin doğum tarihi ile ilgili genel kanaat olan 1494-95 yılındaki doğum tarihinin de en az 1480-81 olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Romanda, Osmanlı Devletinden de bahsedilmiş, özellikle *Irak'ın Fethine Doğru* başlığı altında Kanuni'nin Bağdat seferi ve sefer sırasında Sultan Kanuni'nin 20 binden fazla askeri olduğu, 24 Asya, 34 Avrupa vilayetine hükmetmesi hakkında bilgi verilmiştir.

Eserde Fuzuli bir şair, bir eş, bir baba, bir arkadaş ve bir sevgili gibi tasvir edilmiştir.

Romanda tarihi gerçeklere uymayan önemli hususlar da vardır:

Müellif, Kanuni'nin kızı Sabiha Sultan ile Fuzuli arasında bir aşk macerası olduğunu yazmıştır. Hatta Sabiha Sultan, Fuzuli'yi Türkçe yazması hususunda teşvik etmiş, Leyli ve Mecnun yazmasını ısrarla ondan istemiştir.

Şair Hayali, yanlışlıkla Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri olarak gösterilmiştir.

Eserin en canlı anlatılan yerlerinden biri Sabiha Sultan'la Türkmen kızı Songül arasında geçen konuşma ve masallardır.

Romanda Kanuni-Hürrem Sultan aşkına da değinilmiş, Bağdat seferindeyken Hürrem Sultan'dan Kanuni'ye mektup gelme-

si ve sultanın sevgili eşine gazelle cevap yazmasından bahsedilmiştir.

Nevruz konusu ve Nevruza has motifler bu romanda da başarıyla anlatılmıştır. Burada daha çok Nevruz Bayramında nişanlı kızlara alınan hediyelerden, münecim-i kezzabın takvim yazıp kuyudan dışarı atması, semeni yeşertilmesi, kulak falına çıkılması vb. gibi Nevruz törenlerinden bahsedilmiştir.

Eserde klasik edebiyatın neredeyse bütün şairleri anılmış, hem Azerbaycan hem de Anadolu şairlerinin adı zikredilmiştir. Bunlar Yusuf, Hayali, Taşlıcalı Yahya Bey, 16. yüzyılda yaşamış mühacir Azerbaycan şairlerinden Bidari, Sehabi, Şahi, Şarki, Mesihî, Mesihî-yi Şarki, Tebrizli Penahidir. Safevilerden kaçıp gelenler ise Muhammed Kazvini, Molla Merhumi Mervi vb.dir.

Eserde, Fuzulî'nin hayatının son demlerine kadar Şirvan'daki akrabalarından, özellikle annesinin amcası oğlanlarından mektuplar aldığı, Bayat'la, Şamahî ile ilgili yenilikleri öğrendiği vurgulanır. Fuzulî'nin, Kanuni tarafından ona verilmesi emrolunan 9 akçeyi alamamasından bahsedilerek Şikâyetname'sini yazmasına da değinilmiştir.

Eserin sonunda yazar yine okuyucuyla hasb-i hal ederek bu romanda iki önemli şairi anlatmasından, Fuzulî ile Muhibbi arasındaki ortak yönlerden bahsetmiş, ikisinin de oğul acısı yaşamalarını vurgulamıştır.

Diğer romanlarından farklı olan ve genel olarak edebiyat tarihinde bir benzeri olmayan yazılış tarzından dolayı zaman zaman bölümler arasında bir kopukluk fark edilmekle birlikte, Aşk Sultanı romanı, müellifin klasik Türk ve Azerbaycan edebiyatına, edebiyat tarihine vukufiyetini gösteren önemli bir eserdir.

1.3.6.1.2.2.10. Hezer'in Göz Yaşları

2003 yılında Bakü'de El-Alliance Şirketi tarafından yayımlanan bu eser de tarihi bir romandır. Romanda, 1937 yılının katliamları devam ederken, o kargaşada Azerbaycan halkına oynanan daha bir çirkin oyundan bahsedilmektedir. Eserde, Güney Azerbaycan'dan gelip Bakü'ye yerleşen, Bakü'lü kızlarla evlenip ev bark, çoluk çocuk, en önemlisi ise bir parça ekmek sahibi olmuş Güney Azerbaycanlı erkeklerin ve onların yakınlarının yaşadığı trajedi anlatılmıştır. Bu feci olay, tarih kitaplarında ve diğer edebî eserlerde neredeyse hiç anılmamıştır. Zira 20. yüzyıl o kadar kanlı olaylara sahne olmuş, özellikle ilk 38 yılında o kadar çok katliam, savaş, kan görülmüştür ki insanlar âdetâ "hangi savaştı, hangi katliam zamanıydı bu başımıza gelen musibetler" diye durup düşünecek zamanı bulamamışlar, musibetler birbirinin peşi sıra gelmiştir.

1938 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlayacağını sezen Rusya, İran'a sızmak için Azerbaycan'daki Sovyet pasaportu olmayan bütün Güney Azerbaycanlı işçileri 3 gün içinde ülkeden çıkarır. Bu kargaşadan faydalanarak yüzlerce Sovyet ajanını da İran'a sokar ve bunun sonuçları sonraki yıllarda kendisini gösterir. 1945-1946 yıllarında gerçekleşen Güney Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi de bu siyasetin sonucunda kanla engellenir.

Roman, yazarın birçok eserinde olduğu gibi okuyucuya hitapla başlar. *Ohucum* başlıklı ilk bölümde yazar, 1938 yılında yaşananlarla ilgili kısa bir giriş yaparak Azerbaycan halkının derdinden, kendi yurt yuvasından derbeder düşmesinden, halkın acı kaderinden bahseder. Mart Davası dediği olaylarda Aşkabad'a, Merv'e, Meşhed'e; 1937'de Sibiryaya, 1938'de İran'a, 1946'da İran'dan Sovyetlere (bu yurttan o yurda), 1948 yılında Ermenistan'dan Azerbaycan'a, son on yılda (1988-1998) yine Ermenistan'dan, Karabağ'dan Azerbaycan'a, Bakü'ye kovulan, derbeder

olan Azerbaycan Türklerinin kaderinden, parçalanmış vatandan bahseder. Bir asırda defalarca değiştirilen alfabe, değiştirilen yer-yurt isimlerini, katledilen aydınları anar.

Bu romanda, yazar, Bakü'deki bir mahalleden, bir avluya açılan yedi kapının arkasındaki kararmış yaşamlardan bahsetmektedir. Gün ışığında bile lamba ile aydınlanabilen bu evlerde fakir Azerbaycan Türkleri yaşamakta, binbir zilletle, sefaletle ev, aile geçindirmektedirler.

Sistem değişmiş, Sovyetler gelmiştir. Değişen yeni yaşamla birlikte atışmalar, ağız kavgaları, deyimler, ayıplama ve beddualar da değişmeye başlamıştır:

“Ay köpek kızları, ay ezanı ıslık, sofrası gazete olan köpek kızları. Allah sizi bildiği gibi yapmış zaten, başınıza bunca oyun gelmiş. Ne orucunuz var, ne namazınız, ne bayramınız var ne aşurmanız. Allah sizi bundan da beter güne salsın!” (Hezerin Göz Yaşları, 2003: 6).

Bu sistemde, oktyabryatlar, pionerler, komsomolcular çarşafa, kalpağa karşı olup sokakta gördükleri genç yaşlı ayırımı yapmadan kalpaklı ve çarşafly insanlara saldırmakta, zorla çarşaf ve kalpaklarını alıp onlarla dalga geçmektedirler.

Nane Hanım, Şerebanı, Ziba Arvad, Süneyvaz, Humar, Ruzigar Hala, Ermeni (hahçih) Narhanım-Nora, Grişa (Grigoryan), Meşemmed (Meşhedi Memmed), Zerhanım, Zelyonni (Zelyonkin), Kara Elesger, Ebi, Kerim Emi, Bahış Kişi, Ağanise, Hüseyneli Kişi, Veli, Abdül, İzzet Bacı, Gızılı Gurban, Seyid Ürfet, Sübhan Kişi, Balacahanım, Meşedi Gülsüm, Hafza, Gülgez, Esmer, Sefer, Zeynep, Ağeli, Zibeyde, Gülbadam Arvad, Meşedi Ziba vb. bu avluda yaşayan veya burada yaşayanlara bağlantısı olan insanlardır.

Bakü'nün Hökmalı köyünden eşeği ile ak, sarı ve göy gilabi (topraktan çıkarılan ve sabun yerine kullanılan temizlik malze-

mesi) getirip satan köylü, onun torunu Songulu, Masazır Gölü'nden tuz toplayıp burada "soli, soli (tuz var tuz)" şeklinde bağırarak tuz satan Rus kadın, Gebele'den gelerek "şahpalıt (kestane), Goooz (ceviiz), fındıuk" diye bağırarak satıcılar da bu mahalleyi ve bu muhiti temsil edenlerdir.

Bu roman, küçük bir mahallenin fonunda 20. yüzyılın ilk 38 yılında yaşayan Azerbaycan gencinin, Azerbaycan yaşlısının, çocuklarının, kadınlarının, âlimlerinin, öğrencilerinin, erkeklerinin, kızlarının, annelerin, babaların, komşuların, öğrencilerin, yabancıların, Ermenilerin, Rusların kısacası bu topluma ait kim ve ne varsa hepsinin kısa ve öz yaşamını, hayata bakışını yansıtmaktadır. Asıl trajedi ise Güney Azerbaycan'dan buraya gelenlerin ve bir şekilde burada ya evlendiği, ya da evleneceği insanlarla aralarında ayrılık çıkacak olan insanların faciasıdır. Pedagoji Enstitüsü mezunu olan Esmer, sevdiği sınıf arkadaşı ve nişanlısı Sefer'den ayrıldığı için hasrete dayanamayıp kendisini yakar, onun gibi diğerleri yollarda kaybolur, denize dökülür, açlıktan ölür, zavallı kimsesiz Hafsa ülkeden sürülmemek için ölümü tercih ederek kendisini tramvayın altına atar, 90 yaşlı Meşedi Gülşüm ömrünün son günlerini gemide can vererek tamamlar ve cesedi balıklara yem olur.

Müellif, bu sürgünü, bu kovmacayı, bu katliamları Hazar'la paylaşır; Hazar'ın suyunun tuzlu olmasını, sathının kalkıp suyunun artmasını bu insanların döktüğü gözyaşlarına bağlar:

"Onun gözyaşları Araz'a değil, Hazar'a karışmıştı. Çünkü sürülen hemşerilerin-İranlıların gözyaşları Araz'a değil, Hazar'a akmıştı. Hazar'ın suyunun arttığını söylüyorlar. Bu kadar gözyaşı aktığı için atmıştır tabi, artmaz mı? Nalelerin, ahların yükselttiği dalgalar şaha kalkmaz mı? Suyu da çok tuzludur Hazar'ın. Olur, tabi, o kadar gözyaşı aktıktan sonra neden olmasın?(Hezerin Göz Yaşları, 2003: 34).

Romanda evlilik gelenekleri, giyim kuşam, moda olan kumaş çeşitlerinden tirme, şemsişgemi, Çarliston kostyumu (takımı) vb., çille kesmek, boğaz basmak, yengelik, ebelik yapmak gibi halk hekmiliği ile ve Nevruz Bayramı, mutfak medeniyeti özellikle geleneksel tatlılar, şekerbura, pahlava, onların iç malzemesinin yapılmasıyla ilgili ayrıntılı bölümlere yer verilmiştir.

Hazar'ın Göz Yaşları romanı, yazarın bağımsızlıktan sonra yazdığı en başarılı romanlarından biridir. Bu dönemde, bütün bir halkın- hem Güney hem de Kuzey Azerbaycandakilerin 1938 yılında yaşadığı faciayı bu kadar ayrıntıyla, bu kadar inceliklerine kadar anlatan başka bir eser yazılmış değildir.

2. AZİZE CAFERZADE'NİN HİKÂYELERİNİN KONULARINA GÖRE İNCELENMESİ

Azize Caferzade'nin hikâyelerini incelemeyen önce konularına göre tasnif etmek gerekmektedir. Müellifin kısa ve uzun hikâyeleri tarihi ve güncel konular olmak üzere iki ana başlıkta incelense de bu hikâyelerin içerik bakımından çok daha ayrıntılı bir biçimde tasnif edilmesi gerekmektedir.

Azize Caferzade'nin hikâye ve romanları ile ilgili araştırma yapan Asife Telmankızı da Azize Caferzade'nin hikâyelerini konusu itibariyle Güncel ve Tarihi konulu hikâyeler olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirmektedir (Telmankızı, 2002: 14).

Yazar kendisi de vefat etmeden önce hikâyelerini iki başlık altında tasnif etmiştir. Bunlardan birincisi onun hatıralar silsilesi altında yazdığı *Tanıdıklarım, Sevdiklerim Hatıralarda*, ikincisi ise *Mene Danıştlar* başlığı altındaki hikâyeleridir. İlk seridekiler hatıra nitelikli daha çok gazete yazılarıdır. İkinci seridekiler ise yazarın edebî hikâyeleridir. Bu çalışmada Azize Caferzade'nin çeşitli gazete, dergi ve kitaplarda farklı yıllarda basılmış 100 civarında kısa ve uzun hikâyesi incelenmiş ve konularına göre dokuz alt başlıkta tasnife tabi tutulmuştur. Bu başlıklar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

1. Tarihi biyografik içerikli hikâyeleri
2. Aile maişet konusunda yazılmış hikâyeleri
3. II. Dünya Savaşı ile ilgili hikâyeleri

4. Güney Azerbaycan konusunda yazılan hikâyeleri
5. Sosyalist realizminin etkisiyle Sovyet yaşamını anlatan hikâyesi
6. Yabancı ülkelerdeki yaşamı anlatan hikâyeleri
7. Çocuk hikâyeleri
8. Estetik, sanat ve sanatkârlıkla ilgili hikâyesi
9. Komik ve mizahi hikâyeleri

Caferzade'nin hikâyelerinin çoğu ilk defa çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış, daha sonra kitap olarak basılmıştır. Yazarın farklı yıllarda yazılmış hikâyelerini içeren kitaplarının ismi sırasıyla Hikâyeler (1948), Natevan Hakkında Hikâyeler (1963), Kızımın Hikâyeleri (1964), Sahipsiz Ev (1966), Ellerini Mene Ver (1969), Celaliyye (1983), Anamın Nağılları (1982), Çiçeklerim (1988), Pişik Dili (2001), Hezerin Göz Yaşları (2003)'dir. Bu kitapların içinde uzun hikâyelerle birlikte çeşitli başlıklar altında çok sayıda kısa hikâye de yer almaktadır.

Azize Caferzade, başlangıçta kısa hikâyeler yazmış, 1969 yılından itibaren uzun hikâyeler de kaleme almıştır. Yazarın uzun hikâyeleri sırasıyla; *Ellerini Mene Ver*, *Hun Dağı*, *Celaliyye*, *Hoş Gördük Seyyah*, *Semender Kuşu*, *Heyalım Menim* ve *Bela'dır*. Bu doğrultuda, burada yazarın önce kısa sonra ise uzun hikâyeleri incelenecektir.

2.1. KISA HİKÂYELERİNİN KONULARINA GÖRE İNCELENMESİ

2.1.1.Tarihi Biyografik İçerikli Hikâyeleri

2.1.1.1.Gızbike Gız Galası (Kızbike Kız Kalesi)

Bu hikâye, Kız Kalesi ile ilgili bir efsaneden hareketle yazılmıştır. Yazar hikâyeye masal ve efsanelerin dili ile konuşarak “bele diyorlar ki kadim zamanlarda zalim bir hükümdar yaşamaktaymış” şeklinde başlar.

Bu zalim hükümdar öldükten sonra geride bıraktığı Kuzey adlı oğlunun da bir işe yaramayacağını anlayan halk bir araya gelerek Kuşlu adlı iyi bir genci hükümdar seçerler. Kuzey’e de “istersen başka yerlere gitme, hükümdarın yanında kal, bir şeyler öğren, kendini geliştirirsen ya vezir ya da komutan olursun” derler. Ay geçer yıl dolanır Kuzey’in bir oğlu olur. Soğuk bir kış gününde doğduğu için adını Ayaz koyarlar. Kuşlu’nun da bir kızı olur. Halkın ak saçlı bilgesi olan Kızılkaya onun adını Kızbike koyar. Kızbike ile Kuzey Leyla ve Mecnun gibi aynı okulda okur, aynı askeri talimi geçerek silah kullanmayı ve savaşmayı öğrenirler. Kuzey içindeki kin ve fitneyi nihayet ortaya çıkarır ve Kuşlu hastalandığında isyan eder. Fakat yenilerek ülkeden kovulur. Ayaz da babası ile gider ve bir süre sonra ordu toplayıp ülkeye saldırılar. Hikâyenin sonunda Kızbike sevgilisi Ayaz’ı meydana defalarca affetse de sonunda vatanına ihanet eden adamı affedemeyeceğini anlayıp öldürür. O, düşmanlarla son nefesine kadar savaşır ve ele geçmemek için kendisinin yaptırdığı Ateşgâh mabedinin yüce merdivenlerinden Hazar Denizi’nin coşkun sularına atar.

Yazar, diğer hikâyelerinde özellikle Anamın Masalları içinde yer alan hikâyelerinde de efsanelerden faydalanmıştır. Bu hikâ-

yede harf sembolizminden başarıyla istifade edilmiştir. İsimlerin çoğu k harfi ile başlamaktadır. Hikâye Azerbaycan'ın ateşperesttik inancına sahip olduğu dönemlerle ilgili efsanelerden esinlenilerek yazılmıştır.

2.1.1.2. Natevan Hakkında Hikâyeler

Kitapta 19. yüzyılda yaşamış Karabağ'ın son hanı olan kadın şair, hattat ve ressam Hurşidbanu Natevan hakkında yazılmış hikâyeler yer almaktadır. Hurşidbanu Natevan, 19. yüzyıl gibi çok karışık bir dönemde hâkimiyete gelmiş, Karabağ gibi üzerinde çeşitli komploların düzenlendiği stratejik, doğal ve tarihi zenginliklere sahip bir bölgede hanlık yapmış, daima halkının yanında olmuş, açları doyurmuş, çıplakları giydirmiş, evsizleri ev bark sahibi yapmış, ona sığınanları ve yardım isteyenleri daima korumuştur. Çağının birçok yabancı seyyah ve müsteşrikleri, özellikle Fransız yazarı Aleksandr Düma (Baba) ile görüşmüş, el işlerinden bazılarını ona hediye etmiştir.

Sanatında Azerbaycan klasik şairlerine, âşıklara, özellikle kadın şairlere geniş yer veren yazar, bu kitabında Hurşidbanu Natevan'ı; vatanını ve halkını seven bir kadın, aşk yarası almış bir sevgili, şefkatli bir anne, vefalı bir eş, başarılı bir şair, adaletli bir han olarak ele alıp değerlendirmiş, onun hayırseverliğini, Karabağlılar, özellikle Şuşalılar için yaptığı işleri hikâyelerinde anlatmıştır.

Sovyet yönetimini, "Bütün ülkelerin proletaryaları beylere, hanlar ve burjuvaziye karşı birleşerek" kurduğundan, Sovyet edebiyatında saraydan, beyden, handan, hele klasik şiirin temsilcilerinden, aşktan, ferdi duygulardan bahsetmek, o dönemde tehlikeli sulara yüzmek demektir. Yazar 1963 yılında böyle bir eseri korkmadan çekinmeden yazıp yayımlatabilmiştir. 1963 baskısında eser üç ana başlıkta toplanmış, sonraki baskılara beş

hikâye daha eklenerek dört ana başlıkta yirmi hikâye toplanmıştır.

Deniz Ah Deniz adlı ilk başlıkta *Görüş*, *Bibiheybet*, *Hediye*, *Dünyaya İnsan Gelir* adıyla 4 hikâye yer almaktadır. 2. başlıkta, *Cehizsiz Kız (Çeyizsiz Kız)* başlığı altında *Aylı Gecede*, *Mehebbet*, *Elçi (Görücü)*, *Vergi*, *Ağdam Yolunda* adlı 5, 3. başlıkta ise *Han Kızı Bulağı (Çeşmesi)* adıyla *Su Derdi*, *Atlı*, *Kimsen?*, *İki Arzu*, *Dayan Derviş*, *Bayramdır*, *Kırkbuğum* ve *Şaire* başlıkları altında 7 hikâye yer almaktadır.

104 Sonraki yıllarda yayımlanan bu hikâyeler serisine konuyla ilgili başka hikâyeler de ilave edilmiş ve bütün hikâyelerin baş tarafına konuya uygun olarak maniler konmuştur. Sonraki bas-kılarda ilave edilen ve baş tarafa konan ilk hikâye *Semiş* başlıklıdır. Burada Natevan'ın dadısının kızı olan Semiş'in cesaretinden ve Natevan'la arkadaşlığından bahsedilmektedir. Bu hikâyede 19. yüzyılın meşhur kadın şairi Âşık Peri'den de bahsedilmiş ve onun çağının diğer âşıkları ile yaptığı bir atışma sahnesi tasvir edilmiştir.

Bir sonraki hikâye *Deniz, Ah Deniz* başlıklı olup alt başlığı ise *Görüş* olarak adlandırılmaktadır. Burada Natevan'ın annesi, çocukları ve eşi Hasay Usmiyev ile birlikte Fransız yazar Aleksandr Düma ile görüşmesinden ve aralarında geçen edebî kültürel sohbetten bahsedilmiştir. *Bibiheybet* adlı alt başlıkta, Natevan'ın çocukları için adak adadığı Bibiheybet yolunu yaptırmasından, *Hediye* başlıklı hikâyede ise Natevan ile eşinin iki çift Kafkas kı-yafetini ve Natevan'ın kendi eli ile diktiği inci işlemeli keseyi Dü-ma'ya hediye etmelerinden bahsedilir.

Eserdeki 2. ana başlık *Dünyaya İnsan Gelir* adı altında oluş-turulmuştur. Burada, *Cehizsiz Kız (Çeyizsiz Kız)* alt başlığında *Aylı Gecede*, *Mehebbet*, *Elçi*, *Vergi*, *Ağdam Yolunda* adlı hikâyeler yer alır. Bu hikâyelerde, yazar Hürşidbanu Natevan'ın yardım-

severliğinden, aşka sevgiye önem verdiğinden ve fakir fukarayı, kimsesiz gençleri evlendirip ev bark sahibi yapmasından, devlet memurlarının zulmüne boyun eğmemesinden, millî mensubiyetini ayırt etmeksizin her fırsatta tebaası olan halkı korumasından, zulme ve haksızlığa, zorla kız kaçırmalara karşı olmasından bahsedilir.

3. başlıkta ise *Han Kızı Bulağı (Çeşmesi)* adıyla *Su Derdi, Atlı, Kimsen?, İki Arzu, Dayan Derviş, Bayramdır, Kırk Boğum ve Şaire* başlıkları altında 7 hikâyeye yer almaktadır. Bu hikâyelerde Natevan'ın Şuşa halkının, özellikle kız ve gelinlerin yaz kış demeden zor şartlarda dağlar aşarak, tepeler geçerek yüksekte bulunan Şuşa'ya omuzlarında su taşımasına üzülmeye sonucunda bütün yakın çevreyi dolaşarak en tatlı suyu bulup üç yıl içinde şehre su kanalı yaptırtmasından bahsedilmiştir.

4. bölümde, *Men Güneşin Tellerini...* başlığı altında *Karapapak Kabilesinin Kızı, Sevenler, Aman Evi, Nağme, Bu Gün Senin Yaşıtını Gördüm* başlıklı hikâyeler yer almakta olup bunlarda da Natevan'la ilgili hatıra ve anılardan, zor durumda kalanların, zorla evlendirilmek istenen kız ve erkeklerin kaçarak ona sığınmalarından bahsedilmiştir. Şair hanımın erken yaşta ölen oğlunun yaşıtını görerek anne yüreğinin kahrolması, yetiştirdiği müzisyenlerin çokluğu dolayısıyla Azerbaycan'ın konservatuvarı olan Karabağ muhiti ve bu muhitte yetişen hanendeler de burada anlatılmıştır.

Bu kitapta olmayıp *Yâd Et Meni* romanı ile aynı kitapta yayımlanan *Ceyran* isimli hikâyeye de Natevan hakkında yazılmış en güzel hikâyelerdendir. Bir ilkbahar gününde çocukları ile kırlara çıkan şaire Natevan, ilkbaharın güzelliğini, bütün canlıların yavruladığını, bu sebeple hiçbir canlıya zarar vermemek gerektiğini çocuklarına anlatırken avcılar döşleri sütle dolu bir anne ceylanı yakalayıp şairin oğlu Mehdikulu'ya hediye ederler. Anne kalbi

dayanamaz, anne ceylanın bir an önce yavrularına kavuşmasını ister. Avcılar da dâhil olmakla herkes itiraz edince Natevan bir hikâye anlatır ve çocuklar kendileri anne ceylanı bir an önce yavrularına kavuşması için azat ederler. Yazar, burada harika bir bahar tasviri yapmıştır.

Bu hikâyelerin birçoğu kurgu olmakla birlikte, yazar 19. yüzyılda, Karabağ'ın ve Azerbaycan'ın içinde bulunduğu edebî ve sosyal siyasî olayları, mahalli unsurları vb. başarıyla yansıtmış, şairin hayatına dair bütün ayrıntıları çeşitli kaynaklardan okuyarak soyundan gelenlerle görüşmüş ve bütün bilgi ve ayrıntıları netleştirmiştir.

2.1.1.3. Polyak Kızı (Polonyalı Kız)

Bu hikâye hatırat tarzında olup müellifin ninesi Rübabe Hanım'a ithaf edilmiştir. Hikâyede Sona isimli Polonyalı genç bir kadının hayatı ve Azerbaycanlı Elekber adlı eşine olan sevgisi anlatılmıştır.

Burada 20. yüzyıl başlarında Bakü'nün eski mahallelerinin, şimdi yıkılmış olan eski mescit ve hamamlarının ve bu mahallelerde yaşayan insanların ayrıntılı tasviri de yer almaktadır. Bunlar Hacı Şihbala'nın Köhne Vagonları, Hacı Cebrayıl'ın, Gasımbey'in Mescidi, Tezepir Hamamı, Şor Goşa, Gasımbey Hamamları vb.dir. Bu mahallede oturan Gemici Püşgah Elekber'in karısı ölünce Elekber de sürekli seferlerde olduğundan küçük kızı Fizze'ye halası bakmaktadır. Bir sefer dönüşü Elekber Polonya'dan gelirken kendisiyle birlikte Polonyalı bir kız getirip onunla evlenir. Elekber'i çok seven Sona kocasının sevgisini kazanmak ve çevreye uyum sağlamak için Müslümanlığı kısa sürede öğrenerek kabul eder. Fakat çocukları olmaz. Bir gün Elekber'in gemisi fırtınaya düşüp batınca Sona bu acıya dayanamaz. Önce eşinin yasını tutar, kırkını çıkarır. Sonra da hastalanarak

yataklara düşer ve komşusu Rübabe Hanım'a "Ben bu dertten kutulamam, ölünce beni de Elekber'in yanında defnedersiniz" diye vasiyet eder. Müslümanlığı eşinin hatırına kabul eden Sona son nefesinde nevresimin altından haç çıkarır. Fakat bunu yanında bulunan Rübabe Sultan'dan başkası görmez, o da zavallıyı Müslüman olmadığı için eşinin yanında defnettirmezler diye kimseye söylemez.

2.1.2.Aile Maişet Konusunda Yazılmış Hikâyeleri

2.1.2.1.Behtiyar Üçün (Bahtiyar İçin)

Bahtiyar İçün başlıklı hikâye aile maişet konusunda yazılmıştır. Bu hikâyede Sürme adlı genç bir annenin eşi Fuat'ın vefasızlığı karşısında intihar etmeye kalkışmasından bahsedilmektedir. Hikâye genç annenin Bahtiyar isimli bebeğinin yatağı başında elinde bıçakla intihara kalkışması ile başlar. Sürme, geriye dönüşlerle evlendikleri ilk yıllara döner, evlendikten sonra Gence'yi gezmelerinden, bir süre sonra ise Fuat'ın görev icabı Kiev'e gitmesinden bahsedilir. Bu sırada savaş başlar ve yıllarca Fuat'tan haber gelmez. Nihayet kayınvalidesi Nergis Hanım ona oğlunun başka bir kadınla birlikte şehre döndüğü haberini verir. Hikâye, genç annenin bebeğine sarılarak yatması ve bütün ömrünü sevgili yavrusuna hasretmesi gerektiğine karar vermesi ile bitmektedir. 1946 yılında yazılan Edebiyat Gazete'sinde yayımlanan bu hikâye aslında aile maişet konusu içerisinde değerlendirilmekle birlikte II. Dünya Savaşı ile de bağlantılıdır.

2.1.2.2. Gismet (Kısmet)

Bu hikâyede evlat hasreti ile tutuşup yanan Valide isimli genç bir kadının karabasan tarzında gördüğü rüyalarında kara çarşafli bir kadının ona bir bebek vererek "al bu senin kısmetindir"

demesinden bahsedilmektedir. Evlat hasreti çeken Valide, sanki önceden de gördüğü rüyaların etkisi ile çocuk sahibi olamayacağını hissetmektedir. Bu sırada eşi savaşta vefat eden Rana isimli bir kadın günlerce süren doğum sırasında ölür. Bir bebeğe can verirken kendisi canını teslim eden arkadaşının acısı Valide'yi kahrederken yıllardır gördüğü rüya gerçekleşir ve annesi bebeği ona vererek "al yavrum bu senin kısmetindir" der.

Eserde evlat hasreti çeken Valide'nin ıstırabı, hele bir de mesleği ebelik olduğundan her gün onlarca bebeğin doğduğunu görünce kahrolması çok etkili bir biçimde anlatılmıştır.

2.1.2.3. Nahış (Nakış)

1948 yılında yazılan bu hikâyede Sosyalist Realizminin izleri görülmekle birlikte olaylar daha çok aile maişet konusundadır. Alı Kişi, petrol çıkarma işinde ustadır. Ömrünü bu işe vermiş, o kadar canla başla çalışmıştır ki devlet bu emeğine göre ona yeni bir araba hediye etmiş, özel şoför tahsis etmiştir. Fakat Alı Kişi çok sevdiği işinden ayrılarak emekli olmak istememektedir. O kadar işine ve arkadaşlarına düşkündür ki, yetiştirdiği Usta Hasan "suyumuz yok" dediğinde petrol bulaşıklı su bidonlarını şoförün itirazına rağmen arabaya koydurup su getirtmek için şehre göndermiştir. Arabanın yeşil kadife kumaşı petrole batmış, hatta bu durum eşi İpek Hala'yı da rahatsız etmiştir. Bunun ne olduğunu sorunca Alı Kişi İpek Hala'ya "bu nakıştır" diye cevap vermiştir. Birkaç gün sonra iş sırasında Alı Kişi'nin elindeki demir çıkararak hızlıca alınaya doğru fırlamış ve derin bir yara açmıştır. Hastaneden çıktığında eşinin "bu nedir" sorusuna "bu da nakıştır" diyen Alı Kişinin esprisine hepsi birlikte gülmüşlerdir.

Sovyet döneminde işçileri heveslendirerek beş yıllık, on yıllık planlar konur ve onların da kısa sürede çok miktarda petrol, gaz çıkarması, pamuk, buğday yetiştirmesi sağlanırdı. Bu hikâ-

yede de böyle bir eğilimin izleri görülmektedir. Hikâyeyi başarılı kılan Alı Kişi'nin manen temizliği, fedakârlığı ve dürüstlüğüdür. Alı Kişi arkadaşları susuz kalmasın diye yeni arabasının kirlenmesine göz yuman, yaşlanmasına rağmen bir türlü emekli olmak istemeyen çalışkan, çevresine örnek bir insan tipidir.

2.1.2.4. Bir Piyale Hezer (Bir Kase Hazar)

1964 yılında yazılan bu hikâye de aile maişet konusundadır. Bu hikâyenin kahramanının, diğer hikâyelerinden, gazetelerdeki röportajlarından hareketle yazarın kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Hikâye Rüya isimli bir edebiyat öğretmeninin dilinden anlatılmaktadır. Onun hikâyede adı geçmeyen eşi göklerde şahin gibi süzen bir pilottur. Yazar hikâyede onun fedakârlığından, bir baba ve bir vatandaş olarak yaptıklarından, sorumluluğundan bahsetmiş, özellikle kar ve fırtına dolayısı ile mahsur kalan şehir ve kasaba halkına günlerce yiyecek ve ihtiyaç malzemesi taşınmasına hayran kalmıştır. Yazar başka röportajlarında da gençliğinde kendisinin ve arkadaşlarının, Moskova'dayken sevgiliyle görüşmeye uçakla köprünün altından geçerek giden meşhur Rus pilotu Çkalov'un hayranı olduklarını bildirmiştir. Burada bir daha bu fikrini beyan ederek insanları, özellikle okuyucularını ve vatandaşlarını pilot olmaya, şahin gibi göklerde süzmeye teşvik etmektedir. Zira bir dönem Azerbaycan'da atalarımızın, genel olarak halkın yaygın kanaati "Pilot olmak bizim millete has değil, bizim işimiz hayvan otlatmak, tarla sürmektir; ancak Ermeniler, Ruslar pilot olabilirler" şeklinde olduğundan bütün pilotlar diğer milletlerden çıkmıştır. Oysaki hayatın her alanında başarılı olan Azerbaycan gençliği neden şahin gibi göklerde süzmenin tadına varamasın? Yazarın birçok hikâyesinde bu konuya dönmesi, bu konudaki boşluğun doldurulmasına çalışmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.2.5. Hörek Yeyilmeyen Gablar (İçinde Yemek Yenmeyen Kaplar)

Oldukça önemli bir konuya temas edilen bu hikâye bir öğretmenin dilinden anlatılmaktadır. Hesengulu adlı bir komşusu yıllarca bodrum katta yaşadktan sonra devlet tarafından ferah bir semte ve ferah bir eve göçürülür. Öğrencisi olan Hesengulu'nun çocukları ve kendisi defalarca öğretmeni evlerine davet etse de öğretmen iş yoğunluğundan dolayı ancak birkaç ay sonra onların evini görmeye gidebilir. Evde karşılaştığı manzara oldukça tuhaftır. Hesengulu'nun evi, evdeki eşyaları pırlıl pırlıldır. Sanki hiç bu evde insan yaşamamaktadır. Onlar evin mutfak dışındaki odalarını hiç kullanmamaktadırlar. Çocuklar eski evde olduğu gibi daracık mutfakta tikiş tepiş yemek yiyip ders çalışmaktadırlar. İş o yere yetmiştir ki misafirin içtiği sigarayı bile küllüğe atırmazlar, hemen elinden alıp direk çöpe atarlar. Misafir sandalyeden kalkar kalkmaz üstelik yanındayken sandalyeyi yerine ittirip düzenlerler. Hesengulu evi pahalı mobilyalarla, markalı kaplarla donatmış ama kendileri bunların hiç birini kullanmayı hâlâ eski evden getirdikleri ile idare etmektedirler. Öğretmen evden çıkarken acı acı düşünür: bunca pahalı kaplar kimse içinde yemek yemeyecekse kime ve neye gerekir acaba?

Hesengulu tiplmesi aslında toplumumuzda hâlâ canlı olarak yaşayan karakterlerdendir. Günümüzde bile çoğu kimse, özellikle ev hanımları bu konuda Hesengulu'dan geri kalmamaktadır.

2.1.2.6. Nida

Aile ve maişet konusundaki bu hikâye de güncel bir konuda yazılmıştır. Olay bir mahkemede cereyan etmektedir. Boşanmak isteyen genç bir çiftin mahkemesi devam etmektedir. Boşanma sebebi şiddetli geçimsizlik olarak gösterilse de hâkim, genç, bakımlı ve süslü püslü görünen fakat kucağındaki yeni doğmuş minik bebeğini acemilikle tutan piyanocu Zemine'ye neden boşan-

mak istediğini sorar. Zemine, “ben boşanmak istemiyorum ama eşim boşanmak istiyor ve arada hiçbir sorun yokken her şeyi abartıyor” der. Bu sefer herkes Ferit isimli genç erkeğe bakar. O, şikâyetini anlatmaya başlar ve eşinin asla ev işi bilmediğini, evde yemek bile yapamadığını, bebeğe bakamadığını, evlendikleri günden beri birçok işi kendisinin yaptığını söyler. Üstelik bunları öğrenmek için eşinin hiçbir çaba sarf etmediğini de ilave ederek bu durumun daha fazla devam edemeyeceğini anladığından boşanmak istediğini ifade eder. Genç mühendis Ferit’in kararlılıkla ve mantıkla söylediği sözler karşısında irkilen hâkim kadınlar düşünmek için ara verirler. Fakat Ferit’in söyledikleri onları çok etkilemiştir. Bu sefer onlar kendilerini Zemine’nin annesinin yerine koyarak yarın öbür gün evlenecek olan kızlarına neyi öğrettiklerini sorgulamaya başlamışlardır. Kadınların bu halini görüp olayı tatliya bağlayan Gazanfer Kişi olur. O, “gençlere bir az zaman verelim, bu sırada Zemine hem iyice düşünür hem de ev işi yapmayı öğrenir” diyerek boşanmayı erteler.

Günümüzün genç nesli için önemli mesajlar içeren bu hikâyede, sadece gençlere değil, aynı zamanda annelere de bildiklerini evlatlarına öğretip onları topluma yararlı fertler olarak yetiştirme konusunda önemli mesajlar verilmektedir.

2.1.2.7. Şüphe

1960 yılında kaleme alınan bu hikâyede gelin kaynana meselesine temas edilmiştir.

Sevda isimli genç bir anne, hastalanan küçük çocuğu Nadir’in yastığının altından küçük bir torbada Arapça yazılmış bir kâğıt parçası ve çatal iğne ile tutturulmuş saten bir torbada biraz toprak bulunca tedirgin olur. Kayınvalidesi Senem Karı’nın kendisine büyü yaptırdığını düşünür, dayanamayıp duayı okuması için yaşlı Tağı Muallim’e götürür. Yaşlı öğretmenin bunun büyü

olmayıp yaklaşık yüz yıl önce Münevver adlı çocuğu olmayan bir kadına yazılmış Sıbyan (Çocuk) duası olduğunu açıklaması üzerine Sevda, kayınvalidesi hakkındaki olumsuz düşüncelerinden utanıp pişman olur.

Hikâyede arkaik unsurlara, halk dili özelliklerine yer verilmiştir. Sevda'yı şüphelendiren bir husus da; eşi Zakir'in onunla evlenmek istediğini söylemesi üzerine kayınvalidesinin Zakir'in Sevda ile değil, köydeki dayısı kızı ile evlenmesini önermesidir. Fakat artık onlar evliler ve bir çocukları dahi var. Acaba buna rağmen Senem Kadın hâlâ gelini ile oğlunun arasının açılmasını, onların ayrılmasını istiyor mu şeklindeki şüphelerdir Sevda'nın aklını kemiren. Onun bu şüphelerini, arkadaşı Güler'in annesi Ziba Kadın da tetiklemiş ve kendi kızı Güler'in kayınvalidesi yüzünden eşinden ayrıldığını söyleyerek gelin kaynana problemi ile ilgili bir sürü olumsuz örnek vermiştir.

Hikâye, gerçeğin ortaya çıkması ile Sevda'nın düşüncelerinden pişman olması ve bu zamana kadar hiç anne diye hitap etmediği kayınvalidesine şefkatli bir şekilde *anne* demesiyle son bulur.

Aile maişet konusunda yazılan bu hikâyede müellif, eskiden var olan bazı gelenek ve inançlardan bahsetmekle birlikte, yeni neslin kız ve gelinlerine de önemli mesajlar vererek gelin kaynana konusundaki söylentilere, eski çekişmelere aldırılmalarını gerektiğini öğütler.

2.1.2.8. Konsert (Konser)

Bu hikâyede, aile maişet meseleleri, yeniçağın gerektirdiği mesleklerle ilgili hususlara temas edilmiştir.

Eserde, Abdî Kişi'nin kızı Gülgız'ın koca bir salonda başarıyla icra ettiği konser sırasında kendi iç dünyasıyla yaptığı hasbihal başarıyla anlatmıştır.

Genç eşi Günay'ın köyde sefalet ve yaşam şartlarından dolayı hastalanıp ölmesi üzerine şehre taşınan Abdü Kîşî, Bulut ve Gülgöz adlı çocuklarını okutup yetiştirmiş, fakat başlangıçta ikisinin de isteklerine gem vurmuştur. Gülgöz konservatuara gitmek, Bulut ise pilot olmak isterken o, sürekli “Zurnacıdan hayır gelmez”, “Uçak sürmek Urus, Ermeni işidir, Müslümana yakışmaz” diyerek onlara engel olmaya çalışmıştır. Fakat bu konser sırasında pilot kıyafetinde ablasını dinlemeye gelen yakışıklı oğlu Bulud'u ve herkesin hayranlıkla seyrettiği güzeller güzeli kızı Gülgöz'ün başarısını görünce hem üzölmüş hem de sevinmiştir.

Hikâyede ele alınan konular aslında bir dönem Azerbaycan toplumunda güncel olan ve âdetâ kangrene dönüşen meselelerdir. Yazar, Abdü Kîşî'nin ağzından bunları söyleterek sonra da pişman olduğunu ifade ederek güzel ve etkili bir kurgu yapmış, ayrıca bu anlayışın da tasfiye edilip Azerbaycan gençlerinin hem sanatkâr, hem bestekâr, hem de uçak pilotu, uçak mühendisi, göklerde süzen şahin misali kahramanlar olabileceğini vurgulamıştır. Hikâyedeki bir diğer unsur da acılara, sıkıntılara rağmen aile birliği, Abdü Kîşî'nin evlatlarıyla ilgilenip onları başarılı bir insan olarak yetiştirmesi ve hep birlikte mutlu olmalarıdır.

2.1.2.9. Üç Lövhecik (Üç Anı)

Üç küçük paragraftan oluşan bu hikâyeye, biyografik bir hikâyedir. Yazarın eşi, Memmed İbrahimov'la yaşadıklarını, eşinin kendisine olan aşkını, fedakârlığını anlatan bu bir sayfalık kesitlerle ilgili müellif farklı zamanlarda yazdığı *Bir Piyale Hazar* adlı hikâyesinde ve bazı gazetelere verdiği röportajlarda da bahsetmiştir.

2.1.2.10. Ata Hakkı

Yazar bu hikâyede, Abşeron köylerinden birinde yaşayan Mirzebala Emi'nin süt ve yeşillik getirip Bakü'de satmasından bahsederek konuya girer. Bir gün Mirzebala Emi hastalanınca genç oğlu onun yerine süt ve yeşillik satmaya başlar ve o günden sonra yeşilliklerin demeti küçülür, sütün "rengi kaçar". Nihayet üç ay geçtikten sonra Mirzebala Emi işinin başına döner ve oğlunun yaptıklarından dolayı mahalle halkından özür diler. Her şey yeniden eski haline döner. Bu olay müellife köyde öğretmenlik yapan kardeşi Ahmet'in anlattığı bir hikâyeyi anımsatır. Kardeşi de aynen buna benzer bir olaydan bahsettiğinden yazar, iki hikâyeden de esinlenerek *Ata Hakkı* adlı hikâyesini kaleme alır.

Hikâyede, hayatı boyunca kolhozun sürüsünü otlatıp helal kazancıyla çocuklarını büyüten Alı Kişi'nin küçük oğlu Kasımalı'nın babası gibi yaşamayı tercih etmeyip rahat bir yaşam uğruna harama el uzatmasından bahsedilmektedir.

Hikâyede psikolojik unsurlardan başarıyla faydalanılmıştır. Diğer çocukları üniversitede okuyup doktor vb. meslekleri kazanırken, babası Kasımalı'nın bir baltaya sap olamayacağını sezer. Ona baba mesleği olan çobanlılığı seçmesini önerir. Kasımalı çobanlığın eğitimini alır. Fakat kendi köyünde ve çalışabileceği yakın köylerde yaşlı ve yıllardır bu işte çalışan çobanlar görev yapmaktadır. Bütün yerler doludur. Bunun üzerine Alı Kişi, onu biraz daha uzak bir köye tanıdığı bir arkadaşının yanında çobanlık yapmaya gönderir. Kasımalı, kısa sürede lüks araba alır, eline çok para geçer ve sık sık köye uğramaya başlar. Oysaki diğer çobanların, hiç yıllardır bu işte çalışan babasının bile böyle bir durumu yoktur. Babası onun halkın malını, koyununu çalmasından şüphelenmektedir. Fakat elinde kesin deliller olmadığından bir şey diyemez. Sürekli gergin ve dalgındır. Nihayet bir gün Kasımalı şehirli dostları ile eve gelir. Annesi gün boyunca uğraşır

onlara çeşitli yiyecekler yapar. Yiyip eğlenen, gürültü ile yabancı müzik dinleyen gençler bir gece evde misafir kalırlar. Sabah mahmur bir şekilde uyanıp yine kimseye aldırmadan yüksek sesle yabancı müzik dinlerler. Sonra da arabalarına atlayarak kimseye teşekkür bile etmeden yola koyulurlar. Bu sırada eve gelen Alı kişi, oğlu Kasımalı'nın çalıştığı kolhozdan dönmektedir. Onun iş yerinde nasıl çalıştığını araştırmış, baş çobanlık yaptığı sürünün başında bulunmadığını, hatta oğlunun nerede çalıştığını dahi bilmediğini öğrenmiştir. Oğlunu sorguya çeken Alı Kişi, onun hırsızlık yaptığını, restoran ve lokanta sahiplerinin çiftlik müdürleri ile anlaşarak hayvanları ucuza alıp lokantalarda kebab yaparak sattıklarını, müdürlerin ise sahte evrak düzenleyerek bu hayvanları öldü şeklinde raporladıklarını öğrenir. Bunun üzerine Alı Kişi, kahrolur ve "hemen sana verilen paraları mal sahiplerine iade edeceksin" der. Hayretten şaşırın, kabalaşmış sarhoş oğlunun itirazı karşısında kendisi bu paraları geri verip köy halkından ve oradaki arkadaşından özür dilemeye, helallik almaya gider.

Hikâyede anlatılan olaylar bir dönem Sovyetler Birliği dahiindeki kolхозlarda yaşanan meşhur hırsızlık olaylarından. Yıllarca helal zahmeti ile didinip duran, boğazından bir parça haram lokma geçmeyen nice çobanlar, temiz köylüler bu hırsızlık şebekelerinin yaptıklarından dolayı hapislerde çürümüş, birileri mala mülke boğulurken hiçbir suçu olmayan nice insanlar da onların suçunu çekmek zorunda kalmıştır. Burada Alı Kişi'nin şahsında idealist, helal kazanç peşinde olan insanlarla birlikte savaş sonrasında insanların biraz da refaha ermesi ile toplumda türeyen mirasyedi tiplerinden ve onların temsilcisi olan Kasımalı'dan bahsedilmiştir.

2.1.3.II. Dünya Savaşı İle İlgili Hikâyeleri

2.1.3.1. Oyan Balacığım (Uyan Yavrucuğum)

1944 yılında yazılan bu hikâyede savaşın dehşetleri bir annenin dilinden anlatılmıştır. Eşi orduda subay olan genç bir anne yavrusu ile birlikteyken gece pencere tıklatılır. Eşi eve gelerek çocuğu ve karısıyla görüşür, Almanların işgali altında olan bölgeye bir sonraki gün Balka partizanlarının saldıracağı müjdesini verir. Bu sırada Faşistler evi basar. Son anda eşini arka kapıdan kaçırın kadına ve bebeğe olmazın işkenceler ederek partizanların ve Sovyet askerlerinin yerini öğrenmek isterler. Hiçbir sırrı paylaşmayan annenin gözü önünde bebeği parçaladıktan sonra kucağına verip hücreye atarlar. Gece boyunca soğuk bir yerde ölü yavrusunu kucağında tutan, yırtılmış gömleğini ona kefen yaparak döşemeyi kazıp yavrusunu toprağa emanet etmek isteyen annenin ıstırabı yürek dağlamaktadır. Anne yavrusunu kurban vermiş fakat eşinin ve partizanların yerini söylememiştir. Sabah açılır, faşistler şehirden kovulur. Doğan güneş üzerine anne yavrusuna sarılarak “uyan yavrucuğum, bak sabah oldu, ülkemiz de kurtuldu, ölmek için mutlu yaşamak için ne olur uyan” diye feryat eder.

2.1.3.2. Ahar Sular

Bu hikâye de 1944 yılında yazılmıştır. Beş yıl önce sevip evlendiği eşini savaşa gönderen iki çocuklu bir annenin deniz kenarında yavrularıyla oturup eşini düşünmesi sahnesi anlatılır. Genç anne; eşinin, kızı Rana'nın, oğlu Arif'in ve onlar gibi binlerce çocuğun rahat ve huzurlu yaşamını temin etmek için savaşa gittiğini, onun ve diğer vatan evlatlarının bu fedakârlığının yavrularına ve gelecek nesillere mutlaka anlatması gerektiğini

düşünür. Sosyalist Realizminin de hâkim olduğu hikâyede, yazar sularla hasbihal ederek, vatanına ve kocasına olan aşkına suları şahit tutmaktadır.

2.1.3.3. Galar Üzler Garası (Kötülükler Unutulmaz)

Hem aile maişet hem de savaş konulu bu hikâyede II. Dünya Savaşı sırasında cereyan eden olaylar anlatılmıştır.

Hikâyenin kahramanı Gülruh Nene'dir. O, çok çalışkan, dürüst bir kadındır. Köyde her kes tarafından sevilip sayılmaktadır. Torunu Samide buna hayret eder. Bu yaşında bile onunla birlikte kolhozda süt sağmaktadır. Gülruh Nene, eşini savaşta kaybetmiş, yeni büyümeye başlayan oğlunu da savaşa göndermiş, namusuyla zahmetiyle geride kalan çocuklarını büyütüştür. Olaylar Şamahı'da geçmektedir. Yine bir düğüne gittikleri zaman Samide herkesin ninesine saygı gösterip yer verdiğini görür. Fakat köydeki Alı Kişi ninesini görünce ne ise dudaklı mızıldanır. Ninesinin de onu görünce gözlerinde gazap mı sevinç mi olduğunu ayırt edemediği bir ışık belirir. Âşıklı düğün gece de devam eder. Geceyi köyde bir akrabalarında kalıp sabah Pirsaat Çayı'ndan geçerek köylerine dönerken Samide ninesine durumu sorar. O da, "babana anlatmayacaksan sana söylerim" der.

Savaşın sonuna doğru fırtınalı bir kış gününde Gülruh kadın köyden bir deste insanla birlikte ellerindekini satıp evin ihtiyacını, özellikle de yakacak gaz yağını alıp geri dönerken yolda Alı Kişi ve yeğeni Yusuf'la gelmek zorunda kalır. Alı Kişi yolda taşıma bahanesiyle onun yakacağını alır ve yeğeni Yusuf'la birlikte hızlanarak fırtınalı bir havada onu yolda bırakarak köye gider. Tam donmak üzereyken akrabaları gelip Gülruh Nene'yi bulurlar. Bir iki gün geçtikten sonra kendisine gelen Gülruh eşyalarını

sorsa da Alı Kişi bunların hiçbirini vermez. Eşyaları yanlarındaki öküze yüklediğini ve öküzün yolda koşarak bu yükleri düşürdüğünü söyler.

Gülruh Nene, yavruları ile birlikte o yıl, kışı zor da olsa atlatır, “kötü günler unutulup geçer ama insanların yüz karalığı, yaptığı kötülükler asla unutulmaz yavrum” diye torununa olanları anlatır.

2.1.3.4. Şefget Bacısı (Hemşire)

1985 yılında Azerbaycan Kadını adlı dergide yayımlanan ve savaş yıllarını anlatan bu hikâye aynı zamanda biyografik özellik taşımaktadır. Burada yazar kendi hayatından bir kesiti anlatmıştır. II. Dünya Savaşının en ağır günlerinde küçük bebeğini evde bırakıp çalışmak zorunda kalan genç annenin yaşadıkları, doğruluk, dürüstlük, vefa, emanete hıyanet etmeme gibi özellikler ön plana çıkarılmıştır. Yazarın bu hikâyesinde günümüzde anaokullarında, kreşlerde çocukların boğazına ortak olarak, onlara verilen gıdaları yiyenler de ikaz edilmiş “Boşuna haram yemeyin, nasıl olsa burnunuzdan gelecek, kimse de imdadınıza yetişemeyecektir” denmiştir.

Bu açlık, kıtlık ve mahrumiyetlerle dolu savaş günlerinde okuldan bozma hastanede çalışan genç annenin halsizliği, her gün aç biilaç iki yavrusunun onun yanına gelmesi, bütün ısrarlara rağmen kimseden, hiç bir yaralı askerden bir parça şekeri bile almaması askerler arasında konuşulmaktaymış. Hikayede, hastanedeki yaralı Mustafa Amca'nın iyileşip ayağa kalktıktan sonra açlıktan bitkin düşen genç anneyi her gün bebeği emzirmeye getirilmeden önce bir köşeye çekip bir bardak şekerli çayla bir parça ekmeği zorla ona yedirmesinden ve o açlık günlerini Mustafa kişinin bu fedakârlığı sonucunda kolaylıkla atlatmasından bahsetmektedir.

2.1.3.5. Sahibsiz Ev

Sahipsiz Ev hikâyesi Türkiye’de de çeşitli dergi ve seçkilerde yayımlanmıştır. Müellifin 1955 yılında yazdığı bu hikâyede, II. Dünya Savaşı sırasında eşini, kardeşini, babasını, nişanlısını ve sevdiği erkekleri savaşa gönderen, onlardan bir türlü haber alamayan veya ölüm haberini almış olsa bile asla ümidini kaybetmeyen, gidip dönmeyenlerin ardından yeni bir yuva kurup yeni hayata başlamayan vefalı Azerbaycan kadının trajedisi anlatılmıştır.

Birbirini çok seven Saday ile Saliha’nın ailesi köyde davullu zurnalı düğün başlatırlar. Tam gelin çıkacağı sırada savaşın başladığı ve bütün erkeklerin savaşa götürüleceği haberi yayılır. Saday’a düğününden dolayı üç gün izin verseler de “Ya dönemezsem, niye Saliha bana göre acı çekip hayatını karartsın?” diye gerdeğe girmeden savaşa gider ve bir daha ondan haber gelmez. Saliha ise süsleyip döşedikleri evlerinin düzenini asla bozmaz, kimse ile evlenmez ve yıllarca Saday’ın yolunu bekler. Bu süre zarfında onu istemeye gelenleri geri çevirir. Her gün erkenden gidip evi temizler, her an sevdiği erkek gelecekmış gibi hazır bekler. Hatta köy halkı daha verimli bir yer olan karşı yakaya göçtükten sonra bile Saliha her sabah erkenden aradaki çayı geçerek onca yolu gidip Saday’ın evini silip temizlemeye, bakımını yapmaya devam eder. Hikâyede olay, bir gazeteciye Saliha’nın görünçesi ve kolhoz müdürü olan Nergis Hanım’ın dilinden anlatılmıştır. Oldukça sade bir dille anlatılan hikâye, Azerbaycan edebiyatında II. Dünya Savaşı ile ilgili yazılan önemli eserlerdendir.

2.1.3.6. Şekil (Resim)

Bu hikâyede müellifin kendi hayatından, ailesinden ve arkadaş çevresinden de kesitler bulunmaktadır.

Bu, bir dost meclisinde ailecek oturup eğlenerek çay içerken sipariş edilmiş bir frakın 23 yıl sonra sahibine ulaştırılabilmesi için yapılan duyuruyu gazeteden okuyup eğlenen arkadaşlardan birinin hüzünlenmesi üzerine anlatılan bir hikâyedir. Hikâyenin kurgusu da çok başarılıdır. Vladimir İvanoviç Krasnov isimli bir şahıs, 1939 yılında Bakü'den ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinden foto resimleri toplayıp para karşılığında büyütme için Kiev'deki atölyesine götürür, yaptıktan sonra geri getirip sahiplerine teslim edermiş. İlk defasında götürdüğü bütün resimleri büyütüp sahiplerine teslim etse de ikinci defa Bakü'ye gelişinde hikâyenin kahramanı olan Süreyya'nın büyütme için kendisi ile götürdüğü küçük resmini geri getiremez. Çünkü II. Dünya Savaşı başlamıştır. Fakat aradan 10 yıl geçtikten sonra, bir gün Krasnov Bakü'ye gelir ve resmini göstererek Süreyya'yı arar. Süreyya ve ailesi onu eve davet ederek hayat hikâyesini öğrenirler: Almanlar onun eşini ve küçük kızını katletmişlerdir. Vladimir Krasnov'un eşi, Yahudi asıllı Berta da atölyede kendisiyle beraber çalışıp resimlere rütüş yapmakta imiş.

Almanlar Kiev'i işgal ettiklerinde Berta'ya işkence ederek resimlerin yerini öğrenmek isterler. Fakat o, resimleri kuyuya sakladığını asla onlara söylemez ve bu uğurda öldürülür. Bu resimlerden biri de Berta'nın rütüşleyip çerçevelediği son işi olan Süreyya'nın resmidir. Daha sonra Vladimir İvanoviç, yakılıp yıkılmış evine geldiğinde, poşetlere sarılmış resimleri su kuyusundan bulup sahiplerine teslim etmek üzere yola koyulmuş ve Bakü'ye gelmiştir.

1959 yılında yazılan bu hikâyede birçok mahalli unsura, özellikle halk konuşmalarına, Sovyet döneminde edebî eserlerin temel konularından olan halkların dost ve kardeşliğine de yer verilmiş, canlı tasvirler yapılmıştır.

2.1.3.7. Daş Üzerinde

Bu hikâye için seçilen başlık çok başarılı olmamakla birlikte, hikâye halklar dostluğu, vefalılık, II. Dünya Savaşı ve aile maişet konularını içermektedir. Sosyalist Realizminin hâkim olduğu hikâyelerden biri sayılan bu eserde yer yer eskiyi kötüleme, çarşaf giymiş kadınları “kara torbalara bükülmüş hayalet” olarak nitelendirme vb. söz konusudur. Genel itibariyle, yazarın 1990’lı yıllara kadarki eserlerinde cehalete, eski yaşamla ilgili bazı unsurlara, zaman zaman bazı dini hususlara olumsuz, eleştirel yorumlarda bulunduğu görülmektedir. Bu sistemin öğretiler beyinlere kazıdığı bir husus olmakla birlikte İran’daki Azerbaycan Türklerine yapılan zulüm ve haksızlığın da bunda etkisi bulunmaktadır. Bu hikâyede de mahalli unsurlar çok başarıyla verilmiştir. Hikâyede, çok titiz olan, Müslüman olmayanların yanından geçerken onlara dokunmamaya azami derecede dikkat eden Dünyabeyim Arvad, torun hasretiyle yanıp tutuşmaktadır. Burada onun büyük bir fedakârlığa katlanarak gelinini tedavi ettirmek amacıyla oğlu ve gelini ile birlikte Litvanya’ya gitmesinden, orada Uldis ve Layme çiftiyle dostluk kurmasından bahsedilir. Layme’nin tedavisi sonucunda doğan Teymur, kaderin ilginç bir cilvesi olarak, II. Dünya Savaşının sonuna doğru Riga’yı savunurken göğsünden yaralanır ve Layme’nin kollarında can verir. Soyadından ve cebindeki adresten, en önemlisi ise anlamlı siyah gözlerinden onu bir yerlerden tanıdığını hatırlayan çift, mermerden anıt yaptırıp mezarına dikerek onun hatırasını yaptırırlar. Yıllar sonra ise Azerbaycan’daki ailesini bulup mezarının yerini onlara bildirirler.

2.1.3.8. Gözlenilmeyen Geliş

Savaş konulu bu hikâyede, Dağçemeni köyünde yaşanan bir olaydan bahsedilir. Bu köyde oturan Sayalı Şiraslan kızının oğlu Settara diğer akranları gibi savaşa gitmiş ama dönmemiştir. Onun yaşayıp yaşamadığı konusunda her hangi bir bilgi yoktur. 42 yıl

sonra onun yaşadığı ve yakında köye geleceği yönünde haber gelir. Settar köydekilere mektup yazmış annesini, akrabalarını sormuş, karısı Zerri'den başka neredeyse herkesin adını anmıştır. Köyde onu yaşlı annesi ve giderken bıraktığı Zerri adlı karısı beklemektedir. Dağçemeni köyü, komşu Kızıltepe köyü ve civar köyde yaşayanların hepsi Sayalı Kadın'a gözün aydın olsun demeye gelirler. Bütün köy ileri gelenleri ve erkekleri arabayla ilçeye gidip Settar'ı karşılayarak eve getirirler. Büyük bir heyecanla Settar'ı bekleyen Zerri karışık duygular içindedir. Fakat kocası eve gelip herkesle görüşse bile iç odada büyütüp duvara asılan Settar'ın gençlik resmine bakarak hüznlenen Zerri'yi asla sormaz. Sanki böyle biri hiç olmamış gibi davranır. Karşılaştıktan sonra oğlunun çok değiştiğini, tamamen başka birisi olduğunu fark eden anne onun zengin bir Alman kadını ile evlendiğini ve bir kız bir oğlu olduğunu öğrenir. Herkesi Zerri'nin akıbetinin ne olacağı sorusu düşündürmektedir.

Bir sabah Zerri erkenden evi terk ederek baba evinde oturan erkek kardeşinin yanına gider. İlk defadır Dağçemeni köyü ile Kızıltepe köyü halkı arasında yapılan evliliklerden sonra bir kadın koca evini terk ederek baba evine dönmüştür. Sayalı Kadın uyanır uyanmaz gelinin yokluğunu fark eder ve hemen koşturarak Zerri ile konuşmaya gider. Zerri ise "senin de torunların var, artık onlarla birlikte beraber yaşarsınız, ben aradan çekileyim" diyerek ağlar. Fakat Sayalı Kadın çok kararlıdır. Bunca yıl yanında olmayan, kim bilir nerelerde ömür geçiren oğlunu, 42 yıl boyunca en kötü gününde yanında bulunup gerçek evladından daha yakın davranan Zerri'ye tercih etmeyeceğini gelinine bildirir. Birlikte evlerine dönerler. Sayalı Kadın oğlu ile tartışarak onun geldiği yere geri dönmesini ister.

Hikâyede karakterlerin iç dünyası çok başarılı bir biçimde yansıtılmıştır. Yazar Settar'ı dahi eleştirmez, taraf tutmaz. Onun da vatan özlemini, iç dünyasını okuyucuyla paylaşır. Genç bir

delikanlı iken savaşa giden Settar, ölmek için vatanına gelmiştir. Doğup büyüdüğü, gülü, çiçeği, kuşu böceği ile bütünleştiği vatanını ömrünün son anında görmek, bu anılarını yeniden yaşamak için Avrupa'daki zenginlik ve refah içindeki yaşamını bırakarak köyüne dönmüştür.

Settar, zamanla değişmiş, gen şalvar giyinip eline tespih almış, farklı bir tip olmuştur. Eserde vatan hasreti, vatana ait yavşanın kokusunun dahi gurbet diyarlarda özlendiği üzerinde hazinlikle durulmuş, çok etkileyici yorumlarda bulunulmuştur. Kahramanlar herkesten çok savaşı ve Hitler'i suçlamakta, yaşanan bunca sıkıntının sebebini ona dayandırmaktadırlar. 20 sayfa hacmindeki bu hikâyede kahramanların iç konuşmaları, psikolojik tahliller başarılı bir biçimde verilmiştir. Settar'ın vatanla bağlı söyledikleri çok etkileyicidir:

“Sanki yeni çevrilmiş toprağın kenarında durmuştum. Toprağın kokusu bana “gel gel” diyordu. Beyaz bulutlarla oynayan firuze renkli gökler ise “Gel! Bak o başı beyaz tülbentli Şah Dağı, Baba Dağı, “gel, gel yaylalarımnda izin kalmıştır, gel! Yaz yağmuru, dağ çiçekleri, yuvalarında cıvıldaşan yavru kuşlar diyordu: “Gel, gel”. Keklik otunun, boymaderenin, kanteperin, hatta bak o boz yavşanın kokusu dahi burnumda tütüyordu. Çarşı-pazarda, sokakta, nerede bir tutam yavşan görsem, koşup sarasım, “canım yavşanım, senden ovalarımızın, kışlarımızın kokusunu alıyorum diyesim gelirdi. Rüyalarımnda hep annemi görürdüm. O genç, o güzel annem son gördüğüm zamanki gibi genç ve güzel kalmıştı hafızamda. Kendim bile yaşlanırken annemi hep genç, hep güzel hatırlardım. Annem rüyalarında hep beni çağırır, gel gel, günaha batmış olsan da durma gel. Bari ölmeden dünya gözü ile seni bir defa bile olsa görebileyim derdi...” (Caferzade, 1985: 53).

Kahramanın dilinden söylenen bu ifadeler, Kıvrımlı yazar Cen-giz Dağcı'nın Anneme Mektuplar adlı romanındaki üslubu, vatan

hasretini ve kederi hatırlatmaktadır. Hikâyede geçen konuşmalar halk diliyle ve yer yer yöresel ağızla başarılı bir biçimde verilmiştir.

2.1.3.9. Hatıra

Yazar, bu hikâyesini arkadaşı Adalet Hanım'a ithaf etmiştir. Burada hatırlanarak tazelenen duygu ve düşüncelerle eski günlere, savaş yıllarına hayali dönüşler yapılmakta, o yıllardaki açlık ve kıtlık dolu günler yâd edilmektedir.

2.1.3.10. Ana

Hikâyede savaş ve kıtlık yılları, bu yıllarda annelerin yaşadıkları anlatılmıştır. Kocasını savaşta vefat eden bir kadının ikiz bebeklerinden kız olanı hastanede vefat eder. Yaşam şartları çok zordur. Her şey karneyle verilmektedir. Doktorla konuşup bebeğinin öldüğünü öğrenen anne bütün kederine rağmen doktoru dehşete düşüren bir şey rica ederek “ne olur bebeğinin karnesini iptal etmeyin” der. Doktor Mesude, annenin gözlerindeki derin kederi görünce suç olmasına rağmen bu karneyi ve bebeğinin bu günkü yiyecek payı anneye verir. Aradan yıllar geçtikten sonra bir gün doktor kendisini yanındaki bir delikanlı ile ziyarete gelen anneyi görünce olayı hatırlar gibi olur. Anne kendisini tanıtarak o zamanki fedakârlığından dolayı doktora teşekkür eder ve bu gün yaşayan ve yanında bulunan oğlunun o zaman doktorun verdiği ölen kardeşinin karnesi sayesinde hayatta kaldığını bildirir. Hikâye lirik-psikolojik bir üslupla yazılmıştır.

2.1.3.11. Pencek (Ceket)

Bu hikâyede de savaşa gidip çeşitli sebeplerden dolayı dönmeyen erkekler ve geride bıraktıkları kadınların büyük bir sadakatle onları beklemesi anlatılmıştır.

1985 yılında yazılan bu hikâye yazarın kendi dilinden anlatılmaktadır. Bakü'nün Buzovna köyündeki bir mezarlığı ziyaret ettikleri sırada eşi yazarı bir mezarın başına götürmüştür. Hayretle burada kimin yattığını sorduğunda burada bir ceketin yattığını öğrenmiştir. Aslında olay şöyle imiş: Köydeki Kasım Kişi ile Balahanım Kadın 18 yaşını yeni dolduran oğulları Hüseyin Ağa'yı Küçükhanım adlı bir kızla evlendirirler. Bir ay geçmeden II. Dünya Savaşı başlar. Hüseyin Ağa, dört küçük kız kardeşi ile eşi Küçükhanım'ı ve annesini babasına emanet ederek savaşa gider. Kendisinden iki hafta sonra babası da savaşa gönderilir ve kısa sürede de vefat haberi gelir. Hüseyin Ağa'dan ise hiçbir haber alınamaz.

Balahanım, kocası Hüseyin Ağa gittikten sonra hamile olduğunu öğrenir. Doğan çocuğuna Kasım ismini koyarlar. Balahanım, Hüseyin Ağa'nın annesine bakar, bekâr kardeşlerini ve kendi yavrusunu büyütüp okutur ve evlendirir.

Yıllar geçtikten sonra Hüseyin Ağa'nın ölmediği, başka bir ülkede yaşadığı ve ailesini aradığı anlaşılır. Kasım, babasının yaşadığı ülkeye gider, onunla haberleşir. Anlaşılır ki Kasım Balahanım'ın yüzüne bakacak hali olmadığı için vatana dönemiyor. Onun yaptığı fedakârlığı akıllı bir türlü almıyor. Bir aylık gelinin bu sadakati, bu kadar fedakârlıklara katlanarak bunca yıl evlenmeden onu beklemesi onu utandırır. Kendisi bu sürede gurbet ellerde keyif sürmüş, ev bark, çoluk çocuk sahibi olmuştur.

Oğlu Kasım vatana döndükten kısa süre sonra Hüseyin Ağa'nın vefat haberini alırlar. Herkes üzüntü içinde ne yapacağını şaşırılmışken Balahanım Kadın yine metanetini korur, savaşın en zor günlerinde bile eşinin dokunmadığı beylik ceketini çeyiz sandığından çıkarır, ona mezar kazdırarak bu ceketini onun hatırına oraya gömdürür.

Yazar, “işte bu ceket ve bu mezar fedakâr kadının bir aylık baş yoldaşı olduğu eşine olan sadakatının sembolüdür” der.

2.1.4. Güney Azerbaycan Konusunda Yazılan Hikâyeleri

Azize Caferzade, 1945-1946 yılları arasında kurulan ve bir yıl gibi kısa bir süre tarih sahnesinde duruş getiren Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kanlı bir şekilde yıkılması ve bütün fedailerin katledilmesi üzerine çeşitli hikâyeler yazmıştır.

1941 yılında Sovyet orduları İran'a girerek Güney Azerbaycan topraklarını ele geçirir. Bunun üzerine Kuzey Azerbaycan'daki vatansever şair ve yazarlar kısa sürede bu topraklara giderek özgürlük duygu ve düşüncelerini telkin eden eserlerini burada yaymaya başlarlar. (Həsənlı, 1998: 51)

20. yüzyılın ilk 20 yılında iki defa bağımsızlık mücadelesi-ne kalkışan ve ikisinde de bu mücadelesi kanla boğulan Güney Azerbaycan Türkleri uyanmaya hazır olduğundan hemen ayaklanma başlar. Bu ayaklanma sonucu 12 Aralık 1945 tarihinde Seyyid Cafer Pişeveri önderliğinde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulur. 1946 yılının Aralık ayına kadar faaliyet gösterecek olan bu devlet, Pehleviler Devleti'nin 20 yılda gerçekleştiremediği birçok sosyal, kültürel, ilmî ve siyasî reformlara imza atar. Başlangıçta bu hükumeti Sovyetler Birliği her yönden desteklemektedir. Fakat reformlardan, halkın ve liderlerin özgürlükçü tutumundan korkan İran ve Rusya tarafı gizli bir şekilde anlaşır; İran'ın karlı bir petrol vadinden sonra Sovyetler Birliği, başlangıcından beri koruyup silahla temin ettiği Güney Azerbaycan topraklarından çıkararak Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ve Güney Azerbaycan Türklerini resmen katliama terk eder.

1946 yılının Aralık ayında Amerikalılar tarafından örgütlenen ve ağır silahlarla donanmış olan İran ordusu savunmasız Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin başkenti Tebriz'e saldırır. Karşı koyan milisleri ve fedailerini katleder, halka zulmederek evleri yağmalar. Günlerce sokaklarda su yerine kan

akar. Fedailer son nefeslerine kadar savaşıp sonunda intihar ederler. Ülkeden kaçıp Kuzey Azerbaycan'a geçmek isteyenlere ise sınırda Sovyet askerleri engel olur. Bu sırada 25 binden fazla insan ölür. Pişeveri Sovyet yöneticileri ile görüşmelerde bulunmak için Moskova'ya gitse de bir sonuç alınmaz. Kendisi de sınırlar kapalı olduğundan Tebriz'e dönemeyince Bakü'de kalır. Seyyid Cafer Pişeveri 1947 yılında bir trafik kazasında muammalı bir şekilde Şamahı yolunda vefat eder (Kaygusuz, 2013).

Böylece, kısa sürede yaptığı başarılı reformlarla gelecek vaat eden bir Türk devleti daha Rusya ve İran'ın işbirliği sonucu tarih sahnesinden silinmiş olur.

Bu olay, bütün ayrıntıları ile resmi tarih kitaplarına fazla yansımaya da gerçekleştiği dönemden itibaren halkın vicdanını kanatmış, bütün zulüm ve sansürlere rağmen çeşitli edebî eserlerde üstü kapalı bir şekilde anılmıştır. Aslında anlatılanlar İran'ın zulmü olarak gösterilse de bu zulüm sadece İran'ın değil aynı zamanda Sovyetlerin de zulmüdür.

Azize Caferzade, Güney Azerbaycan meselesini, bu uğurda şehit olan fedailerini, onların yakınlarının acı hayatını hikâyelerinde başarılı bir şekilde anlatmıştır.

Bu hikâyelerin bir kısmı *Mene Danışblar* (Bana Anlatmışlar) başlığı altında yazılmış ve Güney Azerbaycan doğumlu olup yıllarca Kuzey Azerbaycan'da yaşayan edebiyatçı âlim Gulam Memmedli'ye ithaf edilmiştir. Bu başlık altında toplam dört hikâye yer almaktadır. Bunlar sırasıyla Simaver, Harita, İğne Derdi ve Fotoaparat adlanmaktadır.

2.1.4.1. Simaver (Semaver)

Hikâyede 1938 yılında evlendiği Güney Azerbaycanlı eşi ve eşinin çocukları ile birlikte zorla Kuzey Azerbaycan'dan Güney'e göçürülen Urhan isimli Şirvanlı bir kadının hayatı anlatılmakta-

dır. Bir sonbahar akşamı Tahran'dan Tebriz'e giden bir subayın arabası yolda bozulur. Bir misafirhaneye giderler. Şoför arabayı tamir ederken misafirhaneden çıkıp yanlarına gelen orta yaşlı bir kadın "Ağa zabıt, sizin için simaver çayı yapayım mı" sorusu ile irkilir. Kadının konuşması, davranışı ve özellikle söylediği simaver kelimesi onun buralı değil Şirvanlı olabileceğini düşündürmektedir.

Kadının hikâyesini dinleyen subay onun Bakü'de iken üç çocuğuyla dul kalan Güney Azerbaycanlı petrol ustası Veliyulla Eliyulla oğlu adlı bir erkekle evlendiğini, 1938 yılında ise Sovyetlerin bütün İran vatandaşlarını ülkeden kovarken eşi ve eşinin çocukları ile vatanından kovularak buralara geldiğini öğrenir.

Subay ayrılırken, kadın ölen eşine Sovyetler tarafından verilen bir nişanı ona vererek "Al bunu da geri verirsin, burada çocukların üstünde yakalarlarsa bize olmazın divan tutarlar" diyerek kocasının emanetini teslim eder.

2.1.4.2. Harita

1949 yılında yazılan bu hikâyede Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti İran Devleti tarafından yıkıldıktan sonra Azerbaycan Türklerinin idam edilmesinden ve sürülerek kendi topraklarından kovulmasından bahsedilmektedir.

Hikâyede aynı sınıfta okuyan 10 yaşlı Redife ile Simenber'in arkadaşlığı anlatılmaktadır. Redife'nin babası fedai olduğu için Fars askerleri tarafından idam edilmiş, evleri talan edilmiş, kendisi de okuldan kovulmuştur. Simenber artık okulda gülüp oynamaz, kimseye karışmaz olmuştur. Bir gün Redife arkadaşı Simenber'e şehirden sürülerek çok uzaklara, çorak Belucistan'a gönderileceklerini söyler. Derste Simenber bu yerin neresi olduğunu öğretmenine sorduğunda o, burasının çok çorak ve susuz bir yer olduğundan bahseder. Simenber ağlayarak öğretmenine Redife'gilin bu susuz yere sürüleceğini söyler.

2.1.4.3. İğne Derdi

1947 yılında yazılan bu hikâyede bağımsızlık uğrunda idam edilen, işkenceyle öldürülen kahraman bir Azerbaycanlı kızının hikâyesi annesinin dilinden bir gazeteciye anlatılmıştır.

Kendi halinde yaşayan fakir bir anne ile terzi kızının yüzleri Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde az da olsa güler. Cumhuriyet kurulduktan sonra başarılı bir terzi olan kıza bağımsız devletin bayrağına işlemeler yapma görevi verilir. Kısa sürede cumhuriyeti deviren İran yönetimi her yere baskınlar yaptırır. Askerler dükkâna girdiklerinde kızın elindeki bayrağı görünce saçlarından sürüyerek onu da alıp hapse atarlar. Çeşitli işkenceler yaparak, gözleri de dâhil olmakla bütün vücuduna iğneler sançarak kıızı öldürürler. Genç kızın ve ülkesinin başından geçenler ağı tarzında etkili bir dille anlatılmıştır.

2.1.4.4. Fotoaparat (Fotoğraf Makinesi)

1949 yılında yazılan bu hikâyede idam edilen demokrat bir gencin ve yaşlı bir ihtiyarın başından geçenler anlatılmıştır.

Fars askerleri tarafından yakalanıp ölesiye dövülen bir genci pazar yerine getirip idam edeceklerdir. Bu sırada Hasan Emi adlı yaşlı bir ihtiyar bu genci tanır. Zira üç yıl önce bu genç ona toprak vermiş o da genci kucaklayıp öpmüştü. Bu hatıraları düşünüp gülümserken birisi onu dürter ve “neye gülüyorsun kalk vali seni çağırmaktadır” der. Askerler onu çekiştirerek valinin yanına götürürler. Yanındaki İngiliz gazeteci ile konuşan vali, “bu yaşlıyı ne yapacaksın, bu iş için daha münasip adamalar var” dediğinde gazetecinin amacı anlaşılır. Zira köylü kılığındaki bu yaşlı ihtiyar idam edileceği sırada genç fedaiye taş atacak, gazeteci de bunu çekerek dünya gazetelerinde manşet olarak yıkılan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti’nin aleyhinde kullanacak, ayrıca bunun için Hasan Emi’ye para da verecektir.

Askerler kızgınlık içinde Hasan Emi'nin taşı gence atmasını beklerken genç fedai de ihtiyarı tanımıştır. Gözleri ile âdeta "At emi, yoksa seni öldürecekler" demektedir. Gazeteci de fotoğraf makinesini hazırlayıp sabırsızlıkla çekeceği anı beklemektedir. Bu sırada ihtiyarın bütün nefreti makineye toplanır ve elindeki taşla makineyi paramparça eder. O sırada askerler ihtiyarı anında sürükleyip götürürler.

Genç fedai ise "Aferin amca, halk artık bıkmıştır bunların zulmünden" diyerek göğüs geçirir.

2.1.4.5. Müğenni (Muganni)

Güney Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan Türklerinin hayatından alınmıştır.

Hikâyede, Şeyh Muhammed Hıyabani'nin liderliğinde gerçekleşen bağımsızlık harekâtında, mücadele sırasında bomba patlaması sonucu gözlerini kaybeden Murad isimli bir fedainin oğlunu da bu harekât sırasında kaybetmesi ve gelininin sefalet ve üzüntüden ölmesi üzerine büyüttüğü Şukufe ve Kamandar adlı iki torununun hayat ve mücadelesinden bahsedilmiştir.

Yetim ve öksüz torunlarını bin bir zilletle büyüten fedai âmâ Murad iyice yaşlanmıştır. Torunu Kamandar da fedailere katılır, vatanını esaretten kurtarmak için mücadele eder. Silah arkadaşı İbrahim ise büyüyüp güzelleşmiş Şukufe'yi sever. İki genci nişanlarlar. Bir gün çatışma sırasında silah arkadaşlarından Ehed oğlu adlı birisi İbrahim ve Kamandar'a ihanet ederek onları düşmana ispiyonlar. İbrahim öldürülür, Kamandar ise ağır yara alır. Bunun üzerine dilenerek ailesini geçindirmeye çalışan güzel Şukufe uzak akrabaları Hafize Kadın'ı, Ehed oğlunun evinde düzenlediği eğlence meclisinde bir gece şarkıcılık yaparak bir aylık geçimlerini temin edebilecekleri yolunda ikna eder. Asıl amacı ise kardeşinin ve nişanlısının intikamını almaktır. Kadın onu muganni sıfatıyla Ehed oğlunun evine götürüp tanıtır. Eğlence

meclisinde hüznü sesi ve güzelliği ile herkesi hayran bırakan Şükufe'yi Ehed oğlu eğlenmek için özel olarak odasına çağırır. Şükufe onu zehirleyerek kaçar. Ehed oğlu ölür, fakat kendisi yakalanarak hapishaneye atılır. Hapishanede dövülerek olmazın işkenceler gören, namusu lekelenen Şükufe, hücreye atıldığında uzun siyah saçlarını boynuna dolayarak intihar eder. Kardeşi Kamandar, arkadaşlarıyla birlikte bekçiye para vererek onu kurtarmak için geldiğinde artık çok geçtir. Nefes alsın bile ölümden kurtulamaz. Hikâye, Kamandar'ın henüz tam iyileşmeden fedailerin safına katılmasıyla son bulur.

1945 yılının Aralık ayında yazılan bu hikâyede aslında Sovyet sansüründen geçemeyecek birçok husus vardır. Fakat olayların farklı bir zaman ve mekânda, İran yönetimini hedef alarak yazılmış olması eseri sansürden kurtarmıştır. 1945-1946'lı yıllarda Seyyid Cafer Pişeveri'nin Demokratik Güney Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurduğu, fakat Rusya ile İran'ın anlaşması sonucunda Amerika'nın da desteği ile bu cumhuriyetin kanla bastırıldığı, hapishanelere atılan mahkûmların kendilerinin ve yakınlarının fiziki, manevî ve ahlakî işkencelere maruz bırakıldığı bilinmektedir. Bu olaylardan, Azerbaycan Türklerine yapılan zulüm, işkence ve hakaretlerden etkilenen Caferzade, 1946'lı yıllardan itibaren Güney Azerbaycan meselesini eserlerinde yansıtmış, çok güçlü tasvir ve ifadelerle olayları Kuzey Azerbaycan'daki halka duyurmaya çalışmıştır.

Eserdeki sansüre sebep olacak pasajlardan biri de Sovyet döneminin ilk yıllarında yasaklanan millî müzik aletlerinden tarla ilgili kısımdır. Mikayıl Müşfik'in, Şark müziği tarihinde yeri asla başka bir aletle doldurulamayacak olan Tar'ı savunmak, onun konservatuardan, dolayısı ile halkın bilincinden kaldırılmasına engel olmak için yazdığı aynı adlı şiirini ve bu şiirin Azerbaycan edebiyatındaki etkisini çok iyi bilen, tarla ilgili bu tartışmaların cereyan ettiği dönemlerde edebiyat dünyasına ürkek adımlara

girmeye başlayan müellifin, Muganni başlıklı hikâyesinde tarla ilgili böyle bir bahsi koyması da büyük bir cesarettir. Çünkü bu yıllarda daha Stalin ölmemiş, katledilen aydınlar henüz berat almamışlardır.

“Aniden tarzen mızrabı simlere dokundurdu. Simler titredi, Şükufe'nin dertli gönlü gibi titredi. Kız, bu hazin teraneler altında hayale daldı. Muğam inledikçe sanki her mızrap kalbinin bir teline dokunup figan koparıyordu. O, farkında olmadan dedesinin anlattığı bir efsaneyi hatırladı. Kendisinin “Dede, tar neden yapılmıştır?” sorusuna yaşlı dede şöyle cevap vermişti: “Kızım, tar muradına eremeyen bir kızın göğsünden yapılmıştır. Simleri de onun kalbinin tellerinden gerilmiştir. Bu sebeple her zaman ağlayıp inlemektedir.”

...Şükufe öyle zannetti ki o, bu kara bahtlı güzeli görmektedir. Bu güzel, ellerini yukarı kaldırmış, ıslak gözlerini göklere dikerek kimdense yardım istemektedir (Müğenni, 1966: 46).

2.1.4.6. Sabah Hanım

Yıllar önce 5-6 yaşlarındaki oğlunu kaybeden Sabah Hanım, sevilen meşhur bir sinema oyuncusu olmuştur. Gösteriye gittikleri Güney Azerbaycan'da otelden çıkıp dolaşırken kaybolur. Yolda üst başı perişan bir hamalla karşılaşır. Hamal günlerdir onu takip eden bir gençtir. Filmlerini seyredip kendisine hayran olan hamalla bir süre konuştuktan sonra Sabah Hanım, hayat hikâyesini dinlemek için onu otele çağırır ve sonunda onun yıllar önce kaybettiği oğlu olduğunu öğrenir.

Müellif, anlattığı bu hikâyenin arka planında dilenen, perişan duruma düşürülen Güney Azerbaycan Türklerinden bahsetmiş, onların ihtiyaç ve sefalet içinde yaşamaya, dilenmeye mahkûm edildiklerini yürek acısı ile vurgulamıştır. Hikâyede Sosyalist yaşamını, Sovyet Azerbaycan'ını öven ifadeler de yer almaktadır. Bu da sistemin gereği olup aynı zamanda Güneydekilerin Ku-

zeydekilere bakışını yansıtmaktadır. Müellif, yıllar sonra yazarak Hazar'ın Göz Yaşları adlı romanında da ayrıntılı bir biçimde temas edeceği 1938 yılında Bakü'den sürülüp çıkarılan Güney Azerbaycanlıların trajedisine burada da temas etmiştir.

Sabah Hanım'ın mecburiyet karşısında kalarak hamallık yapan oğlu gerçek bir şair olup hassas bir kalbe sahiptir. Bu hikâyede, vatan duygusu, vatan hasreti anne hasreti ile karışarak ağır bir hüznü dönüştürür de sonu mutlulukla bitmiş, anne ile oğul kavuşmuştur. Ama çözülmesi gereken bir sürü problem, cevapsız kalan bir sürü soru okuyucunun aklını kurcalar, onu bu konuda düşünmeye mecbur eder. Eseri başarılı kılan en önemli husus ise insanların beyninde cevapsız bırakılan sorularla birlikte, olayların alt katmanlarına inilerek araştırılmaya kapı aralamasıdır.

2.1.5. Sosyalist Realizminin Etkisiyle Sovyet Yaşamını Anlatan Hikâyesi

2.1.5.1.Ezrayıl

Bugüne kadar hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmayan bu hikâyede olaylar eserin yazıldığı 1937 yıllarının bir sonbahar akşamında cereyan etmektedir.

Eser, 1937 yılında çıkan 4 Haziran 116 sayılı Edebiyat Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Bu hikâyede Gülnaz adlı fakir ve cahil, fakat inançlı bir annenin yaşadıkları anlatılmaktadır. Olaylar fırtınalı ve yağmurlu bir son bahar gecesinde başlar.

Kocasını Meşedi Rehman'ın ölümüyle dul kalan Gülnaz dokuz yetim çocuğu ile yaşam mücadelesi vermektedir. Devlet tarafından kendisine ve çocuklarına verilen yardım parasının bir kısmını çocukların üst başına harcamış, bir kısmını da "kara gün" için ayırarak bankaya yatırmıştır.

Gecenin bir yarısı kapısını çalan ve kendisini Azrail olarak tanıtan sakallı bir yaratık onun canını almaya geldiğini söyler. Korku ve üzüntüsünden takati kesilen zavallı Gülnaz, kendisini değil, yetimken bir de öksüz kalacak olan yavrularının akıbetini düşünmektedir. Nihayet, Azrail insafa gelir ve “Ben ölürsem bu yetimlerime kim bakacak” diye ağlayıp inleyen kadına “Kalk Gülnaz, Allah senin sadakatini sınamak istiyordu. Biraz para verirsen şimdilik ölümden kurtulursun” der. Gülnaz çok mutlu olur ve sevinçle “Tamam param var, vereceğim” şeklinde karşılık verir. Fakat Azrail, bu sefer ona inanmaz. “Yalan söylüyorsun, paran yok, varsa göster o zaman” der. Parasının bankada olduğunu söyleyen zavallı kadın, bankadaki paranın miktarının da belirtildiği Rusça yazılmış kartı Azrail’e gösterir. “Yarın bu vakitte gelir, parayı senden alırım” diyen Azrail gider. Gülnaz, sabah erkenden okuma yazma bilmediği için 12 yaşlı pioner kızı Fitat’ı da yanına alarak bankaya gider. Bankadayken dilekçe yazacağı esnada durumu öğrenen Fitat, banka müdiresiyle konuşur ve Gülnaz’ın korku ve ısrarlarına rağmen parayı çekmeden eve dönerler. Akşam ana kız birlikte Azrail’i beklerler. Azrail gece yarısı gelerek parayı ister. Gülnaz parayı çekemediklerini söyleyince Azrail ikisine de silah doğrultur. Bu sırada eve giren asayiş memurları ile polis müdürü Ağaverdiyev, Azrail’i yakalayıp maskesini düşürürler. Sahte Azrail’in, komşusu Eliyev olduğunu ve eline bir miktar para geçtiğini öğrendiği için kendisine bu tuzağı kurduğunu anlayan Gülnaz, hayret ederek ona beddua etmeye başlar.

Hikâyede, Sovyet sisteminde yaşayan bir kaç nesilden bahsedilmektedir. Gülnaz cahilliği ve dinine, geleneklerine bağlılığı ile eski nesli temsil ederken, onun pioner kızı Fitat, ateizm talimi ile yetiştirilmiş materyalist yeni Sovyet neslini temsil etmektedir. Bu eğitilmiş, uyanık kızın şahsında genç neslin dine, kutsal değerle bakışıyla ilgili de fikir edinmek mümkündür. Üçkâğıtçı Eliyev ise her türlü ortamda yaşayıp, kılıktan kılığa giren ve insanları sömüren tiplerin temsilcisidir. Yazar, Eliyev’in yakalanmasıyla,

genç pionerler ordusunun cahillik, sefalet, hırsızlık vb. konular-
da daha bir dikkatli ve tetikte olduğunu vurgulamıştır.

Bu dönemin resmi politikası Oktyabryat, Pioner, Komsomol ve Komünist olarak 6 yaşından itibaren çeşitli siyasî gruplara bölünen ve ciddi bir biçimde eğitilerek örgütlendirilen çocuk ve gençlik kümelerinin millî ve dini görüşlü insanları hedef almasıdır. Özellikle bu yıllarda yaşayan bu çocukların, evdeki anne babalarının özel durumları ile ilgili sırları öğrenip onları ifşa etmeleri, kendi anne babalarını ölüme göndermeleri de bilinen gerçeklerdendir. Bu olaylar, 1937 yılından itibaren Azerbaycan'da ve Sovyetler Birliği'nin her yerinde yaygınlaşmış, yeni yetişen Sovyet gençliği, Sosyalist olmayan babasını ifşa edip onun Bolşevikler tarafından öldürülmesine sebep olan, sonra da kendisi Bolşevik karşıtı Menşevikler tarafından ibret-i âlem olsun diye feci şekilde dövülüp öldürülen genç Pavlik Morozov'un hayatını örnek almaya, onu kahraman olarak kabul etmeye başlamışlardır. Eserlerinin kahramanlarını özenerek seçen ve onları yaptıkları fedakârlık ve şecaatlerine göre isimlendiren yazarın bu konudaki titizliği daha ilk hikâyesinden fark edilmektedir. Bu hikâyede seçtiği ve kuvvetli genç kadın anlamına gelen Fitat (Fetat) ismi de Sovyet pioner neslinin gücünü, kuvvetini ve yılmazlığını göstermek için özellikle tercih edilmiş olmalı.

Yazarın ilkokula başladığı 1930'lı yıllardan sonra ülkedeki ve okullardaki ateizm taliminin uygulanması ile ilgili biyografik eserlerinde de bilgiler verilmiştir. Bunlardan biri de müellifin yıllar sonra yazdığı *Rübabe Sultanım* romanında Azime'nin okulda Allahsızlar cemiyetine üye olup bu cemiyetin verdiği kırmızı renkli cicili bicili üyelik kitapçığını ninesine göstermesi ve ninesinin onu hemen tuvalete atması olayıdır.

Yeni Sovyet neslinin temsilcisi olan pioner (öncü) Fitat'ın, annesinin inancıyla alay etmesi ve gece boyunca Kuran okuyup

Allah'a dua etmesiyle ilgili söylediği sözler ve annesinin ona verdiği cevaplar da asayiş müdürünün söyledikleri de çok manidardır:

"- Ana, at o Kuran'ı yere.

Gülnaz gözlerini ona çevirir ve sinirli bir şekilde:

-Kes sesini Allah'sız.

...Naçalnik (müdür), Eliyev'i milislere tahvil verdi ve:

-Ana, inanma o Allah'a, inanma dedi.

...Ve Fitat'ı kucaklayıp alnından öptü, elini sıkıttı:

-Sağ ol, çok sağ ol kızım. Senin sayıklığın (uyanıklığın) bu gün bize pionerlerimizin ne kadar sayık olduğunu sübut etti. Teşekkür edirem. Sen hem ailene, hem de bize kömek ettin.

Fitat ferehlenerek cavab verdi:

-Men, yoldaş naçalnik (müdür), bundan sonra daha da sayık olacağam" (Ezrayıl, 1937. Elyazmasından).

16 yaşında bir yazarın ilk kalem tecrübesi olan bu hikâyede, tabiat ve çevre tasvirleri ile birlikte psikolojik tahliller de başarıyla verilmiştir. Olayların ruhuna uygun tabii levha ve ifadeler; yeni neslin aşına olmadığı kavramlardaki yanılmalar (Azrail'in kendisini Allah'ın habibi olarak tanımlaması), Gülnaz'ın Azrail'le ve kızıyla olan diyalogları da çok gerçekçidir.

Bu hikâyeyi müellifin 1937 yılında yazmış olduğu elyazmasından hareketle okuyup incelerken, hikâyedeki Kiril ve Latin alfabesinin karışık bir biçimde kullanılması, üstelik yazarın bu dönemde kullanmış olduğu Azerbaycan edebî dilinde Türkiye Türkçesi unsurlarının, hem gramer özelliklerinin hem de kelimelerin çokluğunun varlığı dikkati çekmektedir. Özellikle g-k değişimlerinde ve metinde geçen öyle mi, gibi kelimelerde ve soru eklerinde bu husus dikkati çekmektedir.

2.1.6. Yabancı Ülkelerdeki Yaşamı Anlatan Hikâyeleri

2.1.6.1. Esmeralda

Bu hikâyede olay Amerika'da geçmekte ve burada yaşayan sanatçıların durumu anlatılmaktadır.

Masum yüzlü, ince çizgili Polli Klayd, bir taşra kasabasında küçük bir tiyatrodan oynamaktadır. Eşi Robert Klayd ise senaryo yazarıdır ve aynı yerde birlikte çalışmaktadırlar.

Çikago'daki meşhur film şirketlerinden birine Viktor Hügo'nun *Paris Notre Dam Kilisesi* esasında yazılmış *Esmeralda* adlı eserinin senaryosu verilir. Oldukça parlak bir film olacak senaryoda Esmeralda karakterini canlandıracak kadın oyuncuyu aramaya başlayan firma yetkilileri, sonunda Polli'nin bu role biçilmiş bir kaftan olduğunu keşfederler. Yüklü miktarda para vaat ederek ve çekimlerin 3 ay gibi bir sürede biteceğine inandırarak hamile Polli'yi filmde Esmeralda karakterini oynamaya ikna ederler. Fakat bir süre sonra hamileliği ilerleyince Polli'nin sağlığı tehlikeye girer. Bunun üzerine, doktorlar ayağa kalkmayı ve hareket etmeyi ona yasaklar. Psikolojik baskılar ve şirket yetkililerinin tehditleri sonucunda Polli bebeğini düşürür.

Bu hikâyede geçen Esmeralda ismi, aynı zamanda yazarın 2 yaşındayken vefat eden kızının da ismidir.

Azize Caferzade, Afrika'da iken yazdığı bazı hikâyelerini de *Uzak Ellerde* başlığı altında tasnif etmiştir. Sonradan bu izlenimlerin tamamı *Kızıl Sahile Seyahat* adlı altında kitap olarak basılsa da bazı hikâyeler çeşitli dergilerde ve hikâye kitaplarında da yayımlanmıştır. *Uzak ellerde* başlığı altında yayımlanan bu hikâyeler sırasıyla *Gölge*, *Güleyen Akvili*, *Güzel Gana için*, *Mucize*, *Afrika Heç Neyi ve Heç Kimi Bağışlamır* başlıklı hikâyelerdir.

2.1.6.2. Gölge

Bu hikâye yazarın diğer hikâyelerinden oldukça farklı ve ilginçtir. Tarihi birçok gerçeğin de yer aldığı bu hikâyede yazar, Musavat Partisi döneminde- Yani Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin yıkıldığı 1920 yılında Ruslar tarafından öldürüleceği korkusuyla Bakü'den Türkiye'ye muhaceret eden fakat Stalin'in uyarması üzerine Türkiye'den de kovularak dünyanın farklı yerlerine savrulan Musavatçılardan birinin hazin hikâyesini anlatmaktadır.

Türkiye'den kovulan bu ihtiyar çeşitli ülkeler dolaşarak en sonunda Nijerya'ya yerleşmiştir.

Yazar sıcak bir Afrika gününde topladıkları meyveleri satmaya çalışan küçük kızlardan birinin mahcup tavırlarından etkilenir. Beğenmediği halde onun gönlü olsun diye sattıklarını alırken farkında olmadan Azerbaycan Türkçesi ile bazı kelimeler çıkar ağzından. Kızın dedesi de o sırada orada bulunduğundan hemen yazara yaklaşarak konuşmaya başlar ve bir yerde oturup hayat hikâyesini anlatır. Olayların yaşandığı ve eserin yazıldığı yıl 1965'li yıllar olduğundan hikâye anlatılırken Sosyalist Realizmin etkisi kendini göstermiştir. Fakat yazar, birçok gerçeği yazıda dile getirmese de kahramanının dilinden söylediği bazı ifadelerde durum ortaya çıkmaktadır.

Eserde birçok tarihi gerçekliklere de temas edilmekte olup bir dönem Türkiye'de muhacirlere bakıştan da söz edilmiştir. En önemli mesele ise vatansızlık, vatan hasretidir.

2.1.6.3. Güleyen Akvili

Bu hikâyede Afrika'daki olaylardan, halkın bağımsızlık mücadelesinden, bu uğurda katledilmesinden, eşi, kocası ve kardeşleri katledilen neşe dolu Akra kadınlarının karamsarlığa düşer olmasından bahsedilmiştir. 1965 yılında yazılmıştır.

2.1.6.4. Güzel Gana İçin

10 sayfa hacmindeki bu hikâyede de Afrika'daki bağımsızlık uğrunda mücadelelerin, savaş ve katliamların etkisi bir ailenin, özellikle Adul adlı bir kadının yaşamı ekseninde anlatılmıştır.

2.1.6.5. Mucize

Bu hikâyede ise Afrika insanını rahat bir şekilde sömürmek için Akra'da misyonerlerin yaptığı faaliyetlerden, kilisenin çeşitli yalan ve oyunlarından bahsedilmektedir.

2.1.6.6. Afrika Heç Kesi ve Heç Neyi Bağışlamır (Afrika Hiç Kimseyi ve Hiçbir Şeyi Affetmez)

Afrika'daki genç, Aili adlı eğitimli ve güzel bir zenci kadının Ceyms adlı beyaz kocasını öldürmesinden, mahkemede yargılanırken onun kendisine yaptığı hakaret ve işkencelerden bahsetmektedir.

Ceyms kendisini delicesine seven zenci karısı Aili'ye sürekli hakaret ederek onu sömürmektedir. Sonunda Aili mensubu olduğu halka da hakaret edince dayanamayıp mutfak bıçağı ile Ceyms'i öldürmüştür. Eser 11 sayfalık oldukça etkileyici, sömürüye karşı önemli mesajlar içeren bir hikâyedir.

2.1.7. Çocuk Hikâyeleri

20. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan Çocuk edebiyatında önemli eserler verilmiştir. Azize Caferzade'nin bu alandaki ilk eseri Kızımın Hikâyeleri (1964) adlı küçük kitapçasıdır. Bu kitaptan sonra yazar sırasıyla Anamın Nağılları (1982), Çiçeklerim (1988) ve Pişik Dili (2001) adlı üç kitap daha yayımlatmıştır.

2.1.7.1. Kızımın Hikâyeleri

Hikâyelerin esas kahramanı yazarın kızı gibi sevdiği yeğeni Kemale'dir. Henüz okula gitmeyen bu altı yaşlı kızın yaptıkları, karşılaştığı durum karşısındaki pratik çözümleri, aklı ve zekâsı, hazırcevaplığı, yaşanmış olaylar ekseninde hikâye edilmiştir. 20 sayfalık bu küçük kitapta Diyircekli (*Tekerlekli Araba*, *Sağ El*, *Hardal*, *Güneş*, *Elçin'in Dersi*, *Mestan ve Derman*, *Diş*, *İnek*, *Yağış* (*Yağmur*) ve *Tüfeyli* (*Asalak*) 10 hikâye bulunmaktadır.

Günlük hayatın içinden alınan bu hikâyeler, küçük olmasına rağmen aile meseleleri, çocuk eğitimi, kültürel değerlerin çocuklara kazandırılması ve kalıcılığı, dostluk, arkadaşlık, vatan ve doğa sevgisi açısından da önemli mesajlar içermektedir.

Kitapta, Kemale'nin şahsında, bir ayna gibi gördüğü her şeyi yansıtan çocukların masum dünyası, parlak zekâsı, hazırcevaplığı konu edilmiş, hikâyelere uygun güzel resim ve illüstrasyonlara yer verilmiştir.

2.1.7.2. Anamın Nağılları (Anamın Masalları)

Yazarın annesinden duyduğu 25 masalın anlatıldığı bu kitapta masalların ismi sırasıyla şöyledir: *Çörek*, *İlde Bir Yalan Danışan*, *Yumurta Ehvalatı*, *En Büyük Derd*, *Üç Öpüş*, *Yahşi Komşu*, *Ponzabığın Nağılı*, *Artık Tamah Baş Yarar*, *Sedaget*, *Salhım Söyüdü*, *Efsanesi*, *Yuhuyozan*, *Şefa Bulağı*, *Daş Oğlan*, *Şam ve Pervane*, *İt Küçüyü Doğan İli*, *Kim Güclüdür*, *Salatın Ana*, *İki Ana*, *Aşımızın Kışmışı*, *Gün Güneş Oğlunun Nağılı*, *Ay Doğdu O Da Para*, *Deşikli Daşın Nağılı*, *Moda Karıyla Müde Karının Nağılı*, *Balkabak Oğlanın Nağılı*, *Palazkulağın Nağılı*.

Anamın Nağılları'nda anlatılan masalların bir kısmı masal olsa da bazıları tam anlamıyla masal değil, masal-hikâye türü arasında bir yerde durmaktadır. Bu konuyla ilgili Caferzade üzerine araştırma yapan Asife Telmankızı şöyle yazmaktadır:

“Nağıl-hekaye Azerbaycan nesrinde hele XIX esrin sonu XX esrin evvellerinde yaranmağa başlamışdır. Esrimizin 40-50-ci illerinde Eli Veliyev, S. Rehimov, M. Rzakuluzade ve başka yazıcılar bu sepkili hekayenin marağlı nümunelerini yaratmışlar. Sonrular bu mövzuda Anar, M. Süleymanlı, E. Muğanlı, Ezize Ehmedova, Eli Semedli vb. heyli eserler yazmışlar (Telmangızı, 2002; 18).

Eserin en önemli özelliği, bu masalları dinleyenlerin ve okuyanların Azerbaycan Türkçesinin en güzel, ahenkli tekrarlarını, ikilemelerini, benzetmelerini duyması ve ruhuna sindirmesidir. Bu hikâyelerde Şirvan’la, özellikle Şamahı ile ilgili önemli bilgiler yer alır. Burada, yemek kültüründen misafir ağırlama, ev geçindirme, karı koca ilişkilerine kadar birçok hususa temas edilmiştir. Adı geçen şahıs, yer ve nesne isimleri, şarkı adları da hikâyelerin birçoğunun gerçek hayattan alındığına delalet ediyor: Fit Dağ, Baba Dağı, Küdrü Düzü, Küdrü’deki Karasu Kamışı, Lahıc işi bakır tepsi, Şirvan Şikestesı, Sarı Torpag Şikestesı, Bayatı Çoban vb.

Bu hikâyeler içinde gerçek masal hüviyeti taşıyan 13 masal vardır. Bunlardan; *İlde Bir Yalan Danışan, Üç Öpüş, Ponzabığın masalı, Artıg Tamah Baş Yarar, Yuhu Yozan, Sadakat, Şefa Bulağı, Daş Oğlan, Kim Güclüdür, Gün Güneş Oğlunun masalı, Ay Doğdu o da Para, Moda Garynyan Müde Garının Masalı, Balgabag Oğlanın Masalı, Palazgulag* tamamen masal özelliği gösteren gerçek masallardır.

Çörek, Yumurta Ehvalatı, En Böyük Derd, Yahşı Gonşu, Salhım Söyüdün Efsanesi, Şam ve Pervane, İt Küçüyü Doğan İli, Salatın Ana, İki Ana, Aşımızın Kişmişı, Deşikli Daşın Masalı adlı diğer 11 hikâye ise masal havasında yazılmış hikâye ve efsane karışımı, didaktik unsurlar içeren hikâyelerdir.

“Bu masallarda, unutulmaya yüz tutmuş değerlerimiz, gelenek ve göreneklerimiz, atasözleri ve deyimlerimiz, eski

tıp ve tababetle ilgili hususlar, düşün ve yas adetlerimiz, eski yerleşim yerleri ve onların isimleri, erkek ve kadınlarla ilgili güzellik ve süs unsurları, giyim kuşam, aile yapısı, çocuk eğitimi, anne-baba-çocuk münasebetleri ile ilgili çok değerli bilgiler bulunmaktadır” (Bayram, 2012, 248).

Buradaki masallarda, Azerbaycan sözlü edebiyatına ait ef-sane, mit, destan türlerinden de istifade edilmiş, zaman zaman klasik edebiyattaki Şam ve Pervane vb. mazmunların halk edebi-yatındaki karşılıkları verilmiştir.

142 Anamın Masalları eğlendiren, eğlendirirken eğiten ve nesil-lerde tarih, aile, dostluk ve ahlak bilincini pekiştiren bir eser olarak hâlâ güncelliğini korumaktadır. Burada yazarın pedagojik yönü de ön plana çıkmış, öğretirken eğlendiren bir üslupla tarih şuurunun, gelenek ve göreneklere saygılı olmayı yetişen nesillere aktarmayı başarmıştır.

2.1.7.3. Çiçeklerim

30 sayfalık bu eserdeki hikâyelerin bir kısmı yazarın önce-ki yıllarda yayımlanan *Kızımın Hikâyeleri* adlı kitabındaki hikâ-yelerin aynısıdır. Kitaptaki *Şirin Olasan, Mestan ve Derman, Pis (Kötü) Söz, Gözümde Televizyon Var, Ana İyi (Kokusu), Dost, Tü-feyli (Asalak), Yağış (yağmur), Diş, Elçin’in Dersi, Sağ El, Hardal, Güneş, Taze (Yeni) Ev, Diyircekli (Tekerekli) Ev, O Nedir Ele (Öyle) Kuyruklu, Demir İnek, Güneş Bacı, Sakkallı Baba, Gağayılar (Mar-tılar) Öğretti* başlıklı 20 hikâyeden 10’u yazarın 1964 yılına ya-yımlanmış olan *Kızımın Hikâyeleri* adlı eserindeki hikâyelerdir. Geri kalan 10 hikâyede ise Tuğay, Turan, Tural, Elçin, Kemale ve Aysu’nun başından geçenler anlatılmıştır. Hikayelerin konusu ve kahramanları gerçek hayattan alınmıştır.

Bu hikâyelerden en akılda kalıcı olanı ve içinde birçok eğitici husus bulunanı *Sağ El* başlıklı küçük bir hikâyedir. Müslüman

Türk toplumunda, sağlık açısından yemek yerken sağ eli kullanmak çok önemli olduğundan bu alışkanlık çocuklara çok küçük yaşlardan kazandırılmaktadır. Ayrıca yön kavramını, özellikle sağ ve sol kavramını çocuklara öğretmek de biraz zordur. Hikâyede geleneğin ve inancın etkisinde kazandırılan bilgi ve alışkanlıklara temas edilmiştir.

Hikâyede, eve gelen misafir küçük Kemale'ye "Sağ elin hangisidir?" diye sorunca çocuk önce cevap veremez. Fakat hızlıca mutfağa koşarak sağ eline aldığı kaşıkla misafirin yanına gelir ve "bak sağ elim budur" der. Bununla da aslında bir dönem yasaklanmış olan inanç unsurlarının gelenek ve göreneğe, adetlere sindirilerek yaşatıldığı ve bu şekilde nesillere aktarıldığı görülmektedir.

2.1.7.4. Pişik Dili (Kedi Dili)

Yazarın çocuk edebiyatı alanında yayımlanmış son kitabı olan bu eserde 12 küçük hikâyeye bulunmaktadır. *Leyla ve Güneş, Babam, Tutuğuşu, Bülbül, Gaçaglar'ı Kim Yazıb, Çimerlik, Horuz (Horoz), Yuhu (Uyku) Gözlyüü, Deniz Polisi, Burnumu Silerem, Suyunu İç, Kukla Yağır* başlıklı bu hikâyelerde, olaylar Bakü, ev, mahalle, okul ve tatile gidilen, köy ekseninde anlatılmıştır. Hikâyelerin başkahramanı Aydan olsa da Leyla, Samir, Semaye adlı çocuklardan da bahsedilmiştir. Buradaki hikâyeler de günlük hayatın içinden alınmış komik, bir o kadar da düşündürücü küçük hikâyelerdir.

2.1.8. Estetik, Sanat ve Sanatkârlıkla İlgili Hikâyesi

Azize Caferzade'nin birçok eserinde sanat ve estetikle ilgili, özellikle klasik ve çağdaş sanatlar, sanat tarihi vb. konulara temas edilmiştir. Yazarın Bülbüle Benzettim başlıklı kısa hikâyesi

ve uzun hikâyelerinin incelenmesi sırasında değerlendirilecek olan Heyalım Menim adlı uzun hikâyesi sanat ve estetik konusuna temas eden önemli hikâyelerindendir.

2.1.8.1. Bülbüle Benzettim

Tamamı üç paragraflık, yarım sayfadan da az bir metinden oluşan bu hikâye, müellifin Hazar Denizi üzerinde güneşin doğuşunu izlemesi üzerine yazılmıştır. Burada yazar, tahayyülünü de kullanarak güneşi Hazar'da yıkanan bir güzele benzetmiştir. Güneş doğarken, sahildeki zeytin ağaçlarının dallarına dizilen ve boz meyvelere benzeyen serçeler uçmaya başlar. Boz serçelerden biri güneşe doğru uçarken güneş ışınlarının etkisiyle rengi altın renginde görünmüş ve yazar onu bülbüle benzetmiştir. Sembolizmin de izlerini taşıyan bu küçük hikâye, Türk edebiyatından Ahmet Haşım'ın *Göl Saatleri* adlı serisindeki imgeleri anımsatmaktadır.

2.1.9. Komik ve Mizahi Hikâyeleri

Müellifin özellikle Tek Sebir, *Kirpi* satirik dergilerinde vb. süreli yayınlarda yayımlattığı mizahi hikâyeleri çoktur. Bu hikâyelerin derlenip tasnif edilmesi ayrı bir çalışmanın konusu olduğundan burada genel hatları ile üzerinde durulacaktır.

Bu hikâyeler aynen Nasrettin Hoca tarzında eğlendirirken düşündürülen ve Mirza Celil gibi iğneleyerek öğreten üslubun devamı olup yazarın bu konudaki engin yeteneğini de göstermektedir. Bu hikâyelerdeki gülüş eğitici ve düşündürücü gülüştür.

Özel hayatında dinine bağlı olan fakat fanatik olmayıp gerçek bir dindar gibi yaşayarak fııldak ve düzenden, şamata ve abartıdan uzak durulması gerektiğini savunan yazar, bu hikâyelerinde bağımsızlık döneminde yağmurdan sonra türeyen mantarlar gibi her beldede, her şehir, her mahalle ve her köyde türeyip in-

sanları sömüren, dini ahkâmları bilmeyerek kendilerince ahkâm uyduran yalancı mollaları ve mollabacıları iğneli bir dille elleştirmiştir. Caferzade'nin bu hikâyelerinde eleştirilenler sadece bu kesim değildir. *Dayımın Dersleri* serili hikâyelerinde de yeğenine üçkâğıtçılık dersi veren ama saf yeğenini eğitme konusunda bir türlü başarılı olmayan dayımın çaresizliği görülmektedir.

Müellif bu yazılarında Güzgühanım, Mollabacı, Meyransa Bibi tiplerini oluşturmuş ve bu yolla anlatmak istediklerini onların dilinden daha etkili bir dille ifade etmiştir.

Ağlamağ Evezine Gülmeyim Tutdu (Ağlayacağıma Gülesim Geldi) hikâyesi de yas merasimlerinden bahsedir. Burada yazarın hitap ettiği şahsın adı Güzgühanım'dır. Yazar bu hikâyede Azerbaycan toplumunda tasfiye edilmesi gereken gösterişli yas merasimlerinden, teşrifattan bahsederek mollalara çatmaktadır. Hikâyede, ömrü boyunca kürsülerden din ve inanç aleyhine ateşli konuşmalar yapmış bir arkadaşının cenazesi sırasında mollanın "Ne mübarek zattır bu ölen ki mah-i muharremde vefat etmiştir. Ona hiç bir sorgu sual yoktur, direk cennete gidecektir" sözlerini duyan yazar gülmekten kendini alamaz.

Pilpile Piri başlıklı mektup tarzında yazılmış mizahi hikâyesi ise çok ilginç bir şekilde sonuçlanmaktadır: Bu mektup Şamahı'nın bir köyünde yaşayan Senem Karı'nın ağzından Güzgübacı'ya yazılmıştır. Torunu ve komşu çocuk tarafından kandırılan Senem Garı'nın şaşkınlığını gösteren bu hikâyede Keşdimez Piri'nden getirilmesi gerekirken sıradan bir yerden getirilen kırmızı renkli Pilpile toprağının tutuya niyetine kendisine sunulmasından ve işin garibi bu toprağı kullandıktan sonra torunun iyileşmesi üzerine gerçeği öğrenen kadının şaşırmasından bahsedilir.

Tezehanım Mollalar başlıklı yazısında da yeni devirde türemiş olan mollahanım tiplerinden, erkek dervişlerden bahsetmekte, etkili bir üslupla onları eleştirmektedir.

Yine bu seriden olan Hüseyingulu'nun İneyi'nde harama el uzatmanın kötü sonuçları anlatılmıştır.

Yazarın çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan Nevruz Bayramı ve millî geleneklerimizle bağlı silsile yazıları da hikâye karakterli olup üslup ve ifade rengârenkliği ile birlikte unutulmuş birçok gelenek ve göreneği yeni nesillere aktarmaktadır.

Acgöz başlıklı hikâyesinde açgözlü rüşvetçi öğretmenler; *Ümid Yeri* adlı hikâyesinde ise tembellik göstererek sınavlardan geçemeyen, üniversiteden atılmamak için çeşitli tezgâhlar kuran öğrenci tipleri başarıyla tasvir edilmiştir.

2.2. UZUN HİKÂYELERİNİN KONULARINA GÖRE İNCELENMESİ

Yazarın 1969-2003 yılları arasında yazdığı toplam sekiz uzun hikâyesinin isimleri sırasıyla şöyledir: *Ellerini Mene Ver* (1969), *Hun Dağı* (1981), *Celaliye* (1981), *Hoş Gördük Seyyah* (1982), *Semender Kuşu* (1982), *Sensen Ümidim* (1985), *Bela* (1999), *Hayalim Benim* (2003)

Yazarın uzun hikâyeleri de kısa hikâyelerindeki şema doğrultusunda konularına göre aşağıda tasnif edilmiştir.

2.2.1. Tarihi Biyografik İçerikli Uzun Hikâyeleri

Azize Caferzade'nin uzun hikâyeleri daha çok tarihi biyografik konularda yazılmıştır. Bunlar, *Hun Dağı*, *Celaliye*, *Hoş Gördük Seyyah* ve *Bela* adlı eserleridir.

2.2.1.1. Hun Dağı

Eserin başında Epilog adlı bir Ön Söz, sonda ise Son Söz anlamında bir Prolog yer almaktadır. Hun Dağı, müellifin dil ve üslubunun en güzel örneklerinden sayılır. Sovyetler Birliği'ndeki hafif çözümlerin yaşanmaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren tarih şuuru, olayları farklı zaman ve mekânlarda cereyan ettirerek anlatan eserler yazılmaya başlar. Bu bir süreçtir ve Türk dünyası edebiyatında bu yıllardan itibaren artık bu tarz eserler yazılmaya başlanmıştır. Azerbaycan'da Azize Caferzade *Hun Dağı* adlı eserini yazarken, Kırgızistan'da Cengiz Aytmatov *Gün Olur Asra Bedel* romanını yazar. Bu romanın içinde sansürden geçmediği için yayımlanamayan bir bölüm vardır ki yazar bunu daha sonra *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adıyla uzun hikâye şeklinde yayımlamıştır. *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adlı uzun hikâ-

ye ile *Hun Dağı* hikâyesi arasında savaş, yürüyüş sahneleri, aşk konusunun anlatılması yönünden ortaklıklar bulunmaktadır. İki yazar da farkında olmadan ayrı yerlerde aynı konulu eserler ortaya koymuşlardır. *Cengiz Han'a Küsen Bulut'ta* Cengiz Han'ın şahsında anlatılan Stalin'in zulmüdür. Azize Caferzade ise böyle bir konuya girmiyor, o Türk tarihinin en şanlı sayfalarından biri olan Hunlar Dönemini, bu dönemdeki yiğitlikleri ve Batı'dan Doğu'ya doğru yapılan göçü anlatıp günümüz Azerbaycan coğrafyasındaki Hunlarla bağlı yazılı ve sözlü edebiyattaki izleri sü-rüyor. Yer yer Hun kelimesi geçen mani ve ifadeleri, atasözleri ve deyimleri de tutarlı delil olarak eserinde kullanıyor.

Ön söz kısmında, müellif yas merasimlerinden birinde duyduğu bir ağıtta geçen Hun Dağı ifadesinden hareketle genetik hafızasının uyandığını ve yıllarca araştırdıktan sonra bulup öğrendiklerini okuyucu ile paylaştığını bildirmekte, “Eğer beni anlamıyorsun, yazdıklarım sana garip geliyorsa, okuyucum, beni affet, bu konu ile ilgili şimdilik benim de sana anlatacaklarım bu kadardır” şeklinde yorum yapmaktadır.

Müellif, burada tarihe de serzenişte bulunarak “İslamiyet dilimizin, dinimizin, milletimizin, maişetimizin, kadim adlarımızın bile üstünü kalemle çizmiş, bizi isteye istemeye Müslüman yapmıştır. Tanrımızı Allah'a, suçumuzu günaha, millî adımızı Müslümana çevirmiştir. Şimdi bile bazı kadim Türkçe adlarımızın, kelimelerimizin anlamını Arap-Fars kelimelerine çevrilmediği sürece bilemiyoruz” demiştir (Hun Dağı, 1983: 4).

15 bölümden oluşan uzun hikâyenin kahramanı Alptekin'dir. Avdan dönen Hakan, oğlu Alptekin'e ait olan okla yaralanır. Hakan'ın yanında bulunan dayısı Kansu oku Alptekin'in attığını söyler. Aslında bu doğru değildir. Alptekin Şaman Tayangu'ya at seçmek için Tayangu ile birlikte Baykal Şad'ı ve Gürsu'yu da yanına alarak Kumova'ya gitmiştir.

Hakan'ın kardeşi Alperle Turgut Dede komployu hemen fark ederler. Hakan'ın hanımı Damla Hatun, kardeşleri Kansu ve Hansu ve diğer oğlu Güntekin elbir olarak hakanlığa liyakatli olan Alptekin'i ortadan kaldırmak amacıyla bu hain planı yapmışlardır.

Şamanın da Alptekin'le birlikte at seçmek için Kumova'ya gitmesi hain planın gerçekleşmesini engeller. Hakan gerçeği öğrense de şamandan Gök Tanrı'nın huzuruna varıp gerçekleri bir daha öğrenmesini ister. Şamanizm'le ilgili önemli ayrıntılar içeren tören sahnesi sonucunda Alptekin'in suçsuz olduğu bir daha ortaya çıkar.

Hakan'ın emriyle kız kovma yarışları başlar, at üstünde koşan Ayla'ya kim önce yetişip yakalarsa o kazanacak ve hakan olacaktır. Yarışta halkın da sevip beğendiği, hakan olmasını arzu ettiği Alptekin galip gelse de Damla Hatun'un ve kardeşlerinin Gültekin'i hakan olarak istemeleri sonucunda Turgut Dede'nin tavsiyesi ile Alptekin ve ona bağlı olanlar yurdu terk ederler. Bu yeni bir göçün başlangıcıdır artık. Yeni yurt edinilecek, yeni başbalık- başkent bulunacak ve Hazar'ın ötesinden Büyük Suya (büyük Okyanusa) kadarki yerlerde yeniden düzen kurulacak, insanlar birlik beraberlik içinde yaşayacaklardır. Turgut Dede, Ayla vb. de bu kutlu yolculukta Alptekin'e eşlik eder. Yolda başlarından birçok olay geçer, Karlukların baskınını önleyip onları ve diğer Türk boylarını kendi taraflarına çekerek birleşip büyüme yolunda devam ederler. Yolda birtakım uğursuzluklar yaşamakla birlikte sonunda uzun yolculuktan sonra varacakları yere varırlar. Gök Tanrı'nın emrine karşı gelerek evlenmeden Aytekin'le gerdeğe giren Ayla doğum sırasında yeni doğmuş bebeğini-Yol-kutluk'u öksüz bırakıp vefat eder. Yollarına devam ederler, birbirinden güzel yerler görüp beğenirler, fakat bu yerlerin suyu, toprağı yanlarında getirdikleri toprağa, suya benzemez, uymaz. Yemyeşil çayırılı, bereketli Çayırlıçemen'e varırlar. Burada da

durmayıp ilerler, deniz kenarına varırlar, bol balıklı bol sulu bu yerlerin kuracakları hakanlığa yetmeyeceğine karar verdikten sonra yine ilerleyen Hunlar, nihayet kendi soylarından olan Bunları-Oğuz Türklerini bulunca, kendileri ile getirdikleri Dadlıkaynak'ın toprağını, Damcılıbulak'ın suyunu buradaki su ve toprakla karşılaştırıp aynı olduğunu, en önemlisi ise konuşmuş oldukları dillerinin de aynı olduğunu anladıktan sonra burada yerleşmeye karar verirler.

Eserdeki yer ve şahıs adları da oldukça şiirsel olup Dadlıkaynak, Damcılıbulak, Kunduzluçay, Suluçemen, Kuruçay, Aladağ, Dokuzdere, Uluçay, Çayırılıçemen, Deşiklidağ, Çamlimeşe, İkizdere, Yoncalıdüz, Süslüçay vb. şekildedir. Eserde Gök Tanrı inancından, Şamanizmden izler bulunmakta, kutsal karakterler sık sık anılmaktadır. Bunlar, Gök Tanrı, İne Tas- Humay İne- Umay Ana ve Şaman Tayangu'dur.

Hikâyede kahramanlara verilen Alper, Alptekin, Güntekin, Gürsu, Turgut Dede, Şaman Tayangu, Hansu, Kansu, Baykal Şad, Damla Hatun, Soydan Hatun, Aybike, Ayla, Aymen, Çağla Hatun, Tümen Karı, Laçın gibi Türkçe isimler de yine şanlı Türk tarihinde geçen isimlerdendir. Yazar, Alptekin'e verdiği adı rastgele seçmemiştir. O, tekin-komutan olmakla birlikte aynı zamanda birleştirici, onarıcı bir görevi de benimsemiştir. Bu sebeple o, alp tipi ile eren tipinin bir sentezi olma yolunda ilerlemekte, büyük Türk birliğini planlamaktadır. Hatta Karluklarla da bu sebeple savaşmayıp "Kendi kardeşlerimizle savaşırırsak Gök Tanrı'nın gazabına uğrarız" demektedir.

Eserde adı geçen diğer kabileler ise Tabgaç, Beklü, Tangut, Tezik ve Sogdaglardır. Birlikten, bütünlüşmekten bahsedilen bir yerde Turgut Dede'nin söyledikleri de çok anlamlıdır:

"Oğulcuklar, Soyumuz bir, Tanrımız bir, dilimiz bir iken ayrılık, savaş neye gerek? Güç birliktedir. Hakanımız Alptekin gökler

hakanının oğlu, Gök Tanrı'nın bize gönderdiği hakandır. Onun gök tuğu altında birlik; el birliği, dil birliği bize güç verir. Büyük, basılmaz, saldırgan bir ulus olmak becerisi verir. Biz sadece Kar-luklara değil, sizin dostlarınız olan Ođuzlara, Padarlara, Çigille-re, Kıpçaklara da barış dileğiyle gelmişiz (Hun Dağı, 1983: 48).

Uzun hikâyede renk sembolizminden başarıyla faydalanıl-mış, Sovyet döneminde anılması, sembol olarak kullanılması ya-sak olan mavi, firuzeyi renklerden yılların acısını çıkarırcasına başarıyla, sevgiyle bahsedilmiştir. Firuzeyi gökler, Ayla'nın mavi gözleri vb. bunlardandır (Hun Dağı, 1983: 34).

Halk edebiyatı unsurları, özellikle doğum ve ölümle bağlı gelenek ve göreneklere, merasimlere, eski Türklerdeki defin tö-renlerine, Nevruz Bayramı'na, al anası motifine eserde geniş yer verilmiştir. Ayla doğum sırasında kanama sonucu ölür. Eserde bu onun hayalet, heyula görmesi sonucu öldüğü şeklinde ifade edilmiş olup başarılı tasvirler yapılmıştır.

Ayla'nın ve Laçın'ın defin merasimleri, kurganlarının yapıl-ması da başarıyla tasvir edilmiş olup eski Türklerdeki defin me-rasimleriyle örtüşmektedir.

Hikâyenin yazılmasında Türk tarihinin erken dönemleri ile ilgili kaynaklardan, Orhun-Yenisey yazıtlarından, eski Uygur metinlerinden, Kutadgu-Bilig'den, Divan u Lügati't-Türk'ten, Ođuznamelerden, özellikle Dede Korkut Hikâyelerinden, Türk mitolojisinden ve folklordan faydalanılmıştır. Yaşı üç elliye at-lamış beyaz saçlı, beyaz kaşlı, beyaz sakallı Turgut Dede, Dede Korkut'u anımsatmaktadır. Folklor unsurlarının zenginliği, dil ve ifadenin kullanımı, özellikle toponimlerin (yer adlarının) çe-şitliliği eseri çok başarılı kılmıştır. Ele alınan konu eski devirler-de olduğu gibi eserin yazıldığı çağda ve yaşadığımız çağda hâlâ güncelliğini korumakta olup nesillerin tarih ve vatan, birlik ve beraberlik şuurunun gelişmesinde oldukça önemli bir hikâyedir.

Epilog'da müellif Hun kelimesi ve Hunlarla ilgili aklına takılanları bir diyalog çerçevesinde okuyucuya duyurur:

“...Sordum:

-Türkdilli halklardan, Hunlardan, Oğuz Kolundan, Hun Türklerinden bugüne ne kalmıştır?

-Dilciler: Çok şey kalmıştır. Dilimizin özü, canı... Hunî karpuz, huni-hin kulübe, hatta huni (sivrisinek çeşididir) bile onlardan kalmıştır.

-Şaka yapıyorsunuz...

-Neden şaka yapalım? Belki aniden soktuğu için rakibi-ne aman vermeyen Hun adını vermişlerdir ona. Ayrıca, sizin yazılarınızda, konuşmalarınızda bir tane bile Arap Fars kelimesi kullanmamanız da bu kelimeleri almadan önce dilimizin daha güzel, daha ahenkli ve musikli olduğunu ispat etmektedir.

Sordum:

-Peki tarihçiler bu konuda ne diyorlar?

-Sadece Strabon'un fikirleri bu konuda sizin için yeterli değil midir? O, “Hunlar Muğan'da şehir yaptılar, adını da Akhun koydular. Milattan önceki ilk yıllarda yaşayan bu coğrafyasına tarihçiden başka şahide ihtiyaç var mı?

Sordum:

-Peki toponimler bu konuda ne diyor? Bir isim, bir hatıra kalmış mıdır o asırlardan?

-Eğer kadim yer isimlerini korumamıza izin verselerdi, sık sık köy, kasaba ve şehirlerin adlarını değişmeselerdi daha çok şey kalırdı. Gökçay şehri yakınlığında, 19. yüzyılın birinci yarısında Hunlu köyü vardı. Bundan başka Hunakerd, Hunan Düzü isimleri yaşamaktadır. Siz folklorda arayın bakalım...

- *Aradım. Hatta bulamadıklarım bile beni buldu. Aynen Sona Ana'nın ağıtındaki gibi:*

Gel gedek Hun Dağına

Yaş tökek Hun Dağına

Oğlu ölen ananın

Kan damar kundağına

(Hun Dağı, 1983: 77)

Eserler ilgili Azerbaycanlı tenkitçilerden Yavuz Ahundlu, Vilayet Guliyev vb. önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Telmangızı'nın ifadesi ile söyleyecek olursak "*Hun Dağı hikâyesi, Yusuf Vezir Çemenzemli'nin Kızlar Bulağı adlı romanından sonra kadim Türkler mevzusuna hasredilmiş ilk nesir eserlerinden biridir. Bu eserden sonra kadim Türk dünyasını böyle başarıyla anlatan ikinci bir nesir eseri yazılmamıştır*" (Telmangızı, 2002: 35).

2.2.1.2. Celaliye

Azize Caferzade'nin eserlerinin en önemli özelliği yazarın roman ve hikâye tekniklerindeki çeşitli kuralları göz ardı edip bu türlerde kendi kurallarını uygulaması, eserlerinde okuyucu ile olan irtibatını asla koparmaması, her an her dakika okuyucuya sürpriz bir şekilde hitap ederek vermek istediği mesajları tekrarlama gereği duymasıdır. Celaliye adlı uzun hikâyesinde de diğer eserlerinde olduğu gibi müellif hikâyenin başında "Aziz Okuyucum " diyerek okuyuculara hitap etmekte ve eseri yazarken Nahcivan'daki tarihi yerleri, Ashab-ı Kef'i, Fazlullah Naimi'nin türbesini, özellikle Hacı Ali'yi, Timur'u yıllarca uğraştırıp kimseye baş eğmeyen Elince Kalesi'ni gezerek yazacağı eserden, Celalettin ile Celaliye'nin aşkıdan bahsedeceğini bildirmektedir.

Hikâyede, 12. yüzyılda Nahcivan'da Melike Celaliye'nin hâkimiyet yıllarından, sarayından, Atabeyler Devrinden, Selçuklu

tarihinden, Moğol istilasından, Moğollara karşı savaşmış Müslüman-Türk hükümdarı Celalettin Harzemşah'tan bahsedilmiştir. Bütün bu tarihi siyasî olayların fonunda Azerbaycanlı melike olan Celaliye, şiiri, sanatı, edebiyatı seven bir kadın hükümdar, bir anne, bir sevgili, bir yeğen olarak da tasvir edilmiştir. Müellifin bu eserdeki en önemli başarısı tarihi olaylarla birlikte edebi, maişet konularını da eserde yansıtmasıdır. Vatan sevgisi, evlat sevgisi, beşeri sevgi unsurları ile ihanet, hırs, ölüm, savaş vb. gibi psikolojik unsurlar iç içe bulunmakta olup hikâyeyi zenginleştirmiştir.

Babası Atabey Cihan Pehlivan, Nahçıvan'ın idaresini Celaliye'ye havale etmiştir. Celaliye'nin babasının kölesi olan Aydoğmuş, Celaliye ile bir yerde büyümüş ve komutan olmuştur. O, Melike'ye âşıktır. Fakat Celaliye onu değil Cemsit adlı Nahcivanlı bir yiğidi sevip onunla evlenir. Bu evlilikten sonra çeşitli evliyalara adak adama sonucu bir oğlu doğar. Fakat bebek doğduğu sırada babası da aldığı ölümcül yaradan vefat eder.

Müellif diğer uzun hikâyeleri gibi bu eserini de konuya uygun başlıklar halinde ve 15 başlık altında yazmıştır. İlk başlık *Kara Bulut* adlanmaktadır.

Bu bölümde, Çukur Sed'den gelen bir atlı yolda Yeter Karı adlı akrabasına uğrar. Geceyi onun yanında geçirip sabah erkenden Nahcivan'a doğru yola çıkar. Bu, komutan Aydoğmuş'a haber götürecektir olan Hacip Ali'nin adamıdır.

İkinci başlık *Dilek Günü* olarak adlanmaktadır. Bu bölümde, cuma günlerini dilek gününe dönüştüren, halkın ihtiyacını, şikâyetini, dileğini öğrenip yardımda bulunan Celaliye'nin Cuma günleri kimseyi geri çevirmediğinden bahsedilmektedir. Celaliye'ye âşık olan Aydoğmuş da bir an boş bulunup dilek dileyen halkın arasına karışarak onun huzuruna gelir. Fakat ne dileyeceğine, dileğini Melike'ye nasıl izhar edeceğini bilemeden hızlıca oradan uzaklaşır.

Kızlar-Güller Dünyası başlıklı üçüncü bölümde Celaliye'nin cariyeleri ile seyre çıkmasından, sarayına ancak 14 yaşını doldurmuş güzel kızları alıp yetiştirmesinden bahsedilir. Onun sarayında sadece Azerbaycan Türkleri değil, başka dinlere ve milletlere mensup kızlar da bulunmaktadır. Eserde dinî unsurlardan, dinlerin inançların çeşitliliğinden bahseden müellif, kahrâmanının diliyle "Keşke herkes bir dinde yaratılsaydı, o zaman dünyadaki bu savaşlar da olmazdı" diyerek bu konuda fikir beyan eder.

Hikâyede güzellik unsurları, halk ve divan edebiyatı unsurları, sofra medeniyeti, çeşitli meyve türleri, yemek çeşitleri, süslenme unsurları, gelenek ve görenekler anlatılmış; Nizami Gencevî'den ve Kızıl Arslan'dan, Celaliye'nin küçükken şairle olan görüşmesinden bahsedilmiştir. Müellif çok başarılı bir şekilde Melike Celaliye'nin sarayındaki Hamse okumalarını tasvir etmiş, özellikle İskendername mesnevisinde Berde'nin kadın hâkimi Nüşabe'nin sarayının tasvirini, İskender ile olan görüşmesini anlatmış, hikâyedeki şahısların dilinden Azerbaycan tarihinin farklı zamanlarında yaşayıp hüküm süren iki kadın hükümdar-Nüşabe ile Celaliye arasındaki benzerliği dile getirmiştir.

Selçuklu tarihinin, özellikle Azerbaycan Atabeylerinin kadın sultanlarından da bahsedilmiş, adları, kahramanlıkları örnek verilmiştir. Bunlar Türkan Hatun, Mümine Hatun, Zahide Hatun, Celaliye vb.dir.

Hikâyedeki dördüncü başlık *Haber* adını taşımaktadır. Bu bölümde, Melike Celaliye, Hilat hâkimi Hacı Ali'nin askerlerinin köyleri, evleri yağmalayarak insanları esir götürdükleri haberini alır. *Yüz yüze* başlıklı bölümde ise Celaliye ile Celalettin'in görüşmesi ve Celaliye'nin onunla kâğıt üzerinde evlenerek Nahcivan'ı korumaya almasından bahsedilir. Celaliye'nin erkek kardeşi Özbek, Celalettin Harzemşah'ın kardeşi Pirşah'la yaptığı savaşta

yenilince sulh antlaşması yapmak için Celaliye'nin onunla evlenmesini öngörmüş, böylece anlaşmışlar, kâğıt üzerinde bir evlilik akdi yapılmıştı. Fakat daha sonra Özbek Pirşah'ı yakalatıp hapse atmış ve sonra da öldürtmüştür. Şimdi ise Celaliye Sultan Celalettin ile böyle bir evlilik yaparak Nahcivan'ı korumaya almak istemektedir. Bu görüşü duygusal bir üslupla anlatan müellif, kahramanlarının arasında sevgiye ve saygıya, hayranlığa dayanan bir aşkı tasvir eder.

Celaliye'nin Ömer, Ebubekir, Kutluk İnanç ve Özbek adlı sultanlık yapan üvey erkek kardeşleri, her biri bir emirle evli kız kardeşleri olsa da o asla onlardan yardım istememiş, Moğollara direnen, âdeta kendi küllerinden hayat bulup yeniden ayağa kalkan mert, cesur Sultan Celalettin Harzemşah ile evlilik akdi yapmıştır.

Gizli İttifak başlıklı bölümde ise Aydoğmuş'un Hacıp Ali'nin adamı Hamdi ile konuşmaları ve Celaliye'nin oğlu küçük Celal'i kaçırmayı planlamasından bahsedilmekte, *Veliaht Kaçırıldı* başlıklı bölümde ise Aydoğmuş'un delikanlı Celal'i kaçırap Hacıp Ali'ye teslim etmesi anlatılmaktadır.

Ok Ucunda Mektup başlıklı bölümde, Celal'in kaçırılmasından bir hafta sonra Hacıp'in adamlarının ok ucuna takıp Melike'ye ulaştırdıkları mektupta Celal'in ellerinde olduğunu ve istekleri yerine getirildiği takdirde veliahdı bırakacaklarını bildirirler. Şartlar oldukça ağırdır: Mektuba göre, Nahcivan Hilat hâkimliği-ne bağlanacak, Melike Aydoğmuş'la evlenmeyi kabul edecek ve Nahcivan'ın bütün gelirleri Aydoğmuş'a verilecektir. Celaliye, oğlunun hayatı pahasına da olsa bu teklifi kabul etmez. *Leylekler* başlıklı bölümde Melike'nin yanındaki kızların en cesurlarından olan Olcay'ın dedesi Ehliman Kişi, derviş kılığına girip veliahdı kurtarmaya gider, fakat Celal ondan önce davranarak hapsedildiği çadırdan kaçmayı başarmıştır. *Zeyneb'in Mehebbet Mahnısı*

(*Zeyneb'in Aşk Şarkısı*) başlıklı bölümde, Aydoğmuş'un adamlarından olan Turhan adlı bir genç, Melike'nin cariyelerinden Zeyneb'i kandırır ve onun vasıtasıyla sarayın içine yol bulup Melike'yi kaçırmaya teşebbüs eder. Fakat tam Melike'nin odasına gireceği sırada yakalanır ve suçunu itiraf eder. Hiçbir şeyden haberi olmayan masum Zeynep'in âşık kalbi iki ihaneti kaldıramaz ve üzüntü ile sarayı terk eder. Birkaç gün sonra da Aras nehri kıyılarında cesedi bulunur.

Veliahdin Sonu başlıklı bölümde Celal'in kaçması, fakat ırmak kenarıyla koşarken korkudan mı yoksa heyecandan mı olduğu belli olmayan bir sebepten ölmesi anlatılmıştır. Onun cesedini Aydoğmuş bulur ve oracıkta gömer. Bu arada Hacıp'in ordusu Nahcivan'a saldırmaya kara vermiştir.

Heyecan başlıklı bölümde ise düşmanla, açlık ve soğukla savaşıyor Nahçıvan halkının mücadelesinden, Celaliye'nin bizzat savaşı yönetmesinden bahsedilir. *Mağlubiyet* başlıklı bölümde, düşman şehre ve hazineye yaklaşıncı Celaliye'nin ve ordusunun Elince Kalesi'ne sığınarak savunmaya geçmesi anlatılır. Bu bölümde kahraman Olcay, Aydoğmuş'u takip ederek dedesinin ve karşılıksız aşkının intikamını alarak onu sağ omzundan yararlar. Çok da önemli olmayan bu yaraya Hacıp Ali ve yaveri Hasan da birer kılıçla darbe indirince Aydoğmuş ihanetinin bedelini ödemiş olur.

Düşmanı yenen, ganimete ve zafere ortak olan Aydoğmuş'u da ortadan kaldıran Hacıp, açık meydanda Celaliye'nin ordusunu yense de şehri almayı yarına bırakır. Bir sonraki gün artık şehir içinde yüz yüze savaşıyorlar.

Leysan Buludundan Su İçenler başlıklı bölümde ise Elince Kalesi'ne sığınan halkın yiyeceği ve suyu tükenmiştir. Celaliye bu bölümde geri dönüşler yaparak eski hatıralarına döner, evlat dileğinde bulunmak için Ashab-ı Kehf'e yaptıkları ziyareti ha-

tırlar. Onu hayallerinden ayıran ise Olcay'ın müjde istemesidir. Sultan Celalettin Irak'tan dönmek üzeredir. *Celalettin ve Celaliyle (Yüz Yüzenin Devamı)* başlıklı son bölümde, hükmü Harezm'den Bağdat'a kadar geçerli olan Celalettin, Bağdat seferinden dönerken Hacıp'in yine Nahcivan'a saldırdığını öğrenir ve ordusunu Nahcivan'a sürerek Hacıp'i yenip mahveder. Eser iki hükümdarın, karı kocanın karşılaşması ve birbirini sevgiyle selamlaması şeklinde son bulur.

Bu hikâyede Nahcivan'daki tarihi yer isimlerinden de bahsedilmiştir. Bunlar Yılanlıdağ, Batabat Yaylası, Zorbulak Dağı, Pir Kaha, Ashab-ı Kehf, Hamhalan Deresi, Mülkümdere, Zerdere, İran hükümdarı Kir'in öldürüldüğü Kirne Köyü, Nuh'un gemisinin çıktığı Gemi Kaya vb.dir. Eserde Nevruz Bayramı'ndan, bu bayramda uygulanan çeşitli eğlencelerden, çocuk oyunlarından, çeşitli yiyecek ve baharatlardan, bunların yapılmasından bahsedilmiş, giyim kuşam, süslenme unsurları, gelenek ve görenekler, evlilik, doğum, adak adama vb. uygulamalarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş, konuya uygun mani ve ağıtlar başarıyla esere yerleştirilmiştir.

Buradaki isimler de önemlidir. Celaliye, Celalettin, Celal, Aydoğmuş, Ehliman Baba, Turhan, Hacıp Ali, Hasan, Olcay, Yeter Karı, Canfeda Hanım, Mahim Ana, Zeynep, Ay Bibi, Gümüş Bike, Gündoğdu Hatun, Altunsaç vb. hem eski Türk hem de Selçuklu döneminde kullanılan yaygın isimlerdir.

2.2.1.3. Hoş Gördük Seyyah

Tarihi biyografik içerikli bu eserde 19. yüzyılda yaşamış ve dünyanın birçok yerini gezerek gördüğü birçok yeri maharetle dört ciltlik eserinde anlatmış olan Hacı Zeynelabidin Şirvani'nin hayatı ve seyahatleri anlatılmıştır.

Eserde, *Dergâhda, Hazırlık, Bu Yol Veten Yoludu ve Şamahı'da* başlıkları altında Zeynelabidin Şirvani'nin doğumundan seyahate çıkmaya karar verdiği ana kadarki hayatı tasvir edilmiştir.

Olaylar daha çok güllü çiçekli yeşil Şamahı'dan koparılarak çorak Kerbela ikliminde yaşamaya mecbur olan Şirinbeyim'in etrafında cereyan etmektedir. Yedi erkek kardeşin yegâne nazlı bacısı; hassas, şair ruhlu, şen şakrak bir kız olan Şirinbeyim, daha çocuk denecek bir yaşta Ahunt İskender ile evlendirilmiştir. Kısa sürede arka arkaya iki erkek çocuğu doğmuş, kendisi henüz çocuk iken bir anda anne oluvermiştir.

19. yüzyılda Şamahı'da ve Azerbaycan'ın birçok yerinde cereyan eden sosyal-siyasi olaylardan, özellikle Şamahı Hanlığının Rusya'ya birleştirilmesinden sonra Ahunt İskender dünya ahvalini hiç de hayra yozmamış, dini bütün bir Müslüman olarak Hristiyan bir padişahın tebaalığında yaşamayı kabul etmeyecek kutsal topraklara-Kerbela'ya gitmeye ve çocuklarını orada yetiştirmeye karar vermiştir. Bu haber Şirinbeyim'i kalbinden yaralasa da o, çocuklarının-beş yaşlı Zeynelabidin'in ve iki yaşlı Mehemed'in hatırına eşyle birlikte gitmekten başka çıkış yolu bulamamıştır.

Dergâh'ta başlıklı birinci hikâyede Şirinbeyim'in yaşadıkları anlatılmış, özellikle eşi, evliliği ile ilgili bilgi verilmiştir. Ahunt İskender gibi salih bir Müslümanın evinde sevgiden ziyade sürekli nasihat ve ibadet gören bu şen şakrak kadının kalbine hiç silinmeyecek bir keder hâkimdir.

Eserde, maişet meseleleri ile birlikte edebi-tasavvufi ve felsefi konulara da ağırlık verilmiş, özellikle 19. yüzyıldaki İslam dünyasının ahvali ve coğrafyası başarıyla anlatılmıştır.

Ahunt İskender'in dönemi ile ilgili söyledikleri de bu açıdan çok önemlidir:

“Yok, bu namüslümanlar arasında ben bu çocukları Allah’ın buyurduğu, peygamberin hidayet ettiği yolda büyütmemeyeceğim. Götürmeliyim, gitmeliyim Hüseyin’in hizmetine” (Celaliyye, 1983;192)

Eserde, Kerbela’daki kutsal mekânların, türbelerin ve buraya yapılan ziyaretlerin de tasviri yapılmıştır. Müellif kendisi bu toprakları ziyaret etmiş, ninesinden, annesinden ve diğer aile fertlerinden buralara yapılan ziyaretleri duymuş ve en ince ayrıntısına kadar burada anlatmıştır.

Zeynelabidin önce babasından sonra ise Kerbela’daki meşhur âlimlerden ders alır. On beş yaşına girdiğinde babası onu Bağdat’taki meşhur hoca Masumali Şah’tan ders almaya gönderir. O, iki yıl Bağdat’ta kalarak eğitimini tamamlar. Okulu bitirdikten sonra babası Zeynelabidin’i beşik kertmesi olan dayısı kızı ile evlenmesi için Şamahı’ya gönderir. Ahunt İskender’in planına göre, Şamahı’daki dayılarının yardımı ile düğün yapılacak ve Zeynelabidin eşini de alarak Kerbela’ya dönecektir.

Bu Yol Veten Yoludu başlıklı bölümde Zeynelabidin’in yolculuk sırasında başından geçenler, evliyalardan yurdu olan Şirvan’daki çeşitli tarikat ve ziyaretgâhlardan, o dönemde kervan yollarında sıklıkla karşılaşılan Mevlevi, Bektaşî, Alevî dervişlerinden, dervişlerin Konya’ya gidişinden, çekilen gülbanklardan, derviş Baba Sakit ile olan konuşmalarından, onun dinlerle, özellikle İslamiyet’le ilgili yorumlarından ve bu yorumların onu etkilemesinden, konuşma sırasında dervişin kendisi ile ilgili söylediği temkin kelimesini, yazdığı şiirlerinde mahlas olarak kullanmaya karar vermesinden bahsedilir.

Eserde geçen “Dervişlere namaz zarurî değil”, “Kırk yılda bir namaz kılmak istedim, o sırada da mescit yıkıldı” gibi ifadelerden Baba Sakit’in de Bektaşî dervişi olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin bu bölümü, dini, tasavvufî ve felsefî konulara ayrılmış olup yazarın düşüncelerinin de bir özeti sayılmaktadır. Burada

Zeynelabidin'in geçtiği yerlerdeki olaylar, kervansaraylarda, çarşı pazarda yaşadıkları, görüp işittikleri Kerbela'dan Şamahı'ya kadarki yolculuklarda yaşananlar 19. yüzyılda İslam dünyasının ve Şark hayatının birer özeti olup müellif tarafından başarıyla anlatılmıştır.

Şamahı'da başlıklı bölümde Zeynelabidin'in Şamahı'daki akrabalarından, yedi dayısından ve büyük dayısı Meşedi Semender ve yengesi Soltanbike'den, beşik kertmesi olan Telizer'den ve onun sevdiği ile kaçmasından bahsedilir. Aile içi konuşmalar, düğün öncesi yapılanlar, takı ve kıyafet, kumaş, yiyecek ve içecek çeşitleri ile ilgili olarak bu bölümde önemli bilgiler verilir.

Müellif, bu bölümde Zeynelabidin'in dilinden Şamahı'yı, ana yurduna has olan her şeyi; bitkileri, yiyecek ve içecekleri, dağ ve pınarları, gelenekleri, Fit Dağı'ndaki kâşanesinde oturan Şamahı hanı ile olan görüşü ve bu sırada konuşulanları, hanın ona görev vererek Şamahı'da kalmayı teklif etmesini anlatmıştır. Şamahı'da birkaç ay kaldıktan sonra Zeynelabidin seyahat etmeye karar verir. Seyahat masraflarını karşılayabilmek için babasının verdiği düğün parası ile meşhur Şamahı ipeği alarak Hindistan seferine çıkmaya hazırlanan kervana teslim eder.

Küçük oğlu Mehemed de ağabeyi gibi Bağdat'ta okumaya karar verip evden ayrıldığında kendisini çok yalnız hisseden Şirinbeyim, Ahunt İskender'den ayrılarak hasretiyle yanıp kavrulduğu Şirvan'a döner.

2.2.1.4. Bela

Bu hikâyede 16. yüzyılda Safevi sarayındaki kargaşadan, hâkimiyet uğrunda mücadelelerden ve mezhep çatışmalarından bahsedilmiştir. Müellif o dönemde yaşayan ve birbiri ile mücadele içinde olan Türkmen kabilelerinin sayısını 37 olarak gös-

termiş ve bu rakamla aslında 20. yüzyılda yaşanan birçok sosyal siyasî olaylara da ayna tutmuştur.

Adı geçen kabileler; Ustaclu, Şamlu, Dülkadir, Bayat, Kacar, Safevi, Rumlu, Avşar, Tekelü, Türkman, Varsak, Arapgirli, Akkoyunlu, karakoyunlu, Karaman, Ceyirli, Şirvanşahlı, Karadağlı, Udullu vb.dir.

Bu uzun hikâye de başlıklar halinde yazılmıştır. Eser *Ön Sözle* başlayıp, *Kim?*, *Kanlı Olsa Da Hoş Haber*, *Elçilik (Görücülük)*, *Ana ve Bala (Anne ve Yavru)*, *Ovda (Avda)*, *Ulduzların Duası (Yıldızların Duası)*, *Şirvan Uğruna*, *Dede Budak ve Elçilik (Görücülük)*, *Ana*, *Bozulan Nişan*, *Mehd-i Ulya'nın Sonu*, *Son Sözüm* başlıklı toplam on üç bölümden oluşmaktadır.

Ön Söz'de Azerbaycan'daki kabileler arasındaki kargaşa ve anlaşmazlıklardan, tarihin bütün dönemlerinde bu parçalanmanın halka verdiği büyük zararlardan bahsedilmiştir.

Kim? başlıklı bölümde ise mezhep kavgası yüzünden öldürülen Safevi sultanı II. İsmail'in yerine Safeviye tahtına hangi şehzadenin getirileceği tartışmaları canlı bir biçimde anlatılmıştır. *Kanlı Olsa Hoş Haber* başlıklı bölümde aksakalların ve ummun kararıyla şahlığa seçilen Muhammed Hüdabende ve eşi Mehd-i Ulya (yüce, mukaddes beşik anlamına gelen bu ifade, ona dört erkek çocuk doğurduğu için padişah tarafından verilmiştir) Hayransa Beyim'den bahsedilmiştir. Sünni mezhebi mensuplarını ve Türkmen beylerini sevmeyen, Fars ve Taciklerle el bir olup eşini ve ülkeyi onlarla idare eden bu kadının otoritesinden, eşinin yerine ülkeyi onun idare etmesinden ve bir komutan olarak başarıyla gerçekleştirdiği savaşlardan bahsedilmiştir. Özellikle onun Şirvan üzerine yürüyüşünden, Şirvan'da bulunan Osmanlı orduları ile savaşından ve bu ordulara yardıma gelip yaralanan Kırım hanı Adil Giray Han'ı esir almasından bahsedilmiştir.

Yazarın bütün eserlerinde olduğu gibi bu hikâyede de aşk konusu yer almakta olup Muhammed Hüdabende'nin oğlu Hamza

Mirza'nın Sünni Dede Budak'ın kızı Esmâ ile olan aşkına geniş yer verilmiştir. Yazar, sevgililerin kavuşamadığı bu aşk hikâyesini anlatırken âşıkların dilinden klasik Azerbaycan şairlerinin bazı gazellerinden seçme beyitleri de esere almıştır.

Elçilik başlıklı bölümde Türkmen emirlerinden Emirhan Türkman ve çevresindekilerin padişah Muhammed Hüdabende'nin kız kardeşi Fatime Sultan Beyim'e şaşaalı bir biçimde elçi gelmesi anlatılır. Mehd-i Ulya, bu evlilik sonucu Türkmen beylelerinin saraya, yönetime yaklaşacağından çekinir ve eşi üzerindeki otoritesini kullanarak onları aşağılayıp geri çevirttirir.

Hikâyedeki *Ana ve Bala* başlıklı bölümde Mehd-i Ulya Hayransa Hanım'ın oğlu Hamza Mirza'nın Rumlu kabilesinin başçısı Dede Budak Rumlu'nun küçük kızı Esmâ Sultan'a olan aşkını anesine anlatması ve onun bu durumu kabullenmemesi anlatılır.

Bu bölümde, yazar ülkeyi ve inancı parçalayan sünni-şia meselesi üzerinde durmuş, Şehzade Hamza Mirza vasıtasıyla bu mesele ile bağlı görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

" - Ana, Rumlu Dede Budağ'ın kızını gördün mü?

- O Sünni tayfanın mı?

Hamza Mirza, Sünni ifadesini kulak ardına vurdu; ya-vaşça annesinin göğsüne sürtmeye devam ederek dedi:

- Evet... Rumlu Dede Budağ'ın kızı Esmâ'yı gördün mü? Tam da senin aradığın gibi yiğit bir kızdır. Ben uykudan uyanmadan uyanan, ben ata binmeden önce ata binen, ben düşmana yetişinceye kadar o yağı boynu vuran... Tam da senin gibi...

- Uzak olsun. İmam Hasan'ın katili, ikinci imamımıza zehir içiren Esmâ...

- Ne diyorsun sen Anne? O ne zaman olmuş öyle? Kaç yüzyıl önce. Bu daha dünkü çocuktur...

Mehd-i Ulya oğlunun sözünü kesti:

-Sahibi ada, ad da sahibine çeker...

-Anneciğim, vallahi o ad Kuran-ı Kerimde de var."

(Bela, 2001, 23)

Avda başlıklı bölümde ise Esmâ'nın ava gideceğini öğrenen Hamza Mirza'nın erkenden onunla buluşmak için ava gitmesinden bahsedilir. Romantizm ve macera unsurlarıyla donatılan bu bölümde yolda bir atının Esmâ'ya sataşarak rahatsız etmeye kalktığı, fakat Hamza Mirza'nın tam zamanında yetişerek onu yaralaması anlatılır. Bu bölümde sevgililer birbirlerine olan aşklarını izhar ederler.

Yıldızların Altında başlıklı bölüm bir önceki bölümün devamı olup romantik çizgilere ağırlık verilmiştir. Şirvan üzerine yürüyüş yapılırken Esmâ da mensubu olduğu Rumlu tayfasının ileri gelen savaşçıları ile bu sefere katılmıştır. Burada, Hamza Mirza ile Esmâ aylı gecede görüşerek Nesimi, Fuzuli ve Hatai'nin âşıkane gazelleri vasıtasıyla aşklarını dillendirirler.

Şirvan Uğrunda başlıklı bölümde ise Safevi ordularının Şirvan'ı Osmanlılardan almak için başlattığı savaşlardan ve bu savaş sırasında Kırım hanı Adil Giray'ın on iki binlik ordusu ile Şamahı'da bulunan Osman Paşa'ya yardıma gelmesinden ve daha yoldayken tuzağa düşürülerek askerlerinin öldürülüp kendisinin de yaralı bir biçimde esir alınmasından bahsedilir. Müellif bu bölümde savaşın tarihini de şöyle göstermektedir: "Aylardan Kasım, günlerden 28, yıllardan 1578 yılı (28 Ramazan, 986 hicri)" (Bela, 2001: 45).

Eserdeki savaş ve sonbahar tasvirleri çok etkili bir biçimde anlatılmıştır. Sonbaharda yapılan savaşlarla ilgili yazar çok aşina olduğu Aksu ve Şamahı coğrafyası, bu mevsimdeki renk cümbüşü, özellikle sararıp altın rengine dönüşen ve dökülmeye yüz tutan yapraklar arasından ortaya çıkan kıpkırmızı narlar hakkında çok güzel betimlemeler yapmıştır.

“Güzün son ayıydı. Yağmur yoktu. Aksu-Akdevölen Çayının etrafı aran yeri olduğundan yağmurlar seyrekti. Sonbahar etkisini göstermemişti daha. Şimdiki Pirhasanlı, Mollahasanlı köyünde, avlularda şirin Pirhasan narları ağaçlardan kırmızı lambalar asmıştı (Bela, 2001. 36).

Eserde yazarın vermek istediği önemli mesajlardan biri de Türklükle, Türkçenin kullanılması, dil ve düşünce birliği ile ilgili hususlardır. O, bunları ak saçlı bir ihtiyarın dili ile büyük bir hata yaparak sarayı Fars ve Taciklerle dolduran, resmi devlet dili olan Türkçeyi saraydan sürüp Farsçaya üstünlük veren, bir intikam uğruna kendi soyuna ihanet eden ve kardeş kanı akıtan Mehd-i Ulya Hayransa Beyim’e söyler:

“.. Senin vatanın Türk memleketidir. Şimdi bu saat saraydan kovmaya başladığınız Türk dilini, devlet dili yapan büyük Şah İsmail idi. Büyük şair, komutan Şah İsmail. Şimdi Türk asıllıların yerini sarayda Farslar, Tacikler almış.

- Ne olacak ki?

- ...Bir bak hele. Sahranın ortasındaki o kırmızılıklar lale değildir, gençlerimizin kanıdır. Çarpışanlar, bize karşı duranlar Tatar da olsa Türk soylu, Türk asıllıdır. Osmanlı, bizim gibi konuşmasa da Türk soylu, Türk asıllıdır. Büyük bir memleket, dünyada Türk devletlerinin gözü olan bir memlekettir. Şah Banu, bütün bu tayfalar ki Osmanlı ve Kırım Tatarlarına karşı savaşır, onlar Kırım Tatarları değil, Türklere... Her üçü aynı kanı taşımakta, aynı dili konuşmakta, aynı kahramanlığa sahip olmaktadır. Ama dünya milletleri, dünyanın büyük haçlı devletleri bizi birbirimize düşürmüştür” (Bela, 2001: 40).

Dede Budak ve Elçilik başlıklı bölümde ise Mehd-i Ulya Hayransa Beyim yine bir hile ile Türkmen tayfalarını şahın huzuruna çağırır. Etrafına ise Dede Budağ'ın kızı Esmâ'yı Şehzade Hamza Mirza'ya aldırarak için adamları ile elçiliğe geldiği söy-

lentisini duyurur. Eşi tarafından doldurulan Padişah, namusuna düşkün olan Türkmen beylerini, özellikle Dede Budag'ı âdeta azarlayarak "Kızlarınıza sahip çıkın, avda, ormanda yalnız başına dolaşır şehzadeyi yoldan çıkarmasınlar" diyerek azarlar. Dede Budak, kızına, dolaylı olarak kendisine ve soyuna yapılan bu hakareti hazmedemeyip dışarı fırlar. Bu bölümde süs, zinet unsurları ve bunların kullanım biçimi de başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Caferzade, farklı bir üslubu olan, satırlar arasında dolaşırken sürekli okuyucusunu şaşırtan, sürprizler hazırlayan bir yazardır. O, bazen çok ciddi bir konuyu anlatırken ifade ettiği bir deyim ve atasözü ile bazen çeşitli yöntemlerle satır aralarına girerek okuyucu ile olan temasını sürekli sağlamakta, sürekli kendi varlığını gösterip mesajlarını ara vermeden okuyucuya yönlendirmektedir. Hikâyede geçen bu durumla ilgili bir bölümü aşağıya alıyoruz:

"Bir defa bile meşşatenin adını anmamıştı. Galiba hiç bilmiyordu da (Zaten biz de bilmiyoruz, okuyucum, hem meşşate kimdir ki, Şahbanu onun adını bilsin? Bize gelince, biz nereden öğrenelim?) (Bela, 2001: 48).

Veya

" Dede Budag bütün bunları avucunun içi gibi karışından çok daha iyi biliyordu. Bu sebeple o konuştuğunda cevap vermiyor, Hakk'ın sesine kulak veriyordu. Hak seven adamdı, amma neylemeli ki devir, zamane hakkın devri, hakkın zamanesi değildi. (Hem zamane ne zaman Hakk'ın zamanesi olmuş ki aziz okuyucum? Sen böyle bir devir, böyle bir zamaneyle karşılaşırısan benden de selam söyle)" (Bela, 2001: 64).

Ana başlıklı bölümde ise şehzade Hamza Mirza'nın özel berberi olan Rızakulu tarafından katledilmesi anlatılmıştır. Berber Rızakulu yakalanıp konuşurulamak için getirilmiş fakat bu işin

elebaşları konuşmaması için onun dilini kesmişlerdir. Rızakulu çarmıha gerilerek öldürülmüştür.

Bozulan Nişan başlıklı bölümde ise Dede Budağ'ın kızı Esmâ'yı göz hapsine alması anlatılmıştır. Evden çıkmasına, arkadaşları ile görüşmesine ve ata binip ava gitmesine izin verilmeyen Esmâ, Saday Soltan adlı hatırı sayılır bir emirin oğlu ile evlendirileceğini duyunca çok üzülür. "Ölürsem senin, kalırsam kara toprağınım" diye yeminler verdiği Hamza Mirza'dan sonra o kimseyle evlenmeyi düşünmemektedir. Bu sebeple evden kaçır ve beklenmedik bir biçimde, Sünni olduğu için onu sevmeyen ve oğlu ile evlenmesine asla müsaade etmeyecek olan, hatta iftirada bulunarak babasını ve kabilesini rezil eden Mehd-i Ulya'nın sarayına giderek ona sığınır. Önce onu kovup hakaret eden Şah Banu, Esmâ Şia mezhebini kabul edip kelimeyi şehadet getirdiğinde onu bağrına basarak oğlunun kokusunu âdeta ondan alır. Esmâ, aşkı uğruna mezhebini değiştirir. Müellif, burada aşkın Şeyh Sanan'a vb. âşıklara neler yaptırdığını Esmâ vasıtasıyla insanlara gösterip aşk karşısında hiçbir meselenin önemi kalmadığını özellikle vurgulamaktadır. Bu arada, Esmâ'yı delice seven ve kavuşamadan öldürülen Hamza Mirza, aynı zamanda annesinin veziri İtimadüssaltana Mirza Salman'ın kızı Süheyla ile de evlidir.

Mehd-i Ulya'nın Sonu başlıklı bölümde ise Şah Banu'nun, hiçbir suçu olmayan Mazendaran hâkimi Şia Mirza Han'ı öldürmeyeceğine dair Türkmen beylerine söz verip sonradan gizlice Kahkaha Kalesi'nde onu boğdurup öldürtmesinden bahsedilmiştir.

Bu olaydan sonra Kızılbaş beyleri, saraya yakın olan Müzeyyib Han'ın rehberliğinde bir araya gelerek bir sabah vaktinde Şah Banu'yu ve onu yönlendiren yaşlı annesini katlederler.

Eserin temel amacı parçalanmışlığı ve Farslaşmayı eleştirmekle birlikte asıl üzerinde durulan husus, eskiden İslamiyet'i,

16. yüzyılda ise Şah İsmail ile birlikte yeniden hortlatılıp Türk dünyasını kanser hücreleri gibi saran mezhep ayrılığı meselesidir.

Son Sözüm başlıklı bölümde müellif, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

“Dayan! Kapatma kitabı benim dertli bacım, dertli kardeşim. Eli eteğinden uzun, bir parça ekmeksiz eve, yavrularının yanına, külfet yanına dönen babalar, kardeşler, kocalar, oğullar! Sana son sözümü henüz demedim. Peki, sabah-tan beri okuduğun bu kitaptan sen ve ben hangi sonuçları elde ettik? Tarikatçılığa karşı yürüyüşler, kurbanlar olmadı mı? Kimlerdi bu kurbanlar? O zamandan beri bu belalar bu milletin başından eksik olmadı, başının üstünde kara bulutlar hâlâ durmaktadır. Hiç eksilecek gibi de görünmüyor.

Hamza Mirza’dan önce onun amcası II Şah İsmail bu belaya kurban gitti. Ondan hemen sonra Safevi sülalesini, Safevi hanedanını sonlandıran Nadir Şah Avşar gibi kudretli bir hükümdar bu mezhep ayrılığını ortadan kaldırmak için uğraşırken kurban oldu.

19. yüzyılın muhteşem şairi Seyyid Azim Şirvani, bu mezhepçiliği ortadan kaldırmak için evlatlarının geleceğini feda etti. Bir çocuğunun adını Aişe, diğerinin Osman, üçüncüsünün ise Ömer koydu. Nefret kazandı. Zaten dünyadan gider gitmez de bu isimler hemen değiştirdi, anılmaz oldu. Bu uğurda daha kimler çarpışmadı?

20. yüzyılın başlarında “Eşhedü billahi aliyü’l-azim” diyen ulu, ölümsüz ve hiç bir millette eşine benzerine rastlanmayan bir şair olan Mirza Alekber Sabir de ...

Ne yazık ki şimdi de 21. asrın gireceğindeyken yine o menhus ayırımı yapmaktayız vekanı, canı dili, dini bir olan bu milleti bölmeye devam etmekteyiz. Kimin parmağı var burada acaba?

F. Engels nasıl demişti? “İngilizlerin en büyük keşfi bu Sünni-Şia meseledir. Siyasette particilik, dinde ise mezhep kavgaraları...” (Bela, 2001: 76-77).

2.2.2. Aile Maişet Konusundaki Uzun Hikâyeleri

2.2.2.1. Ellerini Mene Ver

1969 yılında Udulu’da tamamlanan bu hikâyede, aldığı gönül yarası üzerine eşinden ayrılıp küçük Nazlısı ile bir köye inşaat teknikeri sıfatıyla çalışmaya giden Aysu’nun yaşadıkları anlatılmaktadır. Şiirsel bir üslupla yazılmış bu uzun hikâyenin dil ve üslubu, teşbih ve betimlemeleri âdeta divan edebiyatından alınmış gibidir. Bu hikâyede yazarın diğer eserlerindeki çok daha zengin bir tabiat tasvirine ve hazin bir aşk duygusuna yer verilmiş, 1960’lı yıllar Azerbaycan edebiyatına özgü olan idealist gençlik, gelişme, ferdin iç dünyası, kendine güven, hatalardan ders çıkarma gibi konulara temas edilmiştir.

Hikâyenin başkahramanı Aysu adlı genç bir teknikerdir. Bakü’de büyüyen bu kız kısa zamanda köy hayatına alışmış ve herkesin sevip saydığı bir insan olmuştur. O, düşünce ve projeleri ile köyde birçok olumlu yeniliklerin yaşanmasına sebep olur. Hikâye ve romanlarında diyalog türünden başarıyla faydalanan yazar, bu eserde de olayları Aysu ile Diyar’ın dilinden anlatarak hikâyeyi üç alt başlıkta yazmıştır. İlk başlık *Aysu Diyor*, ikinci başlık *Diyar Diyor*, üçüncü başlık ise yine *Aysu Diyor* şeklindedir.

Aysu köye gelmeden bu köyden olan Ayaz adlı başarılı bir tekniker kolhozda çalışmaktaymış. Fakat kolhozda hırsızlık yaparak devlet malını çalan bazı insanların tekerine çomak soktuğundan bir grup insan yalnızken yolunu kesip dövmüş ve soğuk kış gününde onu ölüme terk etmiştir. Ayaz’ın annesi, oğlunun yerine kolhozda çalışmaya gelen Aysu’yu hoş karşılamaz, her

fırsatta ona laf çarptırır, hakaret ederek incitir. Ayaz'ın erkek kardeşi Diyar ise okulda tarih öğretmenidir. O daha ilk günden Aysu'ya âşıktır, fakat bir türlü aşkını söyleyemez.

Eserde tasfiye edilmesi gereken bazı gelenekler vardır ve yazar birçok eserinde olduğu gibi burada da bu konuya temas ederek kahramanların dili ile toplumu bu yönde eğitmeye çalışmıştır. Teyzesi kızı ile evlenen Ayaz'ın annesi, oğlunun dul eşine ve yetim çocuğuna sahip çıkmak ve evdeki gelinin başka birisi ile evlenmesini engellemek adına, Diyar'ı ağabeyinin eşi ile evlenmeye mecbur etmektedir. Fakat Diyar'ın tutarlı cevapları ve babasının da desteklemesi ile bu iş gerçekleşmez. Hikâye, Aysu ile Diyar'ın aşklarını ilan etmesi ve Diyar'ın sevgilisine "Ellerini mene ver" demesi ile son bulur.

Aşk duygusuna eserlerinde geniş yer veren, yeri geldiğinde âşıklarını Fuzuli'nin, Seyyid Azim'in ve Sabir'in şiirleri ile konuşturan müellif, bu hikâyesinde de iki aşğın başarılı diyaloglarını vermiş, saf temiz aşkı temiz vatan coğrafyasının güzelliği ile eşleştirmiştir.

31 sayfa hacmindeki bu eserde Sosyalist Realizmine has unsurlar bulunmakla birlikte müellifin başarısı; kolhoz, fabrika, gelişen köy, yetişen idealist Sovyet nesli gibi klişe konuları, Azerbaycan'a has millî unsurlarla, vatan tabiatı, vatan evlatlarının çabalarını millî zeminde gerçekleştirme ve mutlu sonla biten bir aşk macerası üzerine bina etmesidir. Akıcı bir üslupla yazılan bu hikâyedeki şiirsellik, İlyas Efendiyev'in eserlerindeki üstün şiirsellikle mukayese edilebilir.

2.2.2.2. Semender Kuşu

Hikâyenin kahramanı Kebuter adlı bir köylü kızıdır. Bu kız, çok acı bir hayat yaşamış, yetim, fakir, fakat alabildiğine güzel bir kızıdır. Cahil ninesi, onu sefaletten kurtulur ümidiyle yaşlı,

zalim ve cahil, evladı olmadığından sık sık eş değiştiren dedesi yaşındaki Veligulu'ya vermiş, âdeta satmıştır. Sürekli yediği dayaklardan ve çeşitli ıstıraplardan sonra o, aynı avluda yaşadıkları üniversite öğrencisi Elmirze ile kaçıp evlenmiş, iki çocuğu olmuş, üniversiteyi bitirip Azerbaycan'ın ilk kadın doktorlarından olmuştur. Fakat mutlu evliliği uzun sürmemiş, beş yıl sonra savaş başlayınca Elmirze savaşa gitmiş ve bir daha geri dönmemiştir. Eserde Kebuter'in ve Elmirze'nin yaşadıkları fonunda, Azerbaycan kadınının gelişmesi, hakkı ve halkı uğrunda mücadelesi ön planda olmakla birlikte birçok meseleye de ışık tutulmuştur. Burada da hikâye yine bir gazetecinin dilinden anlatılmaktadır.

İletişim fakültesinden yeni mezun olan bir genç Azerbaycan Radyosu'nda işe başlar. Henüz işin başındayken kasıtlı olarak mı yoksa farkında olmadan mı çok zor bir göreve gönderilir.

İlmi uğrunda, milleti uğrunda âdeta Semender Kuşuna dönen, ünü Japonya, Amerika üniversitelerinde bile meşhur olan tıp doktoru âlim bir kadının hayatıyla ilgili güzel bir yazı hazırlaması gerekmektedir.

Görüş gerçekleşir ve Semender Kuşu hatıralarından oluşan defterleri ona verir.

İlk defterde, Elmirze adlı öğretmen okulunun üçüncü sınıf öğrencisinin savaşta şehit olmasından ve Semender kuşlarından birinin halkı, vatani için yanamadığından bahsedilmiştir.

Kebuter'in defterinde yazılanlar 1920-1935'li yıllarda ve sonrasında Bakü'de yaşananlardan bahsetmektedir.

Bakü'de bir mahallede, dar bir sokakta yerleşen 78, 80 ve 82 numaralı üç evde toplam on iki aile yaşamaktadır. Burada her kes birbirini tanıyor, bütün sevinçlerini, kederlerini paylaşarak yaşıyor. Buradaki komşular, Hayransa Hala, Seriyeye Arvad, İnsaf Hanım, Rebiye Hanım, Gülsüm Hanım, Sarhoş Babaş, Elmirze,

Güney Azerbaycan'dan çalışmaya gelip Bakü'de hamallık yapan masalcı Seyfi Emi, Nenegız, Zeyvenise Hanım, Meşedi Rehim vb. dir.

Hacı Soltan, Hüriyye, Fatma Hanım, Bolşevik Sure, Dürsedef Arvad, Zelyonnu diye çağrılan jandarma bekçisi, Gara Eleskerov, Nenegız Arvad vb. eserde adı geçen yan karakterlerdir.

Eserde, küçük bir mahallenin yaşantısı temel alınarak 20. yüzyıl Azerbaycan'ında Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra yaşananlar, halkın yaşamı, eski yas geleneği ile yeni yas merasimleri, ölünün ardından ihsan, yemek verme, yasin, fatiha okutma vb. uygulamaların kaldırılıp bunların yerine gül, çiçek demetlerinin getirilmesi, siyah bantlı bayraklar eşliğinde bando müziğinin çalınması, kadınların da mezarlığa gitmesi vb. uygulamalar anlatılmaktadır. Bu uygulama ilk defa, kadınların okuması ve gelişmesi uğrunda didinip duran, onlara okuma yazma öğretti; çok evliliğe karşı mücadele eden, her kesin korkup çekindiği, eski hükûmetin mensuplarından olan ve kaçıp Fransa'ya giderek orada yaşamaya başlayan kocasının yanına gitmemek için babasına direnen ve bu sebeple de babası tarafından bıçaklanıp öldürülen Hürriye'nin yasında uygulanır. Bu defin merasimi birçok insanla, birçok kadınla birlikte Kebuter'in de dünyasını, hayata bakışını değiştirir.

Eserde folklor, halk yaşamı ile ilgili önemli tasvirler de yer almaktadır. Bunların en önemlisi Kebuter'in dilinden anlatılan bir düğün merasimidir. Burada, düğüne gelen kadınlar, düğündeki sazende takımı, oynanan oyunlar, çalınan müzikler en ince ayrıntısına kadar tasvir edilmiş olup günümüzde unutulmuş birçok gelenek ve görenekten bahsedilmiştir. Akordeoncu Gızbacı, tef çalıp şarkı söyleyen Suma, dümbelekçi Dünyahanım, müziklerden *Şalako*, *Gazağı*, *Gürcü Gızı*, *Bağdadır*, *Günüler*, o dönemde yeni moda olan *Torgsin*, *Brilyant*, *Çarliston*, gelin almalarının olmazsa olmazı olan Vağzal bunlardandır.

Müellifin, isimlendirmelerle ilgili bir kahramanın dili ile ifade ettiği görüşleri de dönemi açısından önemli ipuçları vermektedir:

Yılların hasretinden sonra genç karısı Kebuter'den bir oğlu olan Veligulu, dükkânına gelen bir öğretmen müşterisine şöyle der:

"-Ay meellim (muallim), önceleri mollaya gidilir, Kuran'a bakarak isim verilirdi. Şimdi de öğretmenlere gitmek moda oldu. Belki sen bana bir maslahat verirsin. Çocuğa Allahkulu ismini vermek istiyorum. Ne dersin?

-Torunun mu oldu? -diye öğretmen önce sordu. Sonra da cevabını beklemeden sinirli bir şekilde ilave etti:

-Kardeşim, bir halkın ne kadar kulu, kölesi olur? Allahkulu, Memmedkulu, İmankulu, İmamkulu, Mövlamkulu, Ağakulu, Hankulu, Şahkulu, Babakulu, Rızakulu, Necefkulu, Hasankulu, Hüseyinkulu, Yolkulu, Kerimkulu, Kulu... Kulu...

Abd kelimesi de Arapça olup kul anlamındadır. Abdullah-Allahkulu, Abdulehad, Abdüssamed, Abdulvahid, Abdulkerim, Abdulazim, Abdusselim... bunlar da kuldur. Yok, kardeş, bana sorarsan, torununa yeni isimlerden ver: İnkilab, Aprel (Nisan), Azad... koy. O, azad dünyanın adamı olacaktır artık. (Semender Kuşu, 1983: 331)

Mahalleli, akşamları aylı gecelerde, hep birlikte çatıda oturup semaver çayı içerken Seyfi Emi'nin masallarını dinler. Masallardan en çok etkilenen ise genç Elmırze ile Kebuter'dir.

Bir süre sonra üniversite öğrencisi Elmırze ile evli Kebuter arasında kendilerinin bile itiraf etmeye çekindikleri bir aşk doğar.

Bu sırada, Kebuter'in hamile olduğu haberi yayılır. Her olaya, her habere dudak büken bazı mahalleli bu konuda da bazı

imalarda bulunur. Bebek doğduktan sonra bu imalar, fısıltılar Veligulu'ya da ulaşır ve o, önce ilk eşi Seriyye Arvad'ı döverek sorguya çeker. Hocası Hürriye'nin etkisi ile kendi haklarını savunmayı öğrenen Kebuter, kendisine anne şefkatiyle davranan kuması Seriyye Arvad'ı savunmak isterken bu sefer Veligulu onu dövmeye başlar. Kocasına güç yetiremeyeceğini anlayan Seriyye Arvad mahalleliyi yardıma çağırır. İlk koşan Elmirze'dir. Bir gün sonra da Elmirze bir fayton kiralayarak Kebuter'le bebeğini alıp yeni kiraladığı eve götürür. Zavallı Veligulu, bütün hayatı boyunca evlat hasretiyle yanıp tutuşsa da dedikodulara inanarak yıllar sonra sahibi olduğu öz evladına babalık yapamaz.

Eserdeki önemli kadın kahramanlardan bir diğeri de Hürriye'dir. O, Sovyet sisteminde yetişen ve kadınları cehaletin, bilgisizliğin ve sömürünün pençesinden kurtarmaya ömrünü adanmış bir kadındır. Evli ve çocuk sahibidir. Fakat Sovyetler ülkeye geldiğinde eski hükümette görevli olan eşi kaçarak Paris'e gitmiştir. Şimdi onun da Paris'e gitmesini istiyorlar fakat o bunu istememektedir. O, Sovyet sisteminin idealist, fedakâr kadınlarından. Fransa'da yaşayan kocasının yanına gitmediği için bıçaklanarak babası tarafından öldürülür.

Vatanını bırakıp Fransa'ya gitmek istememesi ve gidenlerle ilgili Hürriye'nin düşünceleri de dikkat çekicidir:

"...şimdi o ne evliydi, ne bekâr. Ne gelin idi, ne de dul. Kocası şimdi Allah bilir nerelerde, Parij'in hangi şantanelerinde şansonetlerle eğlenelerdeydi. Zamanı geldiğinde peşinden gelip Hürriye'yi de götürecekti. Öyle anlaşılıyor ki bu zamanı o daha yakalayamamıştı. Keşke hiç yakalayamasa. Yollar yüzüne kapansa. Atıp gittiler vatani. Vatana gereken günlerde, vatanın aç çıplak günlerinde vatandan dem vuranlar, oğulsuz kızsız bıraktılar varanı. Hırsız gibi, hain gibi, yüzü kara konuk gibi gizlide, saklıda, karanlıklarda kaçtılar. Kimin fitnessine uydular? Hepsi suçlu değildi ki. İçlerinde günahsız, yalan söze kananları da vardı. Acaba

Hürriye'nin kocası bunların hangisindendi? Hiç kendisi de bilmiyordu... (Semender Kuşu. 1983: 317)

2.2.2.3. Sensen Ümidim

Eserde, birbirini seven ve ailelerinin itirazına rağmen evlenerek hayatın zorluklarına göğüs geren iki gencin aşkından bahsedilmiştir. Bunun dışında bir dönem Azerbaycan'da moda haline gelen ve hâlâ devam eden düğün ve yas merasimlerinde, evlilikte, hayatın her alanında şaşaa ve gösterişe kaçış da eleştirilmiştir.

Babası başka bir şehirde başhekim olan ve zengin, itibarlı bir ailede yetişen Nigar tıp fakültesi son sınıf öğrencisidir. O, çevresinin bütün ısrarlarına aldırmaz, gelen bütün görücüleri geri çevirerek vefat etmiş bir çobanın kalabalık ve mahrumiyetlerle dolu ailesinde büyümüş olan matematik öğrencisi Mehran'ı sever. Ailesi izin vermeyince gençler kendi aralarında evlenerek mutlu bir yuva kurarlar. Kısa sürede hamile kalan ve zor günler geçirerek bakıma muhtaç olan Nigar, okulu uzatmamak için bebeği aldırılmaya karar verir ve Doktor Sebihe Hanım'ın yanına gider.

Başarılı, hayatın birçok acısını yaşayıp olgunlaşan Doktor Sebihe Hanım gençliğinde hamileyken Nigar gibi kendisi de ilk bebeğini aldırılmış ve bir daha evlat sahibi olmamıştır. O, bir ömür boyu evlat hasretiyle yaşamış bir insandır. Bu sebeple durumu Nigar'a iyice anlatır. Genç çiftin zor durumunu öğrenince onlara sahip çıkarak fakülteden Nigar için bir yıl izin aldırır. Onun yardımı ile mesele çözülür ve genç bir ailenin de temeli sağlama alınmış olur. Eserde, dönemiyle ve tasfiye edilmesi gereken adet, gelenek ve göreneklerle ilgili önemli ipuçları ve eleştiriler yer almaktadır. Bunlardan bazısını yazar kahramanların dilinden şöyle ifade eder:

“Tasfiye edilmesi gereken bazı adetler var. Anne babamız ne yapsın? Eskiden var olan başlık parası, talak yerine şimdi üniversite mezunu kızlara fiyat biçmektedirler: Tıp Üniversitesini bitirene on bin, Devlet Üniversitesini bitirene sekiz bin, Pedagoji Üniversiteyi bitirene ise beş bin paha biçiliyor. ... Şimdi gelin olacak kızın değeri, ebeveyninin hürmeti, ona oğlan evinin getirdiği altın ve gümüşün, büyükbaş hayvanın, paranın miktarıyla ölçülmektedir. Beni anlıyor musun Mehran?” ... Hele defin merasimlerimiz? Taziye merasimlerinde ziyafet sofrasına dönüşen ihsanların ölüye hiçbir faydası yoktur. Bu ancak cenaze sahibinin şöhretini artırmak içindir” (Sensen Ümidim, 1985: 33).

2.2.3. Estetik, Sanat ve Sanatkârlıkla İlgili Uzun Hikâyesi

2.2.3.1. Heyalım Menim

2001 yılında yazılan bu hikâyede olaylar aile maişet ekseninde geçmekle birlikte daha çok Azerbaycan kadını, güzel sanatlar, bale, dans, sema, tasavvuf, sanatın amacı vb. konulara temas etmektedir. Dünya tarihi, dünya edebiyatı, dünya müziği konusunda önemli tartışmaların da konu edildiği bu hikâyede, klasik şiir, klasik edebiyattaki tasvir ve benzetmelerden de faydalanılmıştır. Eserin en önemli özelliği ise yazarın Mevlana'ya, semaya, ney ve kudüme geniş yer vererek bale gibi çağdaş sanatlarla klasik sema gösterisinin temel amacından bahsetmesidir.

Eserin kadın kahramanı balerin Humay'dır. O, hem hayat hem de sahne arkadaşı olan Geray ile her akşam, gösterilerden sonra Hazar kıyısında gezerek efsanevi Kartal'dan Kız Kalesi'ne doğru yol alır, sonra ise büyük bir aşkın siparişiyle yapılmış Bakü'deki meşhur yapılardan biri olan Saadet Sarayı'na doğru ilerleyerek yol boyunca sanatlarıyla ilgili sohbet edip hayallerini paylaşır.

Müellifin burada tasvirini verdiği bu yerler, Bakü'nün Harzar'a yakın en güzide mekânları olup orta ve yeniçağ tarihinin, Şark ile Garp yaşantısının sentezini oluşturan mimari yapılarla zengindir. Humay ve Geray isimli bu iki balerin, bütün rollerde birlikte oynamaktadırlar. Çok başarılı bir bale yönetmeni olan Humay, bale sırasında kendisinden beş yaş büyük olan eşinin yerini doldurabilecek erkek öğrenciler de yetiştirmektedir. Bu öğrencilerden biri oldukça parlak olup Geray'ın bütün hareketlerini başarıyla uygulamaktadır. O, aynı zamanda Humay'a da âşıktır. Geray bunu fark ederek Humay'ı kıskanır, hatta onu vefasızlıkta itham eder. Bunun üzerine aralarında ilk defa tartışma çıkar ve Humay bu tartışmadan sonra eşinin ona olan itimatsızlığına üzülererek "Bu sözlerinden sonra seninle aynı odayı paylaşmak istemiyorum" diyerek ayrı odada yatar.

Olaylar bundan sonra başlar. Geray rüyasında Humay'ın kendisine bir mektup yazarak evi terk ettiğini ve kendisinin de onu bulmak için bütün dünyayı dolaştığını görür. Bu öyle uzun ve etkili bir rüya ve anlatım biçimidir ki okuyucular bile bunun gerçek mi düş mü olduğunu ayırmakta güçlük çeker.

Geray, kan ter içinde uykudan uyanınca bu gördüklerinin ve rüyasındayken bile ıstırabına katlanamayacağı bu ayrılığın gerçek olmadığını anlar. Etrafına bakınca Humay'ın onun üstünü örterek uyandırmadan işe gittiğini anlar. Humay işe giderken küçük bir kâğıtta ona, bugün gösterisi olmadığı için istediği kadar uyuyup dinlenebileceği notunu yazmıştır.

"Benim yerime bu gün o genç oyuncu sahnede Humay ile oynayacak" diye düşünen Geray'ın canı sıkılsa da dayanamayıp işe gidince Humay'ın erkek oyuncu rolünde rakip genci oynatmayıp kendisinin oynadığını fark eder. Minnet ve şükran hisleriyle coşan Geray, sahneye fırlayarak kılıcı Humay'dan alır ve başrolde oynar.

Müellifin burada sanatla, müzik ve raksa ilgili düşünceleri önemlidir. Eserde, sanattaki ilahi amacın, tek olan varlığa-Yaratıcı'ya sitayiş olduğuna ve özellikle Mevlilikteki sema ve müziğin bu yönden önemli etkisine temas edilmiştir. İbadetlerin yasaklandığı Sovyet döneminde Nakşibendiyye tarikatına mensup bazı kesimlerin ibadetlerini köy evlerinde, müzik ve şiir eşliğinde, bir çeşit sema şeklinde icra ettiklerine de burada değinilmiştir.

Eserde müziğin, sanatın, özellikle güzel sanatların insanlar arasındaki birleştirici, olgunlaştırıcı rolü üzerinde durulmuştur. Bu uzun hikâyede birçok bale ve müzik teriminden başarıyla faydalanılması, müellifin klasik edebiyat, tasavvuf, tarikatlar tarihi, sanat tarihi, etnografi alanındakiengin bilgisinin yanı sıra çağdaş sanatlardan olan bale alanındaki bilgisini de göstermektedir.

Bu hikâye, romantik psikolojik bir karışımla yazılarak tarih ve millilik şuuru ile çağdaş yaşamı, modern sahne sanatlarını başarılı bir biçimde birleştirmiştir.

Azize Caferzade'nin tarihi biyografik, aile maişet, II. Dünya Savaşı, Güney Azerbaycan, çocuk hikâyeleri, komik ve mizahi hikâyeler, estetik, sanat ve sanatkârlıkla ilgili, Sosyalist Realizminin etkisiyle Sovyet yaşamını anlatan ve yabancı ülkelerdeki yaşamı anlatan hikâyeler başlığı altında incelediğimiz kısa ve uzun hikâyelerinde yazarın tarih ve biyografi içerikli konulara ve çağdaş yaşamın önemli olaylarına değindiği görülmektedir.

3.

AZİZE CAFERZADE BİBLİYOGRAFYASI

3.1. Roman ve Hikâyeleri

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Natəvan Haqqında Hekayələr, Bakı, Azər-
nəşr, 1963.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qızımın Hekayələri, Bakı, Azərənəşr, 1964.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Sahibsiz Ev, Bakı, Azərənəşr, 1966.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qızıl Sahilə Səyahət, Bakı, Gənclik, 1968.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Əllərini Mənə Ver, Bakı, Gənclik, 1970.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aləmdə Səsim Var, (I-II cildlər). Bakı,
Gənclik, 1972.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aləmdə Səsim Var, (II nəşri), Bakı, Gənc-
lik, 1978.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aləmdə Səsim Var, (III nəşri), Bakı, Gənc-
lik, 1986.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aləmdə Səsim Var, (IV nəşri), (Latın əlif-
bası ilə). Bakı, Şərq-Qərb, 2006.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Vətənə Qayıt, Bakı, Gənclik, 1977.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yad Et Məni, Bakı, Gənclik, 1980.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bakı -1501, Bakı, Yazıçı, 1981.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Anamın Nağılları, Bakı, Gənclik, 1982.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Cəlaliyyə, Bakı, Gənclik, 1983.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Sənsən Ümidim, Bakı, Gənclik, 1985.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Seçilmiş Əsərləri, Bakı, Azərənəşr, 1986.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Çiçəklərim, Bakı, Gənclik, 1988.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Sabir, Bakı, Azərnəşr, 1989.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Eldən-elə, Bakı, Gənclik, 1992.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Eldən-elə (Latın əlifbası ilə), Bakı, Şərq-Qərb, 2006.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Gülüstandan Öncə, Bakı, Şur, 1996.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Zərrintac - Tahirə, Bakı, Göytürk, 1996.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bir Səsin Faciəsi, Bakı, AzKC mətbəəsi, 1997.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, İşığa Doğru, Bakı, Şirvannəşr, 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bəla, Bakı, Şirvannəşr, 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xəyalım Mənim, *Ulduz*, 2001, № 12, 6-32 s.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Rübabə Sultanım, *Azərbaycan*, 2001, № 11-12, 3-56; 3-48s.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Cəfərzadə Məmməd və Cəfərzadə Əhməd, Biz Cəfərzadələr (Nəşr etdirən: Turan İbrahimov), Bakı, Şirvannəşr, 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xəzərin Göz Yaşları, Bakı, El-Alliance Şirkəti, 2003.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Eşq Sultanı (Nəşr etdirən: Turan İbrahimov), Bakı, Şirvannəşr, 2005.

3.2. İlmî Eserləri

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycan Poeziyasında Xalq Şeri Üslubu- I (XIX əsr materialları əsasında), Bakı, BDU nəşri, 1981.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycan Poeziyasında Xalq Şeri Üslubu-II, Bakı, BDU nəşri, 1999.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycanın Aşıq Və Şair Qadınları, Bakı, Gənclik, 1974.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycanın Aşıq Və Şair Qadınları, II nəşri, Bakı, Gənclik, 1991.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Hər Budaqdan Bir Yarpaq, Bakı, Gənclik, 1983.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Fatma Xanım Kəminə, Bakı, Gənclik, 1971.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Könül Çırpıntıları, Bakı, Gənclik, 1972.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Abdulla Padarlı, Seçilmiş Şerlər, Bakı, Gənclik, 1978.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şirvanın Üç Şairi, Bakı, Gənclik, 1976.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Mücrim Kərim Vardani, Sünbülüstən, Bakı, 1978.

ÇARLI ÇAPLİN, Səhnə İşıqları (redaktor: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, 1973.

CƏFƏRZADƏ Əhməd, Qəniyev Seyfəddin, Alışov Rafiq, Rəsulov Sərvan, Şamaxı, Bakı, 1994.

3.3. Tercüme, Aktarma ve Editörlüğünü Yaptığı Eserler

ÇOKUM Sevinc, Bizim Diyar (çeviren: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, 1992.

HÜSEYNOV İsa, Məhşər (redaktor: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, 1978.

KABAKLI Əhməd, Əjdaha Daşı (çeviren: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, 1992.

LİXANOV Albert, Mənim Generalım (çeviren: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, Gənclik, 1977.

LİXANOV Albert, Povestlər (çeviren: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, Gənclik, 1982.

RƏŞİDOV ŞƏRƏF, Güclü dalğa (çeviren: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, Gənclik, 1977.

SMİRNOV S.S, Brest Qalası (çeviren: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, Gənclik, 1973.

SUAD Dərviş, Ankara Məhbusu (redaktor: CƏFƏRZADƏ Əzizə), Bakı, 1973.

3.4. Süreli Yayınlarda Çıkan İlmî-Edebî Yazı və Rəportajları

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Əzrayıl (hekayə), *Ədəbiyyat qəzeti*, 4 iyun, 1937. № 116.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xəzər (hekayə), *Ədəbiyyat qəzeti*, 1 yanvar 1940.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Axar sular (hekayə), *Ədəbiyyat qəzeti*, 30 avqust 1944.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Oyan balacığım (hekayə), *Ədəbiyyat qəzeti*, 4 oktyabr 1944.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, O haçan gələcək (hekayə), *Ədəbiyyat qəzeti*, 5 fevral 1945.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bəxtiyar üçün (hekayə), *Ədəbiyyat qəzeti*, 16 mart 1946.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Füzulinin Xalq Ədəbiyyatına Təsiri Haqqında. *Füzuli* (məqalələr məcmuəsi), Bakı, 1948.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Klassik Ədəbiyyatımızda Azərbaycan Qadınlarının Azadlığı Uğrunda Mübarizə, *İnqilab və Mədəniyyət*, 1952, № 6.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Döyüşkən Janr, *İnqilab və Mədəniyyət*, 1952, №11.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, M. F. Axundov İran və Türkiyə İrticası Əleyhinə, *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 4 aprel 1953.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Unudulmaz Səhifələr, *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 11 yanvar 1958.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Böyük Tacik Şairi, *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 11 oktyabr 1958.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xalq Qəhrəmanı Haqqında Roman. *Azərbaycan*, 1959, № 1.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Vergi; Toy (hekayələr), *Azərbaycan*, 1960, № 12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dünyaya İnsan Gəlir (hekayə). *Azərbaycan Qadını*, 1961, № 1.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qiymətli Yadigarlar, *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 14 fevral 1961.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Məmməd Səid Ordubadi, *Azərbaycan Müəllimi*, 14 may 1961.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xan Qızı Bulağı (hekayə), *Azərbaycan Qadını*, 1962, № 2.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Satirik Hekayələr, *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 25 may 1963.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Elçinin Dərsi (hekayə), *Göyərçin*, 1963, № 10.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Araba (hekayə), *Göyərçin*, 1963, № 12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xörək Yeyilməyən Qablar (hekayə), *Azərbaycan Qadını*, 1964, № 8.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Hüseyinqulunun İnəyi (hekayə), *Kirpi*, 1964. № 20.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Sahibsiz Ev (hekayə), *Azərbaycan Qadını*, 1965, № 11.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Afrika Xatirələri, *Azərbaycan*, 1967, № 6.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qırxbuğum (hekayə), *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 1 iyul 1967.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Güləyən Akvili (hekayə), *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 1967, № 8.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Möcüzə (xatirədən sətirilər), *Azərbaycan Gəncləri*, 30 avqust 1967.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Musiqi (hekayə), *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 18 noyabr 1967.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şairə (Xurşudbanu Natəvan haqqında məqalə), *Azərbaycan Qadını*, 1967, № 9.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Miniaturilər, *Kirpi*, 1968, № 22.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Çörək (hekayə), *Göyərçin*, 1969, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dayımın Dərsləri (hekayə), *Kirpi*, 1969, № 4.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Əllərini Mənə Ver (povest), *Azərbaycan*, 1969, № 11.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bir Qəzələ On Bir Nəzirə, *Sovet Kəndi*, 28 fevral 1970.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Səməd Vurğunun Yeni Tapılmış Şeri, Bakı, 24 mart 1970.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Amansız Səhv (hekayə), *Azərbaycan Qadını*, 1970, № 5.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aşıq Şeri Tərzində İctimai Motivlər, *Azərbaycan*, 1970, № 8.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aləmdə Səsim Var (roman), I hissə, *Azərbaycan*, 1971, № 9.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aləmdə Səsim Var (roman), II hissə, *Azərbaycan*, 1972, № 8.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ağlar, Gülər Şerlər (Azərbaycanın bir qrup qadın şairləri haqqında), *Azərbaycan Qadını*, 1972, № 12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Vətənə Qayıt (roman), *Azərbaycan*, 1973, № 10-12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Vətənə Qayıt (roman), *Azərbaycan*, 1974, № 1.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Nida (hekayə), *Azərbaycan Qadını*, 1974, № 4.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yad Et Məni (roman), *Azərbaycan*, 1974, № 12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yad Et Məni (roman), *Azərbaycan*, 1975, № 1-2.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dayan Bu An Necəsənsə, *Azərbaycan*, 1975, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qızbikə Qız Qalası, *Azərbaycan Qadını*, 1975, № 8.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aşıq Sənəmlə Görüş. *Azərbaycan Qadını*, 1975, № 12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Müəllim və Şair Yəhya bəy Şeyda, *Azərbaycan Müəllimi*, 1 fevral 1978.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bayatı Düşüncələrim, *Qobustan*, 1980, № 4.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Nadir İncilər, *Qobustan*, 1981, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Analar, analar, *Azərbaycan Müəllimi*, 5 mart 1982.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Səni Kimi Unudar, Mərziyə?, *Azərbaycan Müəllimi*, 19 may 1982.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aşıq Barat, *Sovet Kəndi*, 9 iyun 1983.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ata Haqqında Himn, *Azərbaycan Müəllimi*, 5 oktyabr 1983.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Fəridə, *Sovet Kəndi*, 13 oktyabr 1983.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Cəmiyyətin Bir Qanadı (müsahibə), *Sovet Kəndi*, 8 mart 1984.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ləyaqət və Dəyanət, *Kommunist*, 13 mart 1984.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, İlin Əziz Günləri, *Sovet Kəndi*, 22 mart 1984.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yeni Vəzifələr, Yeni Arzular, *Azərbaycan Qadını*, 1984, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Könül Dünyası, *Azərbaycan Gəncləri*, 12 aprel 1984.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Vətən Məhəbbəti Ana Adından Başlayır, *Azərbaycan*, 1985, № 4.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aşıq Əlağa, *Azərbaycan Müəllimi*, 25 may 1984.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Uşaqların Keşiyində, *Azərbaycan Gəncləri*, 31 may 1984.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Səadət Buta, *Azərbaycan Qadını*, 1984, № 8.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Balacalar Üçün, *Azərbaycan Müəllimi*, 21 avqust 1985.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Anaların İstəyi, *Sovet Kəndi*, 1 may 1986.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Maarif və Mədəniyyət Fədaisi (müsahibə), *Azərbaycan Müəllimi*, 24 dekabr 1986.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yora Bilməz Yollar Məni, *Azərbaycan*, 1987, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Kövrək Şairə (Nigar Rəfibəyli haqqında), İki Ömrün İşığı, Bakı, Gənclik, 1987, s. 196-201.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Mirzə İsmayıl Qasir, *Azərbaycan Müəllimi*, 27 yanvar 1989.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Məlik Bəy Avçı, *Ana Sözü*, 1992, № 1-6.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Günaya Məktub, *Günay*, 20 fevral 1993.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, İlahi, *Səhər*, 24 fevral 1993.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, La Şairə İlla Füzuli, *Ekran-efir*, 15–21 noyabr 1993.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Uşaq Harayı, *Azərbaycan Gəncləri*, 1 dekabr 1993.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ən Böyük Günahımız Yaddaşsızlığımızdır, *Azərbaycan*, 20 yanvar 1994.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Babəkin Bitməmiş Dastanı, *Ədəbiyyat qəzeti*, 18 mart 1994.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Füzuliyə Bağlı Xatirələrim, *Səhər*, 26 mart 1994.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Siraci Kimdir?, *Ədəbiyyat qəzeti*, 10 mart 1995.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Sabir Üçün Zaman Yoxdur, *Ədəbiyyat qəzeti*, 31 may 1996.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ümid Ocağımız, *Ədəbiyyat qəzeti*, 19 iyul 1996.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qəbulə Xanım, *Ədəbiyyat qəzeti*, 30 avqust 1996.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şərəf, *Ədəbiyyat qəzeti*, 18 oktyabr 1996.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Əhməd Bicana Məktub, *Ədəbiyyat qəzeti*, 10 yanvar 1997.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Tək Səbirlə Birlikdə, *Liberal press*, 29 yanvar 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Novruz Gəlidir, *Ədəbiyyat qəzeti*, 14 mart 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bayramınız Mübarək, *Respublika*, 20 mart 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Novruz Bayramı, *Günay*, 20 mart 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dünəndən Soraq, *Press-fakt*, 20 may 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Tariximiz Folklordadır, *Panorama*, 28 may 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Əbülhəsən, *Ədəbiyyat qəzeti*, 26 iyun 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yenə Də Açıldı Xatiratım, *Ədəbiyyat qəzeti*, 27 iyul 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bir Bayraq Altında, *Ədəbiyyat qəzeti*, 1 avqust 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qardaş və Bacı, *Ədəbiyyat qəzeti*, 12 sentyabr 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Uzaq Xatirə, *Yeni Azərbaycan*, 27 sentyabr 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dost Düşüncələri, *Azərbaycan*, 28 sentyabr 1997.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Folklorda Qadın-Ana Yaradıcılığı, *Azərbaycan*, 1997, № 11-12.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Aşıq Mayılı Tanıyırsınızmı?, *Ədəbiyyat qəzeti*, 30 yanvar 1998.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ömür Yoldaşı -Əməl Yoldaşı, *Ədəbiyyat qəzeti*, 6 mart 1998.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Üç Söz, *Səhər*, 28 mart 1998.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Nənələrimizin Bəzəyi, *Səhər*, 12 aprel 1998.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Uşaq Nəsrimizdə İlk Trilogiya, *Ədəbiyyat qəzeti*, 9 iyun 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ustadla Bağlı, *Ədəbiyyat qəzeti*, 24 aprel 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qoy İndi Yazım, *Ədəbiyyat qəzeti*, 25 iyun 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bir Yerdə Görmək İstərdim, *Ədəbiyyat qəzeti*, 24 iyul 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Əməl Dostları, *Ədəbiyyat qəzeti*, 28 avqust 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Gülüstan, *Ədəbiyyat qəzeti*, 25 sentyabr 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şirvan Aşığı Məktəbi, *Azərbaycan*, 1998, № 11.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Klassik Fars Poeziyasında Azəri-Türk Sözləri, *Ədəbiyyat qəzeti*, 11 dekabr 1998.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycan Sağ Olsun, *Ekran-efir*, 8 fevral 1999
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Haray (hekayə), *Həftə*, 26 fevral 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şəbəkədən Bir Yarpaq, *Ekran-efir*, 29 fevral 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bakıxanov Nəslinin Xanımları, *Azərbaycan*, 1999, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Apardı Sellər Saranı, *Ekran-efir*, 21 may 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Lətifə, *Tək Səbir*, 21 may 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Cismim Qocalıb, Qəlbim Yox, *Olaylar*, 5 iyun 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Məktub, *Günay*, 12 iyun 1999.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dilimizlə Bağlı, *Günay*, 12 iyun 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Üç Bədbəxt, *Olaylar*, 12-18 iyun 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Millət Öz Eybinə Gülə Bilmirsə, *Olaylar*, 27 iyun 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ağlamayın, Ümid Verin, *525-ci qəzet*, 2 iyul 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Həlimali Bayatılar, *Ekran-efir*, 16 avqust 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yeni Yaranan Bayatılar, *Olaylar*, 21-26 avqust 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yeni Əsər, *Olaylar*, 27 avqust 1999
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Barışıq Olarsa, *Yeni Azərbaycan*, 8 sentyabr 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Zinətlərimizin Peyzajı, *Ədəbiyyat qəzeti*, 17 sentyabr 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Nənələrimizin Bəzəyi, *Ədəbiyyat qəzeti*, 17 sentyabr 1999
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Həqiqət Haqqında Nağıl, *Olaylar*, 24 sentyabr 1999
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Milli Boğçamızdan Yarpaqlar, *Azərbaycan*, 1999, № 10.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şairnamələr və Vücutnamələr, *Azərbaycan*, 1999, № 10
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bacı Bayatıları, *Kredo*, 9 noyabr 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Allaha Sığınırım, *Məqam*, 17 noyabr 1999
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Oxucu Xeyir Duası, *Ədəbiyyat qəzeti*, 19 noyabr 1999.

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Cinaslar Haqqında, *Olaylar*, 4 dekabr 1999.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Gülüstan, *Qadın Və Cəmiyyət*, 12 fevral 2000.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qırx İlə Bərabər Dörd İl, *Azərbaycan*, 2000, № 4
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Satiramızda Füzuli Nəfəsi, *Qobustan*, 2000, № 4
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bəla (povest), *Azərbaycan*, 2000, № 5
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Düşünən və Düşündürən Şair (Önsöz). Q.S. Təbrizi. Baxışlar, Düşüncələr, Arzular, Bakı, Şirvan-nəşr, 2000
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Natəvan və Kəminə, *Ulduz*, 2000, № 12
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Varidatım Kitablardır, *Gömrük*, 12 yanvar 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Pünhan Sədanın Bayatıları, *İmpuls*, 19 yanvar 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Gəncliyə Qayıdış, *Avropa*, 27 yanvar 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Dünəni İnkər Edənlərə, *Ədəbiyyat qəzeti*, 2 fevral 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Leyla Yunusovaya Açıq Məktub, *Ekspress*, 9 fevral 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ədəbi Düşüncələr (I), *Ekspress*, 12 fevral 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ədəbi Düşüncələr (II), *Ekspress*, 2 mart 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ümidlə Yaşayıram, *Paritet*, 14 fevral 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Çərşənbələr, *İmpuls*, 16 fevral 2001

- CƏFƏRZADƏ Əzizə, İlk Kitab, *İmpuls*, 16 fevral 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ağlağan Oğlanlarıma, *Ədəbiyyat qəzeti*, 16 fevral 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bəhmən Siracoğlu, Hardasan?, *Ekran-e-fir*, 18 fevral 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Yarpaqlar, *Azərbaycan*, 2001, № 3.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Şaiq Əfəndi, *Mədəniyyət dünyası*, II buraxılış, Bakı, 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, İlin Əziz Günləri, *Novruz: ənənə və müasirlik*, Bakı, 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ə. Cəfəroğlu Arxivində Mühacirət Ədəbiyyatı Nümunələri, *Filoloji araşdırmalar*, XIV kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2001;
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ə. Cəfəroğlu Arxivində Mühacirət Ədəbiyyatı Nümunələri, *Birlik jurnalı*, İsveç, 2001, № 5
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qul Bazarı, *Ekspress*, 7 avqust 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Fəryadım Mənim, *Bizim əsr*, 21 oktyabr 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Qızıyla Gəlini Bilinməyən, *Bizim əsr*, 21 oktyabr 2001
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Gözü Yaşlı Xəzərim, *Ekspress*, 27 oktyabr 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Rübabə Sultanım (roman), *Azərbaycan*, 2001, № 11-12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Mətbuatda Dələduzluğu Qəbul Eləmirəm (müsaibə), *Xalq cəbhəsi*, 1 dekabr 2001.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Xəyalım mənim (povest), *Ulduz*, 2001, № 12.
- CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycan'ın Dramı, *Türkiyə qəzeti*, İstanbul, 14 dekabr 1989, , s.15

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Azərbaycanda Çalığışu Sevgisi, *Diyalog Avrasiya jurnalı*, İstanbul, Mart 2001, №3, s.112-113.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bir Neçe Söz, (Ali Kafkasiyalı'nın Azərbaycanın alim kadınları adlı eserine Ön Söz), Erzurum, Taş Medrese Yayınları, 1992. CƏFƏRZADƏ Əzizə, Bütün Dünyada Yaşayan Analar!, *Tercüman qəzeti*, İstanbul, 1989.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ceket, Çağdaş Azərbaycan Kadın Sanatçıları, Ankara, 1989, s.23-32.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Creators of folklore: The Nurturing Role of Woman-as-Mother, Azerbaijan International Magazine, Sherman Oaks, CA, USA, Winter 2004, №4, p.44-47.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Ermeniler Vahşeti Yalanla Örtüyorlar, *Türkiye qəzeti*, İstanbul, 16 dekabr 1989, s.15.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Köklerimiz Üstünde Yücelmeliyiz, *Tercüman qəzeti*, İstanbul, 6 Mart, 1988, s.9.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Türkleri Bölmek İçin Alfabeyi Değiştirdiler, *Türkiye qəzeti*, İstanbul, 18 dekabr 1989, s.15.

CƏFƏRZADƏ Əzizə, Птичка Певчая в Азербайджане, *Diyalog Avrasiya jurnalı*, İstanbul, Mart 2001, №3, s.112-113.

3.5. Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar ve Popüler Yayınlar

ABBASOV T, Tarixi Roman və Bədii Həqiqət, *Ulduz*, 1982, №12.

AÇIKGÖZ Halil, Akdoğan Yaşar, Alışık Cevdet Eralp, Develi Hayati, Tören Hatice, Anamın Masalları, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı) İstanbul, 1990.

- ALYILMAZ Cengiz, Azərbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları, Ankara, Belen Yayıncılık. 2006.
- ARİF Məmməd, Müasirlik, Novatorluq, Kamillik, *Azərbaycan kommunisti*, 1974, №12
- AXUNDOV Yavuz, Azərbaycan Sovet Tarixi Romanı, Bakı, Yazıçı, 1979.
- AXUNDOV Yavuz, Tarix və Roman, Bakı, Yazıçı, 1988.
- AXUNDOV Yavuz, Tarixi Roman Yeni Mərhələdə, Bakı, Maarif, 1998.
- BAYRAMOV Q, Vətənə Qayıt, *Bakı*, 1 mart 1978.
- BƏDƏLOV K, Böyük Şair Haqqında Roman, *Azərbaycan gənc-ləri*, 21 iyun 1973.
- BLAİR Betty, Mother of Azerbaijan, Azerbaijan International Magazin, Sherman Oaks, CA, USA, Autumn 2003, №3, s.16.
- ƏBİLOVA M, Qəhrəmanlıq Dastanı, *Ədəbiyyat və incəsənət*, 7 noyabr 1973.
- ƏHMƏDOV Teymur, Azərbaycan Yazıçıları, Bakı, Önər Nəşriyyatı, 1995, ss. 147-148.
- ƏHMƏDOVA Əzizə, Âlim-Yazıçı, *Azərbaycan qadını*, 1971, № 8.
- ELÇİN, Tənqid və Ədəbiyyatımızın Problemləri, Bakı, Yazıçı, 1981.
- ƏLİYEV Rəhim, Ədəbiyyatımız, Dilimiz, Tariximiz, Bakı, Elm, 1997.
- ƏLİYEV X, Həyat, Ədəbiyyat, Tənqid, *Azərbaycan kommunisti*, 1974, № 6.
- ƏLİYEVƏ İfrat, El Anası -Əzizə Cəfərzadə, Baka, Elm, 2001
- ƏLİYEVƏ İfrat, Sənətkar Ömrü, *Filoloji araşdırmalar*, XIII kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2001, ss. 14-18.

- ƏLİYEVƏ İfrat, Səsin Sorağı ilə, *Filoloji araşdırmalar*, XI kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2000.
- ƏLİYEVƏ Şövkət, Vətənə Qayıt, *Abşeron*, 10 dekabr 1978.
- HƏSƏNOV O, Tarixilik və Müasirlik, Bakı, Yazıçı, 1985.
- HEYDƏROV E, Natəvan Haqqında Hekayələr, *Yüksəliş*, 26 mart 1965.
- HÜSEYNOĞLU T, Söz -Tarixin Yuvası, Bakı, Azərnəşr, 2000.
- HÜSEYNOV A, Nəsrimiz və Keçmişimiz, *Azərbaycan*, 1982, № 9.
- HÜSEYNOV A, Müxtəlifliyin Birliyi, Bakı, Yazıçı, 1983.
- HÜSEYNOV A, Nəsr və Zaman, Bakı, Yazıçı, 1980.
- HÜSEYNOV A, Sənət Meyarı, Bakı, Yazıçı, 1986.
- HÜSEYNOV S, Mənalı Ömrün Bir Parçası, *Ədəbiyyat və İncəsənət*, 3 avqust 1974.
- KABAKLI Ahmet, Gün işığında, *Tercüman qəzeti*, İstanbul, 1989,
- KAFKASYALI Ali, Çağdaş Azərbaycan Kadın Sanatkarları, Ankara: Güvenmat Yayıncılık, 1989.
- KAFKASYALI Ali, Türk Dünyası'nın Ana Yazarlarından Akademik Âlime Prof. Dr. Azize CAFERZADE, *Korkut Ata dergisi*, Güz, Erzurum, 2002, Sayı: 1, s. 6.
- KARTARI Asker, Azərbaycan Masalları, İstanbul, Anadolu Sənət Yayınları, 1995.s.15.
- MƏHƏRRƏMOVA Cəmilə, Xətai Haqqında Roman, *Azərbaycan müəllimi*, 16 iyun 1982.
- MƏMMƏDLİ Nüşabə, 80 Budağın Hərəsindən Bir Yarpaq, Bakı, Çıraq Neşriyyatı, 2001.
- MƏMMƏDOV A, Azərbaycan Hekayəsi, Bakı, Yazıçı, 1984.
- MƏMMƏDOV Bəylər, Şairə Haqqında Hekayələr, *Azərbaycan gəncləri*, 3 aprel 1964.

MƏMMƏDOV Cəlal, Tədqiqatçı və Bədii Söz Ustası, *Ədəbiyyat və incəsənət*, 25 dekabr 1981.

MƏMMƏDOV Cəlal, Ədəbi Gənclik, *Azərbaycan gəncləri*, 11 iyun 1948.

MƏMMƏDOVA Şəfəq, Kövrək Könül Çırpıntıları, *Ulduz*, 1975, №6.

MUSTAFAYEV T, Ana Nağılları, *Ədəbiyyat və incəsənət*, 28 oktyabr 1983

MUSTAFAYEV T, Müasirlik və Tarixilik (Son dövr tarixi nəsrimiz haqqında), *Ədəbiyyat və incəsənət*, 16 dekabr 1983.

NƏBİYEV Bəkir, Ədəbi Düşüncələr, Bakı, Gənclik, 1971.

ORUC Məmməd, Bəla, *Ədəbiyyat qəzeti*, 19 may, 2000.

QARAYEV Yaşar, Poeziya və Nəsr, Bakı, Yazıçı, 1979.

QƏNİYEV Seyfəddin, Sənsən Ümidim – Vətənə Qayıt, *Yeni Şirvan*, 15 fevral 1986.

QULİYEV Vilayət, Nəsrimiz və tariximiz, *Azərbaycan*, 1984, № 4.

QULİYEV Vilayət, Cəlaliyyə, *Ədəbiyyat və incəsənət*, 3 fevral 1984.

RZA Rəsul, Talant, Bilik, Zəhmət, *Azərbaycan*, 1977, № 12.

SALAHOVA Aida, Xətai Dövrünün Təsviri, *Ədəbiyyat və incəsənət*, 16 iyul 1982.

SƏLİMQIZI Cəvahir, Əzizə Cəfərzadə Təyyarəçi Olmaq İstəyirmiş, *İntibah*, 14 may 1999.

SULTANLI Vaqif, İşiq və İdeal Axtarışları, (Əzizə Cəfərzadə'nin İşığa Doğru romanının Son sözü), Bakı, Şirvan-nəsr, 1998, ss. 176-177.

SULTANLI Vaqif, Tarixi Yaddaşın İşığında, *Ekspress*, 29 Dekabr, 2001, № 246 (919).

- SULTANLI Vaqif, Tarixi Yaddaşın Salnaməsi. <http://www.azizajafarzade.com/vida10.html> (Alıntılanma Tarihi: 23.11. 2013)
- SULTANLI Vaqif, Yazıçı Ömrünün Son Akkordu, *Xəzər qəzeti*, 9 Sentyabr, 2005.
- SÜLEYMANZADƏ Məhazir, Aləmdə Səsi Var, *Ədəbiyyat qəzeti*, 27 dekabr 1991.
- TƏBRİZİ Q.S, Əzizə Cəfərzadəyə, Sönməz Ocaq, Bakı, Şirvan-nəşr, 2000, ss. 111-112.
- TELMANQIZI Asifə, Ərizə Cəfərzadənin İlk Povestləri, *Filoloji araşdırmalar*, XIII kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2001, ss. 76-79.
- TELMANQIZI Asifə, Əzizə Cəfərzadə və Folklor, *Novruz: ənənə və müasirlik*, Bakı, NPB, 2001, ss. 43-45.
- TELMANQIZI Asifə, Əzizə Cəfərzadə'nin Bir Səsin Faciəsi Romanı, *Dil və ədəbiyyat*, Bakı, 2000, № 3 (28).
- TELMANQIZI Asifə, Əzizə Cəfərzadə'nin Hekayələri, *Elmi ax-tarışlar*, III toplu, Bakı, Elm, 2001, ss. 86-88.
- TELMANQIZI Asifə, Əzizə Cəfərzadə'nin Vətənə Qayıt Romanı Haqqında, *Mədəniyyət dünyası*, III, Bakı, 2001, ss. 66-67.
- TELMANQIZI Asifə, Əzizə Cəfərzadənin bədii dünyası, Bakı, Azərnəşr, 2003.
- TELMANQIZI Asifə, Əzizə Cəfərzadənin Üslub Fərdiyyəti, *Filoloji araşdırmalar*, X kitab, Bakı, Şirvannəşr, 1999, ss. 90-92.
- TELMANQIZI Asifə, Folklordan Qaynaqlanan Nəsr, *Filoloji araşdırmalar*, XI kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2000, ss. 98-101.
- TELMANQIZI Asifə, Seyid Əzim surəti: təxəyyül və gerçəklik, "Mədəniyyət dünyası", III, Bakı, 2001, s. 67-69.

- TELMANQIZI Asifə, Tarixi Faciənin Bədii Əksi, *Filoloji araşdırmalar*, XIV kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2001, ss. 104-106.
- TELMANQIZI Asifə, Xətai Obrazı Ərizə Cəfərzadə Yozumunda, *Filoloji araşdırmalar*, XII kitab, Bakı, Şirvannəşr, 2000, ss. 93-95.
- TELMANQIZI Asifə, Yazıçı və Tarix, *Filoloji araşdırmalar*, X kitab, Bakı, Şirvannəşr, 1999, ss. 92-94.
- VƏLİYEV V, Anamın Nağıllarının Nağıl Gözəlliyi. *Azərbaycan Müəllimi*, 20 may 1983.
- XƏLİLOV Pənah, Nəsrimizin Üfüqləri, Bakı, Yazıçı, 1985.
- XƏLİLOV Pənah, Qadınların Poetik Töhfəsi, *Azərbaycan qadını*, 1974, №12
- XƏLİLOV Qulu, Həyat Yaradıcılıq Çəsməsidir, Bakı, Azərnəşr, 1974.
- XƏLİLOV Qulu, Həyatdan Gələn Səslər, Bakı, Gənclik, 1984.
- XƏLİLOV Qulu, Tənqidçilik Çətin Peşədir, Bakı, Yazıçı, 1986.
- XƏLİLOV Qulu, Yeni Tarixi Roman, *Kommunist*, 25 yanvar 1973.
- YUSİFLİ Vaqif, Nəsr: konfliktlər, xarakterlər, Bakı, Yazıçı, 1986, s. 101-102.
- YUSİFLİ Vaqif, Ömrün ötən illərinə boylananda, "Panorama", 8 yanvar 1997.
- YUSİFLİ Vaqif, Sənət Yangısı, *Azərbaycan*, 2001, №12.
- YUSİFLİ Vaqif, Tarixin ağ səhifələrindən üçü, "Azadlıq", 8 avqust 1997.
- YUSİFLİ Vaqif, Yaşamaq yangısı – yaradıcılıq ehtirası, "Yeni Azərbaycan", 4 dekabr 1996.
- ZEYNALLI Arif, Qüdrətli Sənətkar, Bakı, BSU Nəşri, 2001.

KAYNAKLAR¹

- ABDULLA Kamal, Yarımçıq Elyazma, "XXI"-YNE, Bakı:2004.
- ADIGÜZEL Sedat, Bakı-1501 Romanının Tarihsele Boyutu Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya: 2006, S. 15, ss.1-17.
- AĞAOĞLU Əhməd, İran və İnkılabı (elmi redaktoru: Vaqif Sultanlı), Bakı: 2009.
- BAYRAM Parvana, Anamın Masalları'nda Kaybolmaya Yüz Tutan Milli Manevi Değerler, II. Beynəlxalq Türk Xalqları Uşaq Ədəbiyyatı Kongresi Materialları, Qafqaz Üniversitesi, Azərbaycan/Bakı: 11-13 Oktyabr 2012. ss. 243-249.
- BƏYLƏROVA Aytən, Bədi Dilde Üslubi Fiqurlar, Nurlan, Bakı: 2008
- BİLGE Reha, 1514:Yavuz Sultan ve Şah İsmail, İstanbul: Giza Yayınları, 2010.
- ÇAMUROĞLU Reha, İsmail, Ankara: Everest Yayınları, 2011.
- ELİSA Nicat, Qızılbaşlar, Bakı: Yazıçı, 1983.
- Güney Azərbaycan: tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə (məqalələr toplusu, tərtip edən: Prof. Dr. Vaqif Sultanlı), Azərnəşr, Bakı, 2010.

1 Bu çalışma hazırlanırken *Azize Caferzade Bibliyografyası* kısmında listelenen bütün kaynaklar incelenmiş ve kitap bu kaynaklar esasında yazılmıştır. Bu çalışmalar, *Kaynaklar* bölümünde tekrar yazılmamıştır.

- HƏSƏNLİ Cəmil, Güney Azərbaycan: Tehran-Bakı-Moskva Arasında (1939-1945), Diplomat Neşriyyatı, Bakı: 1998.
- İMANOV Muxtar, Müasir Azərbaycan Nəsrində Psixologizm (60-70-ci illər), Bakı: Elm, 1991.
- KAYGUSUZ Hakan, Seyid Cafer Pişeveri və Güney Azərbaycan Milli Hükümeti'nin Kuruluşu. (<http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=732&lang=1.>) (Alıntılanma tarixi: 12.12.2013)
- KERİMZADE Ferman, Çaldıran Döyüşü, Bakı: Yazıçı, 1987.
- KERİMZADE Ferman, Xudaferin Körpüsü, Bakı: Yazıçı, 1982.
- MƏMMƏDLİ Qulam. Xiyabani (Azərbaycan Xalqının Milli Azadlıq Mübarizəsindən), Bakı: Azər nəşr, 1949.
- NƏBİOĞLU S. Bir Ovuc Hədiyyə, Bakı:2005.
- NƏBİOĞLU S. Səhənd (monoqrafiya), Bakı: 2006.
- ORDUBADİ Məmməd Səid, Dumanlı Təbriz, Seçilmiş Əsərləri, Bakı: Azər nəşr, 1951.
- PALA İskender, Şah və Sultan, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Pişəvəri Mir Cəfər. Seçilmiş Əsərləri, Bakı: 1984, s.251
- QARAYEV Yaşar Vahidoğlu, Seyid Cəfer Pişeveri, Başlangıcından Günümüze Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, C.VI, Azərbaycan Türk Edebiyatı, Kültür Bakınlığı Yayınları, Ankara:1995.
- TAĞIZADE Leyla, Sosialist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci və Kavramı, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, sayı 4, Aralık 2006, ss. 7-24. http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/III-4_Aralik2006/53_MTAD_4-3_LTagizade.pdf (Alıntılanma Tarixi: 12.12.2013)
- VÜQAR Əhməd, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin Həyatı, Muhiti və Ədəbi Fəaliyyəti, Bakı: 2009.

Yrd. Doç. Dr. Parvana Bayram, 1975 yılında Azerbaycan'ın Aksu şehrinde doğmuş, ilk, orta ve lise eğitimini burada tamamlamıştır.

1992 yılında liseyi pekiyi dereceyle bitirerek Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü kazanmış, 1997 yılında Lisans eğitimi, 2000 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimini tamamlamıştır.

2004-2008 yılları arasında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsünde Doktora yapmıştır.

1997 yılından itibaren Türkiye ve Azerbaycan'daki çeşitli üniversitelerde çalışan Parvana Bayram 2001-2008 yılları arasında Bakü'deki Qafqaz Üniversitesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmış, 2009-2013 yılları arasında Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde Yardımcı Doçent kadrosunda görev yapmıştır.

Halen Gazi Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapan Parvana Bayram evli ve iki çocuk sahibidir.

Elinizdeki kitapta Azerbaycan edebiyatında daha çok tarihi ve biyografik romanları ile tanınan Azize Caferzade'nin hayatı, edebi şahsiyeti incelenmiştir. Ayrıca yazarın bu zamana kadar araştırma konusu olmayan hikâyeciliği araştırılmış; hikâyeleri tasnif edilerek dil ve üslup yönünden incelenmiştir.

AKCAG
Web sitemizden
on-line sipariş
verebilirsiniz.

www.akcag.com.tr

AKCAG